

บทที่ ๓

วิธีการใช้ยาสมุนไพรตามแนวทางการแพทย์แผนไทยในปัจจุบัน

๓.๑ ความเป็นมาของการแพทย์แผนไทย

๓.๑.๑ การแพทย์แผนไทยก่อนประวัติศาสตร์

ก่อนประวัติศาสตร์สมัยยุคหินเก่าในประเทศไทย คนในแถบนี้ยังอยู่ในสภาพเร่ร่อน หาอาหารโดยการล่าสัตว์และเก็บผลหมากรากไม้ตามฤดูกาล เกิดระบบเศรษฐกิจแบบเที่ยวหาอาหารตามธรรมชาติ มีอายุไม่ต่ำกว่าหนึ่งหมื่นปีมาแล้ว ส่วนร่องรอยการตั้งหลักแหล่งของมนุษย์ในดินแดนแถบนี้ที่เป็นสังคมที่มีระบบเศรษฐกิจแบบการผลิตอาหารขึ้นเองตามธรรมชาติ รู้จักการเลี้ยงสัตว์หลักฐานที่พบได้แก่ เครื่องขัดหินอายุไม่ต่ำกว่า ๘,๐๐๐ ปี และต่อมามีการใช้เครื่องมือที่ผลิตด้วยโลหะสำริด เมื่อไม่ต่ำกว่า ๔,๐๐๐ ปี และรู้จักใช้เหล็กเมื่อราว ๒,๕๐๐ ปี

การเปลี่ยนวิถีชีวิตจากการหาอาหารที่มีขึ้นเองตามธรรมชาติมาเป็นการผลิต ทำให้ความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างมนุษย์ สัตว์ และโลกของพืชเรียกได้ว่าภาวะนิเวศวิทยาเปลี่ยนรูปไป และคนในสังคมใหม่อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่แตกต่าง

จากเดิม แม้ว่ากลุ่มคนจำนวนหนึ่งอยู่ในสังคมใหม่ แต่ก็ยังมีคนอีกกลุ่มหนึ่งยังพอใจในสภาพสังคมเดิม คือ ดำรงชีพด้วยการล่าสัตว์และแสวงหาของป่าต่อไป จะเห็นว่าคนซึ่งดำเนินชีวิตต่างกันสองแบบก็ยังติดต่อพึ่งพาอาศัยกันและกันอยู่ ต่อมาคนในสังคมใหม่อาจต้องพึ่งผลผลิตจากป่าของคนสังคมเก่าและคนเก่าก็ต้องพึ่งสังคมใหม่ในเรื่องผลผลิตทางเทคโนโลยีใหม่ เช่น สิ่งทอ หรือภาชนะดินเผา ซึ่งมีเครื่องอุปโภคบริโภคบางอย่างดีกว่าเดิม

การแลกเปลี่ยนสินค้าหรือขายวัตถุดิบและวัตถุสำเร็จรูปในช่วงสมัยนี้เป็นไปอย่างกว้างขวาง พวกที่ใช้เครื่องมือหินแบบฮิวปีเนียนพบที่ถ้ำผี จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในภาคใต้ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือคนรู้จักในภาชนะดินเผาและอื่นๆ ของคนในสังคมใหม่เมื่อประมาณ ๗,๐๐๐-๘,๐๐๐ ปีมาแล้ว และประมาณ ๔,๐๐๐ ปี สังคมเกษตรที่บ้านเก่า อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี คนรู้จักใช้เครื่องหินขัดเป็นส่วนใหญ่ กับเอาเครื่องมือเหล็กและสำริดที่นำมาจากชุมชนอื่น ที่บ้านเก่าปรากฏเหล็กและสำริดเกิดภายหลังมาก คืออาจราวสองพันปีมาแล้วเท่านั้น (ช่วงที่ใช้เครื่องมือหินขัดประมาณ ๔,๐๐๐ ปี) หรือแหล่งโบราณคดีที่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี จังหวัดขอนแก่น ในที่ราบสูงโคราชหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีเครื่องประดับทำด้วยเปลือกหอยทะเลประมาณ ๕,๐๐๐ ปีลงมาถึง ๓,๕๐๐ ปี มาแล้ว และพบการใช้โลหะในสมัยใกล้เคียงกับที่บ้านเก่า

เมื่อเปรียบเทียบสังคมสองแบบ จะเห็นว่าแต่ละแบบมีข้อได้เปรียบเสียเปรียบต่อกันอยู่หลายอย่าง ชีวิตแบบใหม่นั้นใช้ประโยชน์ของที่ดินได้เต็มที่กว่าเดิม กล่าวคือ สังคมใหม่หรืออาซีฟใหม่เพิ่มสมรรถนะของที่ดินในการผลิตต่อหน่วยของที่ดินในที่ใช้ทำมาหากินไปในตัว แทนที่จะเดินทางไปล่าสัตว์ในป่า

สังคมเกษตรกรรมทำให้คนอยู่ติดที่มากกว่าสังคมสมัยก่อน เกิดการพัฒนาทางการก่อสร้าง และโครงสร้างของสังคมใหม่ขึ้น การสร้างที่อยู่อาศัยเป็นส่วนตัวหรือครอบครัวสิ่งก่อสร้างสาธารณะ เช่น บ่อน้ำ ศาลหรือสถานที่ประกอบพิธีกรรม เป็นต้น มีผังรวมของหมู่บ้านหรือชุมชนที่แบ่งเขตเป็นส่วนๆ ให้สอดคล้องกับฐานะและบทบาทของคนในสังคม ว่าบ้านใครอยู่ตรงไหน ไกลหรือใกล้กับบ้านของหัวหน้าหมู่บ้าน และการต่อมาเกิดการแบ่งสิทธิครองที่ดิน ตั้งถิ่นฐานไปอยู่ที่อื่นๆ^๑

เกี่ยวกับเรื่องสุขภาพหรือโรคภัยไข้เจ็บสมัยก่อนประวัติศาสตร์มีเงื่อนไขจำกัด เพราะสามารถศึกษาได้จากกระดูกและฟันเท่านั้น ถ้าโรคใดไม่ทำให้กระดูกและฟันเปลี่ยนแปลงลักษณะไปก็ไม่สามารถศึกษาได้ เพราะไม่มีรอยโรคที่กระดูก แต่อาจประเมินได้จากการสันนิษฐาน ซึ่งไม่มีหลักฐานยืนยัน

ทีโนนททา จังหวัดขอนแก่น ไมเคิล ปีทรุซิวสกี (Michel Pietrusewsky) รายงานว่ามีกะโหลกศีรษะของผู้ใหญ่ ส่วนหนึ่งแสดงโพโรติก ไฮเพรสโตสิส (porotic hyperostosis) มีกระดูกส่วนโค้ง (vaultbones) หนาเกินกว่าปกติ เป็นภาวะธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับคนที่มีโรคเกี่ยวกับเลือดต่างๆ อันเกิดจากเฮโมโกลบิน (hemoglobinopathies) เช่น โรคธาลัสซีเมีย (thalassemia) และซิกเคิลเมีย (sickleemia)^๒

โรคภัยไข้เจ็บสมัยโบราณนั้น การรักษาพยาบาลไม่ถูกหลักวิธีอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้อัตราการตายของเกษตรกรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์สูงมาก สถิติจากโครงกระดูกมนุษย์จำนวน ๑๓๙ คนจากแหล่งโนนททามีอายุเฉลี่ยตอนตายเพียง ๒๔.๗ ปี มีเพียงไม่กี่รายที่อยู่ถึงชรา ที่ตายมากที่สุดอยู่ระหว่างอายุ ๒-๖ ขวบ และที่บ้านเก่าโครงกระดูกจาก ๒๓ ตัวอย่าง มีอายุเฉลี่ยตอนตายเพียง ๒๗.๘ ปีเท่านั้น

ปีทรุซิวสกีแบ่งประชากรโนนททาโดยการศึกษาเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ๆ กลุ่มแรกมีอายุเฉลี่ยตอนตายในวัยต่ำมีทารกและเด็กตายมากกว่า มีอายุยืนน้อยกว่ากลุ่มสอง ซึ่งแสดงถึงความก้าวหน้าในการพัฒนาทางวัฒนธรรมตามกาลเวลา

^๑ พิสิฐ เจริญวงศ์, “ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์” ลักษณะไทย เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๑๐๙-๑๑๒.

^๒ Michael Pietrusewsky. “The Palaeodemography of a Prehistoric Thai Population : Non Nok Tha”, *Asian Perspectives*, (1974) : 125-140.

พิทธุวิธุสกีได้วิเคราะห์โครงกระดูกประมาณ ๑๒๗ โครงจากบ้านเชียง ได้พบร่องรอยของโรคปรากฏบนกระดูกคือ

๑. โรคไขข้ออักเสบ (bone arthritis หรือ osteoarthritis)
๒. โรคเนื้องอก (tumor) และโรคคล้ายเนื้องอก เช่น meningitis (เนื้องอกจากไขสันหลังอักเสบ)
๓. โรคเลือดผิดปกติ (Thalassemia) เช่น โลหิตจาง (anemia)

นอกจากนี้ยังพบโรคที่ไม่ร้ายแรงมากนัก เช่น โรคเหงือกอักเสบ (periodontal disease) และฟันผุ ซึ่งกรณีนี้บ่งบอกถึงระบบโภชนาการที่มีคาร์โบไฮเดรต (แป้ง) ปนอยู่มาก^๓

สมิธ (Smith) นักโบราณคดีวิเคราะห์โรคภัยไข้เจ็บของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยเมื่อ ๘,๐๐๐ ปีลงมา นอกจากจะพบโรคที่ปรากฏเป็นหลักฐานที่กระดูกมนุษย์แล้ว สมิธสันนิษฐานว่าน่าจะมีโรคอื่นๆ เช่น ไข้ทรพิษ คางทูม หัด อีสุกอีใส ไข้หวัดใหญ่ โปลิโอ มาลาเรีย ระบาดด้วย แต่ไม่มีหลักฐานใดมายืนยัน เพราะสิ่งที่จะทราบว่าคนก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยมีโรคอะไรบ้างก็คือกระดูกและฟัน คือโรคที่มีรอยโรคเท่านั้น ได้แก่ โรคไขข้ออักเสบ โรคเนื้องอก โรคเลือดผิดปกติ เช่น โลหิตจาง และโรคเหงือกอักเสบ^๔

ในส่วนของโรคยาศาลหรืออาโรคยศาลานั้น มีร่องรอยที่เก่าที่สุดของบรรดารัฐที่ตั้งขึ้นตามอิทธิพลอินเดียในราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๘ เป็นอย่างน้อย แต่หลักฐานจากจารึกและหลักฐานทางโบราณคดีอื่นนั้นไม่เก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๐ หลักฐานอื่นๆ ที่พอจะหาได้สำหรับสมัยแรกๆ ปรากฏชื่อเมืองในหนังสือ “นิเทศ” และหนังสือ “ภูมิศาสตร์” ของปโตเลมี เรื่องราวของรัฐที่ปรากฏในหนังสือราชวงศ์ต่างๆ ของจีน และนักประวัติศาสตร์เชื่อว่า “ฟูนัน” เป็นรัฐที่เก่าที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถิ่นฐานของรัฐนี้มีการสันนิษฐานว่า ฟูนันอยู่ในบริเวณแม่น้ำโขงตอนล่างของดินแดนสามเหลี่ยมที่ปากน้ำหรือเหนือเมืองเว้ในอันหน่าเหนือ นักวิชาการบางคนสันนิษฐานว่าอยู่ตอนเหนือของแม่น้ำในแหลมมลายู ซึ่งไม่อาจหาข้อสรุปได้ในขณะนี้ และไม่อาจกล่าวถึงลักษณะทางเชื้อชาติได้ กล่าวได้แต่เพียงว่าเป็นการเริ่มต้นของการรับวัฒนธรรมอินเดีย และถ่ายทอดให้กับคนในดินแดนใกล้เคียงต่อไป รัฐและอาณาจักรต่างๆ ที่รุ่งเรือง ได้แก่ ทวารวดี ศรีวิชัย พุกาม เจนละ และกัมพูชา ในระหว่างนั้นได้มีการผสมผสานของชนหลายชาติที่รวมกันอยู่ อาณาจักรพุกามซึ่งมีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ และได้ขยายอำนาจเข้ามาปกครองบางส่วนใน

^๓ Michael Pietrusewsky. “People of Banching”, (เอกสารประกอบคำบรรยายเรื่อง People of Banching) ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ ท่าราชวรดิฐ กรมศิลปากร, 1974 : 125-140.

^๔ Smith. “Food Production And Its Consequences”, อ้างใน **ลักษณะไทย เล่ม ๑**, ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช บรรณาธิการ, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๐), หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

ประเทศาพปัจจุบัน เช่น บางส่วนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและตอนบนของแหลมมลายู^๕

หลักฐานเกี่ยวกับการเจ็บไข้ได้ป่วยการดูแลสุขภาพในสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ไม่ปรากฏหลักฐานใดๆ พอที่จะนำมาอ้างอิงได้ แต่มีหลักฐานกษัตริย์ของกัมพูชาคือพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้สร้างอโรคยศาลหลายหลัง อยู่ในดินแดนเป็นประเทศไทยปัจจุบัน

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๑) มหาราชองค์สุดท้ายของอาณาจักรพุกาม นอกจากจะเป็นผู้สร้างเมืองพระนครและปราสาทบายอนอันยิ่งใหญ่ รวมถึงการสร้างโบราณสถานอื่นๆ อีกมากมาย รวมทั้งสร้างศาลาพักร้อนเป็นระยะๆ รายทางไม่น้อยกว่า ๑๒๑ หลังแล้ว ยังได้สร้างโรงพยาบาลที่ในศิลาจารึกเรียกว่า “อโรคยศาล” หรือ อาโรคยศาลา จำนวน ๑๐๒ แห่ง กระจายอยู่ในราชอาณาจักรอีกด้วย

อาโรคยศาลาที่ค้นพบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีจำนวน ๒๒ แห่ง คือ

๑. ปราสาทกู๋ บ้านหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ
๒. ปราสาทกู๋ บ้านหนองแวง ตำบลบ้านเต่า อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ
๓. ปราสาทสระกำแพงน้อย วัดบ้านทับกลาง ตำบลชะยุ่ง อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ
๔. ปราสาทบ้านสมอ ตำบลบ้านสมอ อำเภอปราสาท จังหวัดศรีสะเกษ
๕. ปราสาทบ้านปราสาท ตำบลกระเทียม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์
๖. ปราสาทบ้านจอมพระ ตำบลจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์
๗. ปราสาทข่างปี ตำบลข่างปี อำเภอศรีณรงค์ จังหวัดสุรินทร์
๘. พระธาตุสมเด็จนางพญา ตำบลหนองโสน อำเภอบุญทริก จังหวัดอุบลราชธานี
๙. กู่ฤาษี ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์
๑๐. กู่ฤาษี บ้านกู่ฤาษี ตำบลทองหลาง อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์
๑๑. ปราสาทบ้านโคกจั่ว ตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์
๑๒. ปราสาทหนองกู๋ บ้านหนองกู๋ ตำบลมะอึก อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด
๑๓. กูโนนระฆัง ตำบลเกษตรวิสัย อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
๑๔. กู่ฤาษี ตำบลประตูลี้ อำเภอพิชัย จังหวัดนครราชสีมา
๑๕. ปราสาทนางรำ ตำบลนางรำ อำเภอประทาย จังหวัดนครราชสีมา
๑๖. ปราสาทครบุรี ตำบลครบุรี อำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา

^๕ ดี.จี.อี.ฮอลล์. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม ๑, วรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ แปลจาก History of Southeast Asia ของ D.G.E. Hall (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๑), หน้า ๓๑-๓๔.

๑๗. เมืองเก่า บ้านเมืองเก่า ตำบลโคราษ อำเภอสองเนิน จังหวัดนครราชสีมา^๖ เป็นต้น

จากข้อความในศิลาจารึกจากอารยศาลาวิเคราะห์ได้ว่ามีแพทย์ ๒ คน แต่ละคนมีผู้ช่วยชาย ๑ คน หญิง ๒ คน พนักงานเก็บของและทำหน้าที่จ่ายยา ๒ คน แม่ครัว ๒ คน ทำหน้าที่เตรียมของสังเวद्यของพระพุทธเจ้า หมายถึง พระโพธิสัตว์ของมหายานและพระโฆษคุรุไวฑูรยประภา พยาบาล ๑๔ คน คนงานหญิง ๖ คน ทำหน้าที่ต้มน้ำและบดยา คนงานหญิง ๒ คน ทำหน้าที่ตำข้าว รวมมีคนงานในอารยศาลา ๓๒ คน นอกจากนี้ยังมีเจ้าหน้าที่อีก ๖๖ คน (คนงานจำนวนนี้เสียค่าใช้จ่ายอยู่กินเอง) รวมจำนวนบุคลากรในอารยศาลาทั้งสิ้น ๙๘ คน และวิธีการรักษาน่าจะได้จากหลักฐานที่ปรากฏคืออายุรเวทมิใช่ความเชื่อของพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกของเถรวาท (หินยาน) ฉบับภาษาบาลีซึ่งเรียกว่าติกัจจา แสดงว่าได้รับอิทธิพลดั้งเดิมจากศาสนาฮินดูมากกว่า แม้ว่าจะเป็นศาสนสถานทางพุทธศาสนาพุทธมหายาน หรืออาจจะเป็นตำราที่มาจากภาษาสันสกฤตที่เรียกว่าอายุรเวท ที่มีอิทธิพลอยู่ก่อนที่พระพุทธศาสนาพุทธมหายานในกัมพูชา และเขมรก็นับถือศาสนาฮินดูอยู่ก่อนแล้ว

วัสดุสิ่งของและเสบียงอาหารที่ต้องใช้ในอารยศาลารับมาจากท้องพระคลังหลวง โดยจัดส่งปีละ ๓ ครั้ง เช่น น้ำผึ้ง น้ำตาล การบูร เครื่องเทศ เมล็ดพันธุ์ผักกาดหรือมัสตาลดำ ยี่ห่วย จันทน์เทศ ผักชี กระวาน กานพลู ขิง ดีปลี ตะไคร้ ลูกไม้ใช้ย้อมผ้า ผด ผลไม้ประเภทส้มสำหรับทำน้ำส้ม ดอกไม้ชนิดต่างๆ เปลือก กายาน มหาหิงค์ ลูกตำลึง เนย พริกไทย หญ้ากระดัง กระเทียม และข้าว การนำไปเป็นเสบียงอาหาร และปรุงโรสธหรือยารักษาโรค นอกจากจะนำมาจากท้องพระคลังและบางส่วนน่าจะได้อาจากผู้ที่ได้รับพระราชอำนาจจากพระมหากษัตริย์ที่ประจำในแต่ละท้องที่ด้วยอีกส่วนมาจากภาษีที่ประชากรต้องชำระเป็นสิ่งของประเภททรัพยากรธรรมชาติ ค่ารักษาซึ่งนอกจากจะเป็นทรัพย์สินแล้ว สิ่งสำคัญคือข้าวเปลือกและฟืน^๗

๓.๑.๒ พัฒนาการแห่งการแพทย์แผนไทยในอดีต

ในอดีตมักเป็นที่รู้จักกันว่าแพทย์แผนโบราณ เป็นภูมิปัญญาอันล้ำค่าของชาติไทย มีทั้งทฤษฎี หลักการ กระบวนการ และวิธีการดูแลสุขภาพด้วยศาสตร์การแพทย์แผนไทย และมียาที่ผลิตจากสมุนไพรอันหลากหลายที่บรรพบุรุษไทยได้ช่วยกันสั่งสมเป็นมรดกของชาติสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

^๖ พิรพน พิสนุพงศ์ และ สุภาพร ปิติพร, “โรงพยาบาลกับสมุนไพรดีกิดำบรรพ์ : จากจารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่ค้นพบในประเทศไทย”. วารสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑๕, ฉบับที่ ๕ (มีนาคม ๒๕๓๗) : ๑๑๘-๑๒๐.

^๗ มหาวิทยาลัยมหิดล คณะเภสัชศาสตร์. สยามโฆษชัยพฤกษ์ : ภูมิปัญญาชาวบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๘), หน้า ๒๕๓.

รองศาสตราจารย์ประทีป ชุมพล ได้แนวคิดในเรื่องนี้ว่า การแพทย์แผนไทย มีหลักฐานมาจากการรักษาแบบพื้นบ้านที่อาศัยกระบวนการการสังเกตและทดลองมายาวนานน่าจะตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และสืบทอดกันมาไม่ขาดสาย

ต่อมาเมื่อได้รับวัฒนธรรมจากอินเดีย การแพทย์แผนไทยได้นำปรัชญาและแนวคิดในการดูแลรักษาร่างกายตามอย่างอินเดีย และในด้านการปฏิบัติสำหรับการรักษาผู้ป่วยนั้นยังคงใช้สมุนไพรในท้องถิ่นและการรักษาแบบดั้งเดิมอยู่อย่างเหนียวแน่น^๔

เชื่อกันในหมู่วงการแพทย์แผนไทย นักวิชาการทั้งไทยและต่างประเทศว่าการแพทย์แผนไทยได้รับอิทธิพลการแพทย์แบบอายุรเวทในศาสนาฮินดู แต่การวิจัยในครั้งพิสูจน์ได้ว่าปรัชญาการแพทย์แผนไทยได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาที่เรียกว่า “ติกิจฉา”^๕ และได้ผสมผสานกับการแพทย์พื้นบ้านที่ผ่านประสบการณ์และกระบวนการเรียนรู้มายาวนานจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ดังนั้น การแพทย์แผนไทยนับเป็นภูมิปัญญาไทยอย่างแท้จริงมีพัฒนาการที่น่าสนใจจากอดีตสู่ปัจจุบันดังนี้

การแพทย์แผนไทย (Thai Traditional Medicine) คือ วิธีการดูแลสุขภาพของคนไทยที่มีการใช้สมุนไพรในการรักษา มีการวินิจฉัยโรคเป็นแบบความเชื่อแบบไทย โดยมีพื้นฐานทางมาจากพระพุทธศาสนาผสมกลมกลืนกับความเชื่อทางพิธีกรรมด้วย

๑. สมัยสุโขทัย

ประเทศไทยมีการใช้สมุนไพรมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย จากศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทำให้ทราบว่าพระองค์ทรงสร้างสวนสมุนไพรที่เขาลอง ซึ่งเป็นแนวทางพัฒนาการการแพทย์แผนไทย สมัยนี้ถือได้ว่าเป็นยุคทองของประเทศว่าได้เพราะการปกครองแห่งกษัตริราชเจ้า ให้ความอบอุ่นแก่ข้าราชการ เหมือนคำกล่าวที่ว่า “ในน้ำมีปลาในนามีข้าว ในป่ามากด้วยสมุนไพรนานาชนิด...” อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชผักธัญญาหารต่างๆ จวบจนปัจจุบัน

๑) การรักษาและตัวยามีปรากฏหลักฐาน แต่อนุมานได้ว่าน่าจะรักษาแบบแพทย์แผนไทย

๒) มีวิธีการรักษาโดยใช้ไสยศาสตร์ ปรากฏหลักฐานการค้นพบตุ๊กตาเสียดบาลที่สร้างขึ้นในการบนบานศาลกล่าวยามเจ็บไข้ได้ป่วย

^๔ รองศาสตราจารย์ประทีปชุมพล, ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย : การศึกษาจากเอกสาร ตำรา, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๔), หน้า (บทคัดย่อ).

^๕ ติกิจฉา มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลี หมายถึงการเยียวยา การรักษา การบำบัดโรคและเวชกรรมในพุทธศาสนา เชื่อว่าร่างกายประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ อยู่ในกายนี้ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม.

๓) จากศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงได้บันทึกไว้ว่า ทรงสร้างสวนสมุนไพรขนาดใหญ่บนเขาหลวงหรือเขาสรพยา เพื่อให้ราษฎรได้เก็บสมุนไพรไปใช้รักษาโรคยามเจ็บป่วย^{๑๐}

๒. สมัยอยุธยา

สมัยนี้ เป็นที่ยอมรับการแพทย์แผนไทยจากชาวต่างชาติลาตูแบร์ (De la lubere) ว่า สิ่งที่มีการแพทย์แผนไทยเน้นเป็นพิเศษ คือ อาการเฉพาะแต่ละโรค^{๑๑} และยังคงกล่าวโดยสรุปถึงการโรคแบบการแพทย์แผนไทยว่า “บำบัดให้หายไปได้ มีใช้น้อย” ดังนั้น การแพทย์แผนไทย คือ

๑) มีลักษณะผสมผสานปรับประยุกต์องค์ความรู้การแพทย์พื้นบ้านกับความเชื่อตามปรัชญาแนวพุทธธรรมทั้งความเชื่อทางไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์

๒) ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พบบันทึกว่ามีระบบการจัดหายาที่ชัดเจน มีแหล่งจำหน่ายยา และสมุนไพรหลายแห่ง

๓) มีการรวบรวมตำรับยาต่างๆ ขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย เรียกว่า ตำราพระโอสถพระนารายณ์

๓. สมัยรัตนโกสินทร์

๑) การแพทย์แผนไทยสมัยรัชกาลที่ ๑

ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม หรือวัดโพธิ์ขึ้นเป็นอารามหลวงให้ชื่อว่า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามและโปรดเกล้าให้รวบรวมและจารึกตำรายา ทำฤชิตัดตน และตำราการนวดไทยไว้ตามศาลาราย มีการจัดตั้งกรมหมอโรงพระโอสถ ผู้ที่รับราชการเรียกว่าหมอลหลวง ส่วนหมอที่รักษาประชาชนทั่วไปเรียกว่าหมอราษฎร หรือหมอเชลยศักดิ์

๒) การแพทย์แผนไทยสมัยรัชกาลที่ ๒

ได้มีการให้เหล่าผู้ชำนาญลักษณะโรคและสรรพคุณยา รวมทั้งผู้ที่มีตำรายาดีๆ นำเข้ามาให้กรมหมอลหลวงคัดเลือกและจดเป็นตำราหลวงสำหรับโรงพระโอสถ ในพ.ศ. ๒๓๕๕ ตรากฎหมายชื่อว่า กฎหมายพนักงานพระโอสถถวาย

^{๑๐} นิตยา หวงหิรัญย์, “ปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการส่งเสริมสุขภาพด้วยสมุนไพร : กรณีศึกษาพระสงฆ์อำเภอเมืองเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๔๐.

^{๑๑} เดอลาตูแบร์, จดหมายเหตุเดอลาตูแบร์ฉบับสมบูรณ์ เล่ม ๑. แปลโดย สันต์ท.โกมลบุตร, (กรุงเทพมหานคร : ก้าวหน้า, ๒๕๑๐), หน้า ๒๗๘.

๓) การแพทย์แผนไทยสมัยรัชกาลที่ ๓

มีการจารึกตำรายาบอกสมุฏฐานของโรคและวิธีรักษาไว้บนแผ่นหินอ่อน ตามผนังโบสถ์ และศาลารายของวัดพระเชตุพนฯ และปลูกต้นสมุนไพรที่หายากได้ในวัดเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ ยังร. ๓ ยังทรงปฏิสังขรณ์วัดราชโอรสวราราม และได้จารึกตำราไว้ในแผ่นศิลาตามเสาระเบียง พระวิหาร รัชสมัยนี้มีการนำการแพทย์แบบตะวันตกเข้ามาเผยแพร่โดยคณะมิชชันนารีชาวอเมริกัน โดยการนำของนายแพทย์แดน บีช บรัดเลย์ ซึ่งคนไทยเรียกว่า หมอบรัดเลย์ ซึ่งนำวิธีการแพทย์แบบ ตะวันตกมาใช้^{๑๒}

๔) การแพทย์แผนไทยสมัยรัชกาลที่ ๔

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้นำการแพทย์แผนตะวันตกมาใช้มากขึ้นเช่น การสูติกรรมสมัยใหม่ แต่ไม่สามารถเปลี่ยนความนิยมของชาวไทยได้ เพราะการแพทย์แผนไทยเป็นวิถีชีวิตของคนไทย เป็นจารีตประเพณีและวัฒนธรรมที่สืบเนื่องกันมา

๕) การแพทย์แผนไทยสมัยรัชกาลที่ ๕

มีการจัดตั้ง ศิริราชพยาบาล ซึ่งมีการเรียนการสอนวิชาการแพทย์แผนไทยในโรงเรียน ราชแพทยาลัย และให้การรักษาทั้งการแพทย์แผนไทย และแผนตะวันตกร่วมกัน มีการพิมพ์ตำรา แพทย์ขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ ชื่อ ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ เล่ม ๑-๔ ต่อมาพระยา พิษณุประสามเวช (หมอดอง) เห็นว่าตำราเหล่านี้ยากแก่ผู้ศึกษา จึงพิมพ์ตำราขึ้นใหม่ได้แก่ ตำราแพทย์ ศาสตร์สงเคราะห์ฉบับหลวง ๒ เล่ม และตำราแพทย์ศาสตร์สังเขป ๓ เล่ม ซึ่งกระทรวงสาธารณสุข ยังคงใช้มาจนทุกวันนี้ เป็นที่น่าเสียดายว่าได้มีการยกเลิกการเรียนการสอนในปี พ.ศ. ๒๔๔๘

๖) การแพทย์แผนไทยสมัยรัชกาลที่ ๖

ในรัชการนี้มีการสั่งยกเลิกวิชาการแพทย์แผนไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ และมีประกาศให้ใช้ พระราชบัญญัติการแพทย์เพื่อควบคุมการประกอบโรคศิลปะ พ.ศ. ๒๔๖๖ เพื่อป้องกันอันตรายจาก การประกอบของผู้นี้ไม่มีความรู้และไม่พร้อมในด้านการเรียนการสอน การสอบและการ ประชาสัมพันธ์ ทำให้หมอพื้นบ้านจำนวนมากถูกจับจี้เลิกประกอบอาชีพนี้ บ้างก็เผาตำราทิ้ง จะมีหมอแผนโบราณเพียงจำนวนหนึ่งเท่านั้นที่สามารถปฏิบัติได้ตามพระราชบัญญัตินี้ นับเป็นทั้ง ข้อดีและข้อเสียที่ควรคำนึงถึง

^{๑๒} หมอบรัดเลย์ เป็นผู้ซึ่งทำประโยชน์ให้ชาวไทยเป็นอย่างมาก ได้สร้างคุณูปการใหญ่ยิ่ง ให้แก่สังคมไทย ได้นำการแพทย์สมัยใหม่มาสู่ประเทศประเทศ

๗) การแพทย์แผนไทยสมัยรัชกาลที่ ๗

กฎหมายเสนาบติ ได้แบ่งการประกอบโรคศิลป์ออกเป็นแผนปัจจุบันและแผนโบราณ มีการศึกษาวิจัยสมุนไพรขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๘๕-๒๔๘๖ ขณะที่สงครามโลกครั้งที่ ๒ ทำให้เกิดภาวะขาดแคลนยา ศาสตราจารย์ นพ. อวย เกตุสิงห์ ศึกษาวิจัยสมุนไพร ที่ใช้รักษาไข้มาลาเรียที่โรงพยาบาลสตึก หลังจากสงครามโลกสงบลง ยังคงมีปัญหาขาดแคลนยาแผนปัจจุบัน รัฐบาลจึงมีนโยบายให้องค์การเภสัชกรรมกระทรวงสาธารณสุข ผลิตยาสมุนไพรเป็นยารักษาโรค

๘) การแพทย์แผนไทยสมัยรัชกาลที่ ๘

มีการตั้งกระทรวงสาธารณสุข ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๘๕ ซึ่งเป็นนโยบายเกี่ยวกับ สมุนไพรว่า จะจัดให้มีการตรวจค้นหาความรู้ ในเรื่องสรรพคุณยาสมุนไพรและยาอื่นๆ ในประเทศ เพื่อนำมาดัดแปลงเป็นยาแผนตะวันตกและขยายการทำยาให้มากขึ้นและมีปริมาณมากขึ้น

๙) การแพทย์แผนไทยสมัยรัชกาลที่ ๙

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ จัดตั้งสมาคมของโรงเรียนแพทย์แผนโบราณที่วัดโพธิ์ จากนั้นในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ ก่อตั้งโรงเรียนอายุรเวทวิทยาลัย การแพทย์แผนไทยปัจจุบันจะได้แยกกล่าวในหัวข้อต่อไป

๓.๑.๓ พัฒนาการแห่งการแพทย์แผนไทยสมัยปัจจุบัน

หลังจากได้ยกเลิกการสอนวิชาแพทย์แผนไทยในโรงเรียนราชแพทยาลัยใน พ.ศ. ๒๔๕๘ การรักษาร่วมกันระหว่างการแพทย์แผนไทยกับการแพทย์แผนตะวันตกในโรงพยาบาลศิริราชก็สิ้นสุดลง และพระราชบัญญัติควบคุมใบประกอบโรคศิลปะ พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นผลให้การแพทย์แผนไทยออกสู่การแพทย์นอกระบบและไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล และการออกกฎหมายใน พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นการตีกรอบการแพทย์แผนไทยให้แคบเข้า ซึ่งมีการเรียกการแพทย์แผนไทยว่าการแพทย์แผนโบราณตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

กฎหมายใน พ.ศ. ๒๔๗๒ ได้แบ่งการประกอบโรคศิลปะดังนี้

ประเภทแผนปัจจุบัน คือ ผู้ประกอบโรคศิลปะโดยความรู้จากตำราอันเป็นหลักวิชาโดยสากลนิยม ซึ่งดำเนินการและจำเริญขึ้นโดยอาศัยการศึกษาตรวจค้นและทดลองของผู้รู้ในทางวิทยาศาสตร์ทั่วโลก

ประเภทแผนโบราณ คือ ผู้ประกอบโรคศิลปะโดยอาศัยความสังเกตความชำนาญอันบอกเล่าต่อกันมาเป็นที่ตั้ง หรืออาศัยตำราอันมีมาแต่โบราณมิได้ดำเนินการไปในทางวิทยาศาสตร์^{๑๓}

^{๑๓} ประโชติ เปล่งวิทยา, เภสัชกรแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ในรอบ ๒๐๐ ปี, (ผลงานการวิจัยได้รับทุนอุดหนุนโครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖ (เอกสารโรเนียว)), หน้า ๒๕๒.

แม้ว่าการแพทย์แผนไทยถูกออกนอกระบบแล้วก็ตาม แต่การยาแพทย์แผนไทยโดยกองโอสถศาลา ๑๐ ขนานยังคงผลิตอยู่เช่นเดิม จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๔ รัฐบาลเลิกผลิตยาแพทย์แผนไทยโดยสิ้นเชิง อย่างไรก็ตามหมอพื้นบ้านซึ่งมีอยู่ทั่วประเทศหรือที่เรียกว่าหมอแพทย์แผนโบราณก็ยังคงรักษาชาวบ้าน และผลิตยาของตนเองต่อไปเช่นปกติ^{๑๔} ซึ่งแม้จะผิดกฎหมายแต่รัฐบาลก็ได้เอาใจใส่ต่อการละเมิด ดังปรากฏในการประชุมสภาการแพทย์ว่า “.....อย่าให้ราษฎรและแพทย์แผนโบราณที่ไม่มีประกาศนียบัตรได้รับความเดือดร้อน”

รัฐบาลได้ให้ความสนใจกับแพทย์แผนโบราณเฉพาะการศึกษาสมุนไพร อีกครั้งหนึ่งตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๓ โดยตั้งโรงงานเภสัชกรรมขึ้นอย่างเป็นทางการ และเมื่อจัดตั้งกระทรวงสาธารณสุขขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๘๕ ได้มีนโยบายเกี่ยวกับสมุนไพรว่า “จะได้จัดให้มีการตรวจหาความรู้ในเรื่องสรรพคุณยาสมุนไพรและยาอื่นๆ ในประเทศเพื่อนำมาดัดแปลงเป็นยาตะวันตก และขยายการทำยาให้มากขึ้น”

ภาวะการขาดแคลนยาจากตะวันตกหรือยาปฏิชีวนะในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๘๕-๒๔๘๖) และสภาวะหลังสงครามโลกทำให้รัฐบาลไทยเล็งเห็นความสำคัญของสมุนไพร จึงมีนโยบายให้โรงงานเภสัชกรรมนำสมุนไพรมาผลิตเป็นยารักษาโรค ซึ่งมีผู้ริเริ่มให้ความสนใจเรื่องยาสมุนไพรและได้นำมาศึกษาวิจัยตามแนวตะวันตก คือศาสตราจารย์ นายแพทย์อวย เกตุสิงห์ ซึ่งได้ทำการวิจัยสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคบิดและมาลาเรียที่โรงพยาบาลสตึก และศาสตราจารย์ชาลเลอร์ ชาวเยอรมัน ผู้เชี่ยวชาญสมุนไพรของบริษัทเบเยอร์ ได้นำเข้ามาทำการวิจัยสมุนไพรที่ตำบลบ้านอ่างอำเภอมะขาม จังหวัดนนทบุรี รวมทั้งได้รวบรวมสรรพคุณยาไทยซึ่งได้ทำการวิจัยมาแล้วเกือบ ๔๐๐ ชนิดออกพิมพ์เผยแพร่^{๑๕}

อย่างไรก็ตาม เมื่อบ้านเมืองเข้าสู่ภาวะปกติ ไม่มีปัญหาการขาดแคลนยาตะวันตก ทำให้การสนใจศึกษาวิจัยเรื่องสมุนไพรถูกละเลยจากรัฐบาลไทย แต่ในขณะเดียวกันชาวต่างชาติกลับสนใจเรื่องสมุนไพรไทยและได้รวบรวมกว้านซื้อตำรายาไทยจากที่บันทึกไว้ในใบลานสมุดข่อยและสมุดไทย นำกลับไปศึกษาและวิจัยเป็นจำนวนมาก

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน เสด็จวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) ในครั้งนั้นพระองค์ทรงพระราชทานพระราชปรารภว่าวัดโพธิ์เป็นแหล่งรวบรวมตำราแพทย์แผนไทยอยู่แล้ว เหตุใดจึงไม่จัดให้มีโรงเรียนสอนการแพทย์แผนไทยในวิชาเวชกรรมผดุงครรภ์ หัตถเวช และเภสัชกรรม ทำให้คณะกรรมการวัดพร้อมด้วยผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านการแพทย์แผนไทยที่หลงเหลืออยู่ ได้สนองพระราชปรารภและได้จัดตั้งหลักสูตรโรงเรียนแพทย์ไทยขึ้นในนาม “โรงเรียนแพทย์แผนโบราณแห่งประเทศไทย” เปิดสอนครั้งแรกที่วัดพระเชตุพนฯ โดย

^{๑๔} เสาวภา พรสิริพงษ์ และพรทิพย์ อุศุรัตน์ (บรรณาธิการ), การบันทึกและการถ่ายทอดความรู้ทางการแพทย์แผนไทย, (กรุงเทพมหานคร : ร.พ. องค์การทหารผ่านศึก, ๒๕๓๗), หน้า ๕๓.

^{๑๕} ประโชติ เปล่งวิทยา, เภสัชกรแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ในรอบ ๒๐๐ ปี, หน้า ๒๔๙.

จัดแบ่งออกเป็น ๓ หลักสูตรคือ วิชาเวชกรรม เภสัชกรรม และหัตถเวช ต่อมาได้มีการขยายตัวออกไปทั่วประเทศอย่างรวดเร็ว เพราะมีพื้นฐานอยู่แล้ว การฟื้นฟูบูรณาการแพทย์ไทยในนามของ “สมาคมแพทย์แผนโบราณ” อันเป็นหน่วยงานเอกชน^{๑๖}

สืบเนื่องจากกระแสการพัฒนาการสาธารณสุขของโลก มุ่งเน้นการสาธารณสุขมูลฐาน เพื่อสุขภาพดีถ้วนหน้าใน พ.ศ. ๒๕๒๓ มุ่งการพึ่งตนเอง ก็คือการมีส่วนร่วมของประชาชนและการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม การแพทย์พื้นบ้านทั่วโลกจึงกลายเป็นที่น่าสนใจอีกครั้งโดยเฉพาะสมุนไพร ซึ่งเป็นทางเลือกหนึ่งในการพึ่งตนเองด้านการรักษาพยาบาล^{๑๗}

แถลงการณ์อัลมาอตา (edward c. green in scimed) ว่าด้วยการสาธารณสุขมูลฐาน โดยพยายามผลักดันให้ประเทศสมาชิกผนึกการรักษาแบบพื้นฐาน กระทรวงสาธารณสุขไทยได้เริ่มแผนการผสมผสานการสนับสนุนการใช้ยาสมุนไพรในสาธารณสุขมูลฐาน โดยมีการควบคุมนโยบายในรูปคณะกรรมการชื่อ “คณะกรรมการพัฒนาการใช้สมุนไพรแห่งชาติ” ปัจจุบันใช้ชื่อ “คณะกรรมการสมุนไพรแห่งชาติ”

แผนการพัฒนาการสาธารณสุข ตามแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔ (พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๔) รัฐบาลได้กำหนดนโยบายแห่งชาติด้านยาขึ้น มีส่วนเกี่ยวข้องกับสมุนไพรคือ “จัดให้การสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับวัตถุดิบที่จำเป็นสำหรับอุตสาหกรรมการผลิตยาที่มีอยู่ในประเทศ ตลอดจนดำเนินการศึกษา และพิจารณาถึงความเป็นไปได้ในการพัฒนาอุตสาหกรรม”

ใน พ.ศ. ๒๕๓๐ ด้านการแพทย์แผนไทยมีการแก้ไขพระราชบัญญัติควบคุมการประกอบโรคศิลปะเพื่อรองรับแพทย์อายุรเวท โดยแบ่งการประกอบโรคศิลปะออกเป็น ๒ ประเภทคือ ผู้ประกอบโรคศิลปะแผนโบราณทั่วไป และผู้ประกอบโรคศิลปะแผนโบราณประยุกต์หรือแพทย์อายุรเวท และกระทรวงสาธารณสุขเริ่มดำเนินการโครงการฟื้นฟูการแพทย์แผนไทย มีการจัดพิมพ์หนังสือชื่อ “การแพทย์แผนไทยภูมิปัญญาแห่งการพึ่งตนเอง”

แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๗ พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๓๙ ได้มีนโยบายถึงการแพทย์แผนไทยว่า

“...สนับสนุนและส่งเสริมการดูแลสุขภาพตนเอง โดยเลือกในส่วนที่สามารถดำเนินการโดยประชาชน เช่น การแพทย์พื้นบ้าน การใช้สมุนไพรและอื่นๆ ทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน ให้เป็นไปอย่างถูกต้องและเป็นระบบ สามารถประสานกับทางเลือกของการดูแลสุขภาพแผนตะวันตกได้...” และ “...สนับสนุนการพัฒนาเทคโนโลยีพื้นบ้าน อันได้แก่ การแพทย์และเภสัชกรรมไทย การ

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๔.

^{๑๗} สถาบันการแพทย์แผนไทย, ข้อเสนอจัดตั้งสถาบันแพทย์แผนไทยแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : กรมการแพทย์กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๓๙), หน้า ๒๐.

นวัตกรรมไพรและเทคโนโลยีพื้นบ้านอื่นๆ ให้แพร่หลายมากขึ้น และประสานการใช้ร่วมกับเทคโนโลยีปัจจุบันในการบริหารสาธารณสุข...”^{๑๘}

อีกประการหนึ่งคือการส่งเสริมและสนับสนุนการวิจัยและพัฒนาสมุนไพรเป็นยาแผนปัจจุบัน และผลิตภัณฑ์อื่นๆ จากสมุนไพร เพื่อนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์โดยตรงต่อสุขภาพอนามัยของประชาชน ทั้งในสถานบริการของรัฐและสาธารณสุขมูลฐานและเพื่อการส่งออก โดยจัดให้มีศูนย์การประสานงานทำหน้าที่เป็นเลขานุการของคณะกรรมการสมุนไพรแห่งชาติ ในกิจกรรมของการพัฒนาในแผนนี้มีการทำแผนรวมภายใต้โครงการงานวิจัย เพื่อพัฒนาการแพทย์แผนไทย มีการรวบรวมแผนต่างๆ มาจัดหมวดหมู่ให้เห็นการแพทย์แผนไทยทุกๆ ด้าน ด้านองค์ความรู้ข้อมูลข่าวสาร การให้บริการการวิจัย^{๑๙} และเป็นที่น่าสังเกตว่าในแผนพัฒนาฉบับที่ ๗ นั้น มีความชัดเจนในการใช้คำว่า “การแพทย์แผนไทย” มากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลของคนไทยเท่านั้นที่ผ่านมาใน ๓ ศตวรรษ ซึ่งมีมูลค่ามากมายมหาศาล ภาระค่าใช้จ่ายทางการแพทย์และสาธารณสุขในปัจจุบันมีอัตราเพิ่มขึ้น และต่อเนื่อง โดยในช่วงแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔-๖ อัตราเพิ่มของค่าใช้จ่ายทางการแพทย์เพิ่มขึ้นจาก ๓๐,๑๗๔.๕ ล้านบาท ใน พ.ศ. ๒๕๒๑ เป็น ๖๗,๗๗๑.๓ ล้านบาท ใน พ.ศ. ๒๕๓๐ และสูงถึง ๒๓๒,๕๘๖.๑ ล้านบาท ใน พ.ศ. ๒๕๓๔ เมื่อเจาะลึกลงไปถึงมูลค่ารวมของยาและเครื่องมือทางการแพทย์เหล่านี้ ไทยสามารถผลิตได้เองน้อยมาก อีกทั้งต้องพึ่งเทคโนโลยี และการนำเข้าวัตถุดิบจากต่างประเทศ ซึ่งมีเงินเหล่านี้หลังไหลออกไปในมือบริษัทข้ามชาติ ในขณะที่ประชาชนส่วนใหญ่ได้สูญเสียศักยภาพและความมั่นใจในตัวเองในการดูแลสุขภาพขั้นพื้นฐาน การรักษาตนเองในโรคร้ายๆ สามารถรักษาดูแลได้ด้วยยาแผนไทย^{๒๐}

สำนักงานคณะกรรมการประเมินผลเทคโนโลยี (Technology assessment board) ของรัฐสภาอเมริกันรายงานว่า การหายจากโรคที่เป็นผลมาจากการแพทย์มีไม่ถึงร้อยละ ๒๐ นอกนั้นหายเองเพราะความเชื่อและศรัทธา หรือเพราะการเอาใจใส่ของคนรอบข้าง นั้นหมายความว่าโรคภัยไข้เจ็บที่เกิดกับมนุษย์นั้น มนุษย์มีกลไกในร่างกายคอยต่อสู้ต้านทานโรคภัยไข้เจ็บได้เอง บวกกับการเอาใจใส่บำรุงร่างกายและจิตใจที่พร้อมสู้ ทั้งขวัญกำลังใจที่ดี จะช่วยส่งเสริมสนับสนุนการหายจากการเจ็บป่วยโดยธรรมชาติได้ ซึ่งจำนวนโรคและอาการเหล่านี้เป็นอาการง่ายๆ ไม่ร้ายแรง เหล่านี้มีจำนวนมากกว่าร้อยละ ๗๐ แสดงว่าคนไทยเสียค่าใช้จ่ายทางการแพทย์และสาธารณสุขไปเกินความจำเป็น และทำให้แพทย์แผนปัจจุบันทำงานหนักในส่วนที่ไม่จำเป็น แทนที่จะได้ทุ่มเทในการรักษาดูแลผู้ป่วยในโรคร้ายๆ ที่เหลือร้อยละ ๓๐ ให้ดีมีประสิทธิภาพมากที่สุด ซึ่งถ้าได้มองย้อนอดีตใน

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๙} สถาบันการแพทย์แผนไทย, ข้อเสนอจัดตั้งสถาบันแพทย์แผนไทยแห่งชาติ, หน้า ๒๖.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

สังคมไทยโบราณตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา จะเห็นได้ว่าไม่มีโรงพยาบาลแต่ให้ญาติพี่น้องเป็นผู้ดูแลคนป่วย สนับสนุนการบำรุงเอาใจใส่ต่อสุขภาพและร่างกาย การทำจิตใจให้เบิกบานสดชื่นอยู่เสมอและรู้จักการโภชนาการ ซึ่งเห็นได้ชัดว่าอาหารไทยมีส่วนประกอบของสมุนไพรเป็นจำนวนมาก

ฉะนั้นในแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๕ ได้เน้นคนเป็นศูนย์กลาง โดยตั้งแนวคิดสังคมไทยที่พึงปรารถนาไว้ว่า “...เป็นสังคมที่มีสมรรถภาพ มีเสรีภาพ มีความยุติธรรม มีความเมตตากรุณา เคารพในสิทธิมนุษยย์ เป็นสังคมที่มีความสุข ครอบคลุมอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง คนมีความรู้ รู้จักตนเองและรู้เท่าทันโลก เป็นสังคมที่มีพัฒนาไปอย่างสมดุลระหว่างเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม”

“...แต่ระบบการแพทย์ตะวันตกในปัจจุบัน ทำให้คนไข้พึงหมอตลอดเวลา และมีความรู้เกี่ยวกับตนเองน้อยลงทุกที ซึ่งการแพทย์แผนไทยโดยหลักทฤษฎีแล้วจะทำให้เขาความรู้จักตนเองว่าเขามีจุดอ่อนอะไร เสียสมดุลอย่างไร ควรกินอาหารอะไร ดังนั้นปรัชญาในการพัฒนาประเทศไทยจึงควรเน้นการพัฒนาคนจึงเป็นสิ่งที่ถูกต้องเป็นอย่างยิ่ง และการพัฒนาบนพื้นฐานการแพทย์แผนไทยจะช่วยเสริมรูปธรรมได้เป็นอย่างดี”

จากการศึกษาเรื่องการแพทย์แผนไทยในปัจจุบันนี้ มีข้อมูลหมอพื้นบ้านเฉลี่ย ๑-๓ คนต่อหมู่บ้าน หมอพื้นบ้านที่มีใบประกอบโรคศิลปะประมาณ ๒ หมื่นคน มีหมอแผนโบราณแบบประยุกต์ประมาณ ๓๐๐ คน นอกจากนี้ ยังมีบุคลากรสาธารณสุขอื่นๆ ที่ให้ความสนใจในด้านนี้ ทั้งในภาครัฐและเอกชนจำนวนหนึ่ง มีองค์การเอกชนที่ดำเนินการด้านนี้อย่างจริงจังหลายองค์กร การฟื้นฟูการแพทย์แผนไทยและการแพทย์พื้นบ้านจึงมีความเป็นไปได้ในแง่ยุทธศาสตร์แห่งการมีส่วนร่วม ถ้ารัฐมีความตั้งใจอย่างจริงจังเพราะไม่จำเป็นต้องสร้างบุคลากรขึ้นมาใหม่ทั้งหมด เพียงอาศัยการฟื้นฟูบูรณาการและการจัดรูปแบบการมีส่วนร่วมก็สามารถทำได้แล้ว และการใช้ทรัพยากรด้านยาคือสมุนไพรเท่านั้น บุคคลเหล่านี้ยังเป็นที่รักและเห็นประโยชน์ในทรัพยากรดังกล่าว ต่างมีจิตสำนึกในการเรียนรู้ มีการพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และการมีส่วนร่วมในการจัดการเกี่ยวกับป่า เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพที่เป็นคลังยาสมุนไพรของตนอย่างจริงจัง และมีการนำมาใช้อย่างยั่งยืน^{๒๑}

นอกจากนี้ ยุทธศาสตร์การพัฒนามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สมุนไพร กลายเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญมาเสริมงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชาติที่สำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะเมื่อประชาชนเห็นคุณค่าของป่า รู้จักพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพดังกล่าว ซึ่งชุมชนเหล่านี้ก็พร้อมที่จะอนุรักษ์ป่า ปกป้องกันการทำลายป่าและพัฒนาสิ่งแวดล้อม ป่าจึงกลายเป็นฐานด้านเศรษฐกิจเพราะเป็นฐานการพัฒนาอาหารและยาปัจจุบัน ดังนั้นการพัฒนาหมอพื้นบ้านและพัฒนาการใช้สมุนไพรจึงเป็นรูปแบบที่นักพัฒนาต้องการ นั่นคือ “การเน้นพัฒนาอุตสาหกรรมที่เชื่อมโยงเศรษฐกิจและชุมชน ทำ

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

ให้ชนบทและเมืองพัฒนาการเกษตรที่กลมกลืนกับธรรมชาติ โดยใช้ประโยชน์และรักษาความสมบูรณ์ของความหลากหลายของพันธุ์พืชและดิน”^{๒๒}

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารัฐบาลสนใจต่อปัญหาการแพทย์แผนไทยมากกว่าเดิมดังปรากฏในแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับล่าสุด (ฉบับที่ ๘ พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๕) แต่รัฐบาลยังมุ่งเน้นในเรื่องอุดมคติมากกว่าในด้านปฏิบัติจริง เพราะลำพังสถาบันการแพทย์แผนไทยซึ่งอยู่ในกำกับของกรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุขนั้นเป็นหน่วยงานที่มีขนาดเล็กและยังขาดการประสานงานกับหน่วยงานอื่นๆ เช่น สถาบันการศึกษา โรงพยาบาล หรือหน่วยงานเอกชน ทำให้งานก้าวหน้าได้ช้า อีกทั้งยังขาดงานวิจัยโดยเฉพาะทางด้านสมุนไพร ทั้งขาดการประสานงานที่ดีกับหมอพื้นบ้าน งานแพทย์แผนไทยในปัจจุบันจึงเป็นไปในลักษณะต่างคนต่างคิดและต่างคนต่างทำ มิได้มีเอกภาพในการทำงาน

สรุปความว่า จากประวัติการแพทย์แผนไทยในนั้น จะเห็นได้ว่าที่ผ่านมาการแพทย์แผนไทยก็ได้พยายามนำมาสู่การสอนอย่างมีระบบ ดังแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ก็ทำได้ไม่บรรลุเป้าหมาย ทั้งที่แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สอนการแพทย์แผนไทยร่วมกับการแพทย์แผนตะวันตก และการปฏิบัติจริงตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๔ ก่อนประเทศจีนหลายทศวรรษ แต่ทำได้ไม่สำเร็จเพราะขาดความร่วมมือ การปิดบังวิชา ขาดการพิสูจน์ตามหลักวิทยาศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ และไม่ได้ทำงานอย่างมีระบบ ซึ่งจะเห็นว่าภายหลังจากการที่การแพทย์แผนไทยออกนอกระบบแล้ว ก็เป็นไปในลักษณะขาดการประสานงานจึงทำให้ประสบความล้มเหลว

อันที่จริงการฟื้นฟูการแพทย์แผนไทยในปัจจุบันควรดำเนินการตามพระราชโบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการนำหลักการแพทย์แผนไทยบรรจุเข้าเป็นหลักสูตรในคณะแพทยศาสตร์และคณะเภสัชศาสตร์หรือการจัดตั้งคณะการแพทย์แผนไทย อีกทั้งส่งเสริมให้มีการเรียนรู้และเข้าใจในเรื่องการแพทย์แผนไทยตั้งแต่ระดับประถมจนถึงระดับอุดมศึกษา และประสานงานกับหน่วยงานเอกชน ได้แก่ หมอพื้นบ้าน หมอพระ เป็นต้น เพื่อให้คนไทยมีความรู้ตามแบบวิถีไทยมากขึ้น มิใช่เป็นไปโดยการอนุรักษ์ แต่เป็นการบูรณาการอย่างจริงจัง

ในขณะที่การแพทย์แผนจีนได้ฟื้นฟูการแพทย์พื้นบ้านได้สำเร็จแล้ว แต่ในประเทศไทยยังคงย่ำอยู่กับที่ ปัญหาที่เห็นได้ชัดคือขาดการสนับสนุนจากรัฐบาล トラบไคที่รัฐบาลไม่เห็นความสำคัญ การแพทย์แผนไทยก็จะมีวันจะบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ แม้ว่าสถาบันการแพทย์แผนไทย กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุขจะวาดฝันไว้สวยหรูเพียงใดก็ตาม

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

โดยแท้ที่จริงแล้ว นโยบายเกี่ยวกับการแพทย์พื้นบ้านนั้นเป็นแนวที่จีนฟื้นฟูขึ้นใหม่ ซึ่งเป็นวิธีเดียวกันกับที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้มาก่อนทั้งสิ้น แต่ที่ทำไม่สำเร็จเพราะคนไทยขาดการร่วมมือกันอย่างจริงจัง

๓.๒ ยาสมุนไพรและวิธีการรักษาโรคในปัจจุบันที่สอดคล้องกับพระพุทธศาสนา

อาหารที่เรารับประทานกันอยู่ในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นผักหรือผลไม้ ถ้ารู้จักกิน คือ กินให้เป็น กินให้ถูก จะเป็นยารักษาโรคภัยไข้เจ็บได้ตามธรรมชาติ แม้กระทั่งไม้ดอกไม้ประดับมิใช่ว่าปลูกไว้เพื่อความสวยงามแต่เพียงอย่างเดียว บางชนิดยังสามารถใช้เป็นยารักษาโรคได้ รวมถึงพวกพืชพิษก็เช่นเดียวกัน มิใช่ว่าจะไร้ประโยชน์เสียทีเดียวบางชนิดยังมีคุณสมบัติในการเป็นยารักษาโรคได้

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของคำว่า เครื่องเทศ และสมุนไพรไว้ดังนี้

เครื่องเทศ คือ ของหอมฉุนและเผ็ดร้อน ที่ได้จากต้นไม้สำหรับใช้ทำยาและปรุงอาหาร

สมุนไพร คือ พืชที่ใช้ทำเป็นเครื่องยา ซึ่งหาได้ตามพื้นเมือง ไม่ใช่เครื่องเทศแต่พระราชบัญญัติยา พุทธศักราช ๒๕๒๒ ได้ให้ความหมายของคำว่าสมุนไพรไว้ดังนี้

ยาสมุนไพร คือ ยาที่ได้จากพฤกษชาติ สัตว์หรือแร่ซึ่งมิได้ผสม ปรุงหรือแปรสภาพ^{๒๓}

โดยธรรมชาติแล้วพืชเครื่องเทศและสมุนไพรอาจมีสารสำคัญต่างชนิดกันในแต่ละส่วนของพืช และในแต่ละฤดูกาลยังมีปริมาณสารไม่เท่ากันอีกด้วย ส่วนของพืชที่ใช้เป็นพืชเครื่องเทศและสมุนไพรมีหลายส่วนแตกต่างกันคือ

ราก เช่น กระชาย ชะเอม ระยอง โสม

เปลือกไม้ เช่น อบเชย ควินิน โมก

เนื้อไม้ เช่น กฤษณา การบูร

ลำต้นใต้ดิน เช่น ขิง ข่า ไพล

ลำต้นบนดิน เช่น ตะไคร้ หญ้าหนวดแมว

ดอก เช่น กานพลู

เมล็ด เช่น ลูกจันทน์ ละหุ่ง

^{๒๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๓๒.

ผล เช่น พริกไทย สับปะรด ฝรั่ง

ใช้ทุกส่วนของพืช เช่น ผักชี

พืชเครื่องเทศและสมุนไพรประกอบด้วยสารหลายชนิด มีทั้งอินทรีย์สาร วิตามิน แร่ธาตุ เอนไซม์และเกลือแร่ต่างๆ ที่จะแปรสภาพไปเป็นพลังงานเพื่อกระตุ้นและแสดงปฏิกิริยาต่อต้านทำลายของเชื้อโรคต่างๆ ให้หยุดการเจริญเติบโตและเพื่อควบคุมระบบต่างๆ ของร่างกายให้หยุดการเจริญเติบโต ตลอดทั้งเพื่อส่งเสริมระบบต่างๆ ของร่างกายให้มีพลังกำลังที่จะสามารถทำงานต่อไปได้ เป็นปกติ ซึ่งในยุคแรกๆ ของการนำเอาพืชเครื่องเทศและสมุนไพรที่มีปรากฏอยู่ทั่วไปในธรรมชาติมาใช้อุปโภคบริโภคนั้น มนุษย์ไม่มีความรู้ว่ามีพืชเครื่องเทศและสมุนไพรนั้นๆ มีคุณสมบัติพิเศษอะไรบ้างที่ก่อให้เกิดคุณประโยชน์อย่างมหาศาลต่อมวลมนุษยชาติ เนื่องจากในสมัยนั้นความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีตลอดจนการแพทย์แผนปัจจุบันยังไม่เจริญก้าวหน้า แต่จากประสบการณ์การสังเกตคุณประโยชน์ของพืช มนุษย์จึงรู้จักเอาประโยชน์ที่ได้จากการอุปโภคบริโภคพืชเครื่องเทศและสมุนไพรมาผูกพันกับชีวิตความเป็นอยู่ประจำวันมากขึ้น บางชนิดก็มีประโยชน์เป็นยารักษาโรค ทั้งนี้เพราะพืชบางชนิดมีประสิทธิภาพในการยับยั้ง การเจริญเติบโตของจุลินทรีย์ต่างๆ ได้ บางชนิดก็ใช้ในการปรุงแต่งกลิ่น สี รส อาหารและเครื่องดื่ม บางชนิดใช้ถนอมอาหารและบางชนิดยังมีประโยชน์ใช้ในอุตสาหกรรมเครื่องสำอางหรือน้ำหอมได้

พืชที่จัดเป็นพืชเครื่องเทศและสมุนไพรนั้นแยกออกจากกันได้ยาก เพราะพืชชนิดเดียวกันอาจจัดได้ทั้งพืชเครื่องเทศและสมุนไพร ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการนำไปใช้ ซึ่งพืชที่มีคุณสมบัติเป็นพืชเครื่องเทศและสมุนไพรมีมาก บ้างก็เป็นพืชผัก ไม้ผล ไม้ดอก ไม้ประดับ ตลอดจนพวกวัชพืช

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่มีพืชเครื่องเทศและสมุนไพรจำนวนมาก บางชนิดต้องเพราะปลูกขึ้น บางชนิดขึ้นเองเป็นทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งบ้างก็หาได้ง่าย และบ้างก็หาได้ยาก ในแต่ละปีคนไทยใช้พืชเครื่องเทศและสมุนไพรเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้พืชเครื่องเทศและสมุนไพรบางชนิดเป็นสินค้าออกที่สำคัญของไทยอีกด้วย แต่จากการที่ลักษณะโครงสร้างการผลิตพืชเครื่องเทศและสมุนไพรยังมีข้อจำกัดโดยบางชนิดใช้วิธีเก็บหามาจากธรรมชาติ บางชนิดผลิตหรือปลูกเพียงเพื่อใช้บริโภคภายในประเทศและหากมีเหลือบ้างจึงจะส่งไปจำหน่ายยังต่างประเทศ แต่ปัจจุบันภาวการณ์เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากความต้องการพืชเครื่องเทศและสมุนไพรของประเทศต่างๆ มีมากขึ้น พร้อมทั้งความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีของวิทยาการเพาะปลูก การเก็บเกี่ยว การอุตสาหกรรมสำเร็จรูป ยา รักษาโรคและเครื่องสำอางต่างๆ ได้เจริญรุดหน้าไปมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศไทยมีสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศเหมาะสมต่อการเจริญเติบโตของพืชเหล่านี้ ซึ่งพืชบางชนิดเรายังไม่ได้ทำการเพาะปลูกกันอย่างจริงจัง ไม่ได้เพาะปลูกเป็นการค้า ดังนั้นการผลิตและการควบคุมคุณภาพพืชเครื่องเทศและสมุนไพรจึงกระทำได้ยาก ทั้งที่ประเทศไทยมีพืชเครื่องเทศและสมุนไพรที่สำคัญหลาย

ชนิดที่ต่างประเทศต้องการ ซึ่งในปีหนึ่งๆ พืชเครื่องเทศและสมุนไพรมีการค้าขายอย่างกว้างขวาง นับเป็นมูลค่าค่อนข้างสูง^{๒๔}

๓.๒.๑ ความหมายของสมุนไพร

เพราะฉะนั้นตามนิยาม และความหมายในปัจจุบัน สมุนไพร หมายถึง ผลผลิตธรรมชาติได้จากพืช สัตว์ และแร่ธาตุ ที่ใช้เป็นยาหรือผสมกับสารอื่นตามตำรับยา เพื่อบำบัดโรค บำรุงร่างกาย หรือใช้เป็นยาพิษ เช่น กระเทียม น้ำผึ้ง รากดิน (ไส้เดือน) เขากวางอ่อน กำมะถัน ยาน่อง โล่ดิน^{๒๕}

พระราชบัญญัติยา ๒๕๒๒ ให้ความหมายว่า “ยาสมุนไพร” เป็นยาที่ได้จากพืช สัตว์ หือแร่ที่ยังมิได้ผสมปรุง หรือแปรสภาพ^{๒๖}

รุ่งรัตน์ เหลืองนทีเทพ ได้ให้ความหมายเพิ่มเติมว่า ยาสมุนไพร ยาที่มีได้จากพืช สัตว์ หรือแร่ธาตุ ซึ่งยังได้ผสม ปรุงหรือแปรสภาพ พืชสมุนไพรหรือ (Herbs) ว่า พืชที่ทำเป็นเครื่องยา ซึ่งหาได้ตามพื้นเมืองไม่ใช่เครื่องเทศ การใช้สมุนไพรสำหรับรักษาโรค หรืออาการเจ็บป่วยต่างๆ นี้ จะต้องนำเอาสมุนไพรตั้งแต่สองชนิดขึ้นไปมาผสมรวมกันซึ่งจะเรียกว่า “ยา” ในตำรับยา นอกจากพืชสมุนไพรแล้วยังอาจประกอบด้วยสัตว์และแร่ธาตุอีกด้วยเราเรียกพืช สัตว์ หรือแร่ธาตุที่เป็นส่วนประกอบของยานี้ว่า เภสัชวัตถุ ในพระราชบัญญัติยาฉบับที่ ๓ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๒ ได้แบ่งยาที่ได้จากเภสัชวัตถุนี้ไว้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ยาแผนโบราณ หมายถึง ยาที่ใช้ในการประกอบโรคศิลปะแผนโบราณหรือในการบำบัดโรคของสัตว์ ซึ่งมีปรากฏอยู่ในตำรายาแผนโบราณที่รัฐมนตรีประกาศหรือยาที่รัฐมนตรีประกาศให้เป็นยาแผนโบราณหรือได้รับอนุญาตให้ขึ้นทะเบียนตำรับยาเป็นยาแผนโบราณ

๒. ยาสมุนไพร หมายถึง ยาที่ได้จากพืชสัตว์แร่ธาตุ ที่ยังมิได้ผสมปรุงหรือแปรสภาพ สมุนไพรนอกจากจะใช้เป็นยาแล้ว ยังใช้ประโยชน์เป็นอาหาร ใช้เตรียมเป็นเครื่องดื่ม ใช้เป็นอาหารเสริม เป็นส่วนประกอบในเครื่องสำอาง ใช้แต่งกลิ่น แต่งสีอาหารและยา ตลอดจนใช้เป็นยาฆ่าแมลงอีกด้วย ในทางตรงกันข้าม มีสมุนไพรจำนวนไม่น้อยที่มีพิษถ้าใช้ไม่ถูกวิธีหรือใช้เกินขนาดจะมีพิษถึงตายได้ ดังนั้น การใช้สมุนไพรจึงควรใช้ด้วยความระมัดระวังและใช้อย่างถูกต้อง^{๒๗}

^{๒๔} รุ่งรัตน์ เหลืองนทีเทพ, พืชเครื่องเทศและสมุนไพร, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๑-๓.

^{๒๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๑๑๓๒.

^{๒๖} ศ. ดร. พเยาว์ เหมือนวงษ์ญาติ, ประโยชน์และพิษภัยของพืช, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเวิร์คสแควร์ จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๕.

^{๒๗} รุ่งรัตน์ เหลืองนทีเทพ, พืชเครื่องเทศและสมุนไพร, หน้า ๑๘.

ปัจจุบันมีการตื่นตัวในการนำสมุนไพรมาพัฒนาประเทศมากขึ้น สมุนไพรเป็นส่วนหนึ่งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมด้านการแพทย์และสาธารณสุข ในสมัยที่ยาแผนปัจจุบันมีราคาแพง และการบริการทางด้านสาธารณสุขที่รัฐจัดให้แก่การรักษาพยาบาลด้วยวิธีการแพทย์แผนปัจจุบัน อยู่ในอัตราที่สูงเกินกว่าที่ประชาชนส่วนใหญ่จะรับได้ โดยเฉพาะประชาชนที่อยู่ห่างไกลจากการคมนาคม ดังนั้น การนำพืชสมุนไพรที่มีอยู่ตามธรรมชาติโดยทั่วไป มาใช้ทดแทนยาแผนปัจจุบัน เฉพาะอาการเจ็บป่วยธรรมดาที่ไม่ร้ายแรงหรือการรักษาพยาบาลเบื้องต้นก่อนไปพบแพทย์ จึงนับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยลดภาระการขาดแคลนแพทย์ได้ระดับหนึ่ง การใช้ยาสมุนไพรที่หาง่ายในท้องถิ่นจะสามารถช่วยประชาชนให้พึ่งตนเองได้ในยามเจ็บป่วย อีกทั้งยาจากสมุนไพรที่มีสรรพคุณในการรักษาโรคอย่างได้ผล พืชสมุนไพรนอกจากจะใช้รักษาโรคได้แล้ว ยังอุดมไปด้วยวิตามินและแร่ธาตุที่จำเป็นต่อร่างกาย ซึ่งจะส่งผลถึงสุขภาพอนามัยของประชาชนโดยส่วนร่วมให้ดีขึ้นอีกด้วย

๓.๒.๒ วิธีการใช้ยาสมุนไพรบำบัดรักษาโรค

ทฤษฎีทางการแพทย์แผนไทยเชื่อว่า ร่างกายของมนุษย์สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยคุณสมบัติของธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ซึ่งสามารถแปรปรวนได้เมื่อถูกกระทบจากปัจจัยทั้งภายในและปัจจัยภายนอก เช่น ความเครียด สิ่งแวดล้อม อาหาร อากาศ เป็นต้น ซึ่งธาตุดินเป็นที่ตั้งแรกเกิดของโรค ได้แก่ อวัยวะและโครงสร้างต่างๆ ในร่างกายที่สัมผัสได้ ธาตุน้ำคือของเหลวต่างๆ ในร่างกาย เช่น โลหิต เสมหะ น้ำเหลือง ธาตุลมและธาตุไฟเป็นธาตุที่ไม่สามารถจับต้องได้ แต่เป็นกลไกที่ควบคุมการทำงานของร่างกายที่มีธาตุดินและธาตุน้ำเป็นที่ตั้งแรกเกิดของโรค อาทิ ทำให้เกิดการเคลื่อนไหว การหายใจ การไหลเวียนเลือด การเผาผลาญพลังงานการหลั่งฮอร์โมน การขับถ่ายของเสีย เป็นต้น ซึ่งการทำงานของร่างกายจะต้องอาศัยความสัมพันธ์ของธาตุทั้ง ๔

ดังนั้น ในทางการแพทย์แผนไทยจึงตั้งตำรับยาขึ้นมาเพื่อรักษาอาการและโรคต่างๆ ซึ่งเกิดขึ้นจากอาการแปรปรวนของธาตุหนึ่ง โดยอาศัยรสของยาในการปรับหรือสร้างให้เกิดความสมดุลของธาตุทั้ง ๔ รสของยาที่ตั้งขึ้นเพื่อรักษาอาการหรือโรค เรียกว่า ยารสประธาน ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ รส ได้แก่ รสเย็น รสร้อน และรสสุขุม โดยยารสร้อน คือ ยาที่ปรุงสำเร็จแล้วมีรสร้อน เนื่องจากตำรับส่วนใหญ่มีสมุนไพรที่เป็นรสร้อนผสมอยู่ เช่น กระเทียม ขิง ดีปลี ซึ่งสามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส เช่น ชิมแล้วรู้สึกเผ็ด ร้อน ดมแล้วมีกลิ่นฉุน สัมผัสแล้วรู้สึกที่ผิว ตัวอย่างตำรับยา เช่น ยาประสะไพล ยาประสะกานพลู ยาเบญจกูล ยาวิสมยาใหญ่ ซึ่งยาที่มีรสร้อนจะมีสรรพคุณแก้ในทางวาโยธาตุ ขับผายลม บำรุงธาตุ ช่วยย่อยอาหาร มีผลต่อการตั้งครรภ์ ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ปฐมจินดาที่ว่า การบริโภคของเผ็ดร้อนจะมีผลต่อการตั้งครรภ์ ทำให้เกิดครรภ์วิปลาสได้(ทำให้เกิดการแท้ง)^{๒๘}

เนื่องจากยารสร้อนกระตุ้นให้มีการไหลเวียนของเลือดและลมมากขึ้น ทำให้เพิ่มความเสี่ยงต่อการตกเลือด (bleeding) ได้ นอกจากนี้ยารสร้อนยังเป็นข้อห้ามของผู้ที่มีอาการไขพิษ^{๒๙} เนื่องจากภาวะไข้เป็นภาวะที่มีความร้อนเกิดขึ้นในร่างกาย การให้ยารสร้อนจะยังเป็นการเพิ่มความร้อนให้กับร่างกายมากขึ้น^{๓๐}

ดังนั้น ยานับเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต และเป็นหนึ่งในปัจจัยที่สำคัญของมนุษย์ จากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในปัจจุบันเป็นผลทำให้การพัฒนาและการคิดค้นยาชนิดใหม่เกิดขึ้นอย่างมากมาย และส่งผลให้อัตราการเจ็บป่วยและอัตราการตายและอัตราการตายของประชาชนลดลง อายุขัยเฉลี่ยของมนุษย์ยืนยาวมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่ายาจะมีคุณประโยชน์มากมาย แต่ก็สามารถที่จะก่อให้เกิดผลข้างเคียงหรืออาการไม่พึงประสงค์จากการใช้ยาได้นอกจากนี้ หากเราไม่รู้จักวิธีการใช้ยาอย่างถูกต้อง ก็อาจทำให้เกิดอันตรายจากการใช้ยาได้ ซึ่งโทษต่างๆ จากการใช้ยาที่กล่าวมานี้ อาจมีความรุนแรงถึงขั้นทำให้ร่างกายของเราเจ็บป่วย พิการหรือเสียชีวิตได้

ปัญหาจากการใช้ยาของคนไทยเกิดจากการซื้อยามาใช้เอง โดยไม่ได้รับคำแนะนำจากแพทย์ เภสัชกรหรือบุคลากรด้านสาธารณสุข ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ ความสะดวกรวดเร็ว การหลงเชื่อคำโฆษณาหรือคำแนะนำของผู้อื่น ทำให้เกิดอันตรายจากการใช้ยาขึ้น ดังนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่บุคคลจะต้องเรียนรู้และเข้าใจเรื่องยา ประเภทของยา อันตรายจากการใช้ยา หลักการใช้ยาและวิธีการเลือกใช้อย่างปลอดภัยเพราะฉะนั้นหน่วยงานการของรัฐ และเอกชนจะต้องร่วมมือกันจะเป็นผู้สื่อข่าวสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (ผสส.) และอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ควรเป็นผู้นำในการใช้สมุนไพร เนื่องจากเจ้าหน้าที่ของรัฐระดับท้องถิ่น และได้รับการอบรมภาคความรู้ทางด้านสาธารณสุขมาก่อนย่อมสามารถให้คำแนะนำในการใช้สมุนไพรที่เป็นยาที่ถูกต้องควรปฏิบัติ ดังนี้

๑. ใช้ให้ถูกต้องสมุนไพรมีชื่อพ้องหรือซ้ำกันมากและบางท้องถิ่นก็เรียกไม่เหมือนกัน จึงต้องรู้จักสมุนไพร และใช้ให้ถูกต้อง

๒. ใช้ให้ถูกส่วน ต้นสมุนไพรไม่ว่าจะเป็น ราก ใบ ดอก เปลือก ผล เมล็ด จะมีฤทธิ์ไม่เท่ากัน บางทีผลแก่ ผลอ่อนก็มีฤทธิ์ต่างกันด้วย จะต้องรู้ว่าส่วนใดใช้เป็นยาได้

๓. ใช้ให้ถูกขนาด และปริมาณ สมุนไพรถ้าใช้น้อยไป ก็รักษาไม่ได้ผล แต่ถ้ามากไปก็อาจเป็นอันตราย หรือเกิดพิษต่อร่างกายได้

๔. ใช้ให้ถูกวิธี สมุนไพรบางชนิดต้องใช้สด บางชนิดต้องปนกับเหล้า(สุรา) บางชนิดต้องใช้ต้ม จะต้องรู้วิธีใช้ให้ถูกต้อง

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๔.

^{๓๐} สุวิทย์วิบูล ผลประเสริฐ, การใช้ยาจากสมุนไพรในบัญชียาหลักแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๕), หน้า ๒-๓.

๕. ใช้ให้ถูกกับโรค เช่น ท้องผูกต้องใช้ยาระบาย ถ้าใช้ยาที่มีฤทธิ์ฝาดสมานจะทำให้ท้องผูกยิ่งขึ้น^{๓๑}

จะเห็นได้ว่า การใช้สมุนไพรที่เป็นยานั้น ก็ต้องระมัดระวังเช่นเดียวกันกับการใช้ยาแผนปัจจุบัน ดังจะเห็นเป็นตัวอย่างที่ข้อบ่งชี้ยาว่า “ยาอันตราย” หรือ ยานี้ต้องกิน “หลังอาหารทันที” หรือ ดื่มน้ำตามมากๆ และอาจจะมีข้อความกินแล้วง่วงซึม ห้ามขับรถ และอื่นๆ อีกมากมาย ในข้อบ่งใช้หรือสลากยา จึงจะปลอดภัยจากการใช้ยาและไม่อาการข้างเคียงแต่อย่างใด ถึงกระนั้นยาก็เป็นอันตรายอยู่ดี แต่ทั้งนี้ก็ไม่มียาอะไรอีกนั้นแหละที่จะเท่ากับยา เมื่อเกิดการเจ็บป่วยต้องพึ่งพาแพทย์ (หมอ) ดังนั้นสมุนไพรที่ใกล้ตัวพอหาได้จึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการนำมาเยียวยารักษาโรค ดังคำกล่าวในพุทธภาษิตว่า “อโรคาปรมา ลาภา” การไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง

อาการแพ้ที่เกิดจากสมุนไพร สมุนไพรมีคุณสมบัติเช่นเดียวกับยาทั่วไป คือ มีทั้งคุณและโทษ บาดคนใช้แล้วเกิดอาการแพ้ได้แต่เกิดขึ้นได้น้อยเพราะสมุนไพรมีใช้สารเคมีชนิดเดียวเช่นยาแผนปัจจุบัน ฤทธิ์จึงไม่รุนแรง(ยกเว้นพวกพืชมีพิษบางชนิด) แต่ถ้าหากเกิดอาการแพ้ขึ้นควรหยุดยาเสียก่อน ถ้าหยุดแล้วอาการหายไป อาจทดลองใช้ยาอีกครั้งโดยระมัดระวัง ถ้าอาการเช่นเดิมเกิดขึ้นอีกแสดงว่าเป็นพิษจากสมุนไพรเป็นแน่ ควรหยุดการใช้ยาเปลี่ยนไปใช้ยาตัวอื่น หรือถ้าหากมีอาการแพ้ชนิดรุนแรงควรรีบไปปรึกษาแพทย์(หมอ) ที่สถานเอนามัย และโรงพยาบาลทันที

อาการที่เกิดจากการแพ้ยาสมุนไพร มีดังนี้

๑. ผื่นขึ้นตามผิวหนังอาจเป็นตุ่มเล็กๆ ตุ่มโตๆ เป็นปื้น หรือเป็นเม็ดแบบคล้ายลมพิษ อาจบวมที่ตา (ตาปิด) หรือริมฝีปาก (ปากแฉับ, บวมแดง) หรือมีเพียงดวงสีแดงขึ้นบนผิวหนัง
๒. เบื่ออาหาร คลื่นไส้ อาเจียน (หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง) ถ้ามีอยู่ก่อนกินยาอาจมีเพราะโรค
๓. หูอื้อ ตามัว ชาที่ลิ้น ชาที่ผิวหนัง
๔. ประสาทความรู้สึกทำงานไวเกินปกติ เช่น เพียงแตะผิวหนังก็รู้สึกเจ็บ ลูบผมก็แสบหนังศีรษะ เป็นต้น
๕. ใจสั่น ใจเต้น หรือรู้สึกวูบวาบคล้ายหัวใจจะหยุดเต้น และเป็นบ่อยๆ
๖. ตัวเหลือง ตาเหลือง ปัสสาวะเหลืองและเมื่อเขย่าจะเกิดฟองสีเหลือง (เป็นอาการของดีซ่าน) อาการนี้แสดงถึงอันตรายร้ายแรงต้องรีบไปพบแพทย์

อาการเจ็บป่วยและโรค หากผู้ป่วยเป็นโรคร้ายแรง โรคเรื้อรัง หรือโรคที่ยังพิสูจน์ไม่ได้แน่ชัดว่ารักษาด้วยสมุนไพรได้ เช่น ภูมิแพ้ สุนัขบ้ากัด บาดทะยัก กระดูกหัก มะเร็ง วัณโรค กามโรค

^{๓๑} นิตยา หวงหิรัญย์, “ปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการส่งเสริมสุขภาพด้วยสมุนไพร : กรณีศึกษาพระสงฆ์อำเภอเมืองเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๑ – ๕๓.

ความดันโลหิตสูง เบาหวาน โรคเรื้อรัง ดีซ่าน หลอดลมอักเสบเรื้อรัง ปอกบวม (ปอดอักเสบ) อาการบวม โทพอยด์ โรคตาทุกชนิด ไม่ควรใช้ยาสมุนไพร ถ้าผู้ป่วยมีอาการโรค/อาการเจ็บป่วยที่รุนแรง ต้องนำผู้ป่วยส่งโรงพยาบาลทันที ไม่ควรรักษาด้วยการซื้อยารับประทานเอง หรือใช้สมุนไพร อาการที่รุนแรง มีดังนี้

๑. ใช้สูง (ตัวร้อนจัด) ตาแดง ปวดเมื่อยมาก ซึม บางทีพูดเพ้อ (อาจเป็นไข้หวัดใหญ่ หรือไข้ป่าชนิดขึ้นสมอง)

๒. ใช้สูง และดีซ่าน (ตัวเหลือง) อ่อนเพลียมาก อาจเจ็บในแถวชายโครง (อาจเป็นโรคตับอักเสบ ภูน้ำดีอักเสบ) เป็นต้น

แหล่งกำเนิดยานั้น มีที่มาจากหลายทาง พอจำแนกได้ดังนี้

๑) ยาจากธรรมชาติ จำแนกออกเป็น

(๑) ยาจากพืช ได้แก่ ยาที่ได้จากการนำส่วนต่างๆ ของพืชเช่น ราก ลำต้น ใบ ดอก เปลือก เมล็ด เป็นต้น มาทำเป็นยาโดยอาจไม่มีการเปลี่ยนแปลงสภาพของพืชนั้น เช่น การสกัดนำสารสำคัญที่ออกฤทธิ์ในการรักษามาทำให้เข้มข้นหรือทำให้บริสุทธิ์ เช่น ยาควินิน ใช้สำหรับรักษาโรคมาลาเรีย สกัดมาจากเปลือกต้นชินโคนา (Cinchona) หรือยามอร์ฟิน ใช้สำหรับบรรเทาอาการปวด สกัดมาจากยางจากดอกต้นฝิ่น เป็นต้น

(๒) ยาจากสัตว์ ได้แก่ ยาที่ได้จากอวัยวะต่างๆ ของสัตว์ เช่น ตับ ดีหมู ดีวัว หรือสกัดจากอวัยวะสัตว์ เช่น น้ำมันตับปลา ใช้สำหรับทดแทนวิตามินในร่างกาย เป็นต้น

(๓) ยาจากแร่ธาตุ ยาที่ได้จากแร่ธาตุที่เกิดขึ้นเองในธรรมชาติ เช่น เกลือไอโอดีนให้รักษาโรคคอพอก หรือดินขาว ใช้เป็นส่วนประกอบของยารักษาโรคกระเพาะอาหารและลำไส้อักเสบ เป็นต้น

๒) ยาจากการสังเคราะห์

ยาที่ใช้กันในปัจจุบันส่วนใหญ่ได้มาจากการสังเคราะห์โดยอาศัยปฏิกิริยาเคมีในห้องปฏิบัติการ เช่น ยาแอสไพริน ใช้สำหรับการแก้ปวด ลดไข้ แก้อักเสบ เป็นต้น

อนึ่ง ตามพระราชบัญญัติยา พ.ศ. ๒๕๑๐ ได้จำแนกประเภทยาเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑. ยาแผนโบราณ หมายถึงยาที่มีมุ่งหมายสำหรับใช้ในการประกอบโรคศิลปะแผนโบราณ หรือบำบัดโรคสัตว์ ซึ่งในตำรับยาแผนโบราณที่รัฐมนตรีประกาศ หรือยาที่รัฐมนตรีประกาศเป็นแผนโบราณ หรือยาที่ได้รับอนุญาตอนุญาตให้ขึ้นทะเบียนตำรับยาเป็นแผนโบราณ

๒. ยาแผนปัจจุบัน เป็นยาที่มีมุ่งหมายสำหรับใช้ในการประกอบวิชาชีพเวชกรรมการประกอบโรคศิลปะแผนปัจจุบัน หรือบำบัดโรคสัตว์^{๓๒}

^{๓๒} สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ, คู่มือการใช้ยาสมุนไพรในบัญชียาหลักแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๕, หน้า ๕.

กล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่าพืชสมุนไพรสู่การแพทย์แผนไทยประยุกต์ โดยวงการแพทย์ได้มองเห็นความสำคัญและประโยชน์ ในการเอาพืชสมุนไพร ซึ่งมีอยู่ตามปกติทั่วไปตามธรรมชาติ ก็สมุนไพรเหล่านั้น อาจจะถูกลืมไปแล้วในอดีตแต่ปัจจุบัน ไม่ว่าทางภาครัฐ ภาคเอกชน ต่างมองเห็นความโดดเด่นในศักยภาพของพืชสมุนไพร ได้เป็นองค์ความรู้สู่ภาคปฏิบัติ โดยทางภาครัฐเอง ที่มีกำลังทั้งกำลังคน ทุนทรัพย์ได้ให้การสนับสนุนส่งเสริมโดยจัดหาแหล่งทุน เช่น เปิดบริการในรูปแบบโรงพยาบาลเฉพาะทางให้มากขึ้นเพื่อให้เพียงพอต่อการบริโภคยา เช่น โรงพยาบาลอภัยภูเบศร โรงพยาบาลชั้นนำอย่างโรงพยาบาลศิริราช เป็นต้น ทั้งนี้ เพื่อนำกระบวนการผลิตยาจากพืชสมุนไพรสู่การแพทย์แผนไทยประยุกต์ ดังนั้น เพื่อการพัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงย่อมเป็นไปตามกระบวนการของโลก และเป็นการนำยาสมุนไพรมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นการส่งเสริมด้านเศรษฐกิจ และสังคมมากขึ้น ซึ่งทางการแพทย์แผนไทย ได้มีการพัฒนาการอยู่ตลอดเวลา ดังกล่าวแล้วข้างต้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับหน่วยงานที่รับผิดชอบของแต่ละองค์กรนั้นๆ

๓.๒.๓ ประเภทและสรรพคุณของสมุนไพร

ยาสมุนไพร แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) ยาสมุนไพรปรับธาตุ เช่น ยาเบญจกูลประกอบด้วยตัวยาประจำธาตุแต่ละธาตุ คือ ดิปลี ชะพลู สะค้าน เจตมูลเพลิง และขิงแห้ง เป็นต้น

๒) ยาปรับธาตุตามฤดูกาล ได้แก่ ยาประจำฤดูร้อน ตรีผลา คือ สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ยาประจำฤดูหนาว ตรีสาร คือ สะค้าน เจตมูลเพลิง ชะพลู ยาประจำฤดูฝน ตรีกฎก คือ พริกไทย ดิปลี และขิง เป็นต้น

อนึ่ง การใช้ยาสมุนไพรตามรस्या รสประธาน ๓ รส ประกอบด้วย

- ๑) รสเย็น แก้อาตุไฟ ได้แก่ เกสรดอกไม้ และเขาสัตว์
- ๒) รสร้อน แก้อาตุลม ได้แก่ ขิง ข่า และพริกไทย
- ๓) รสสุขุม แก้อาตุน้ำ ได้แก่ โกฐ และเทียนจันทน์^{๓๓}

นอกจากยารสประธาน ๓ รส แล้ว บางตำราท่านยังแบ่งรস্যากออกไปอีก ๔ รส มีสรรพคุณมุ่งแก้ส่วนต่างๆ แตกต่างกัน ดังนี้

๑. ยารสฝาด	ชอบสมาน
๒. ยารสหวาน	ซึมซาบไปตามเนื้อ
๓. ยารสเมาเบื่อ	แก้พิษ
๔. ยารสขม	แก้ทางดีและโลหิต
๕. ยารสเผ็ดร้อน	แก้ทางลม

^{๓๓} รองศาสตราจารย์ประทีป ชุมพล, ประวัติ ปรัชญา นายแพทย์ และตำรายาในแพทย์แผนไทย, หน้า

๖. ยารสมัน	แก้เส้นเอ็น
๗. ยารสหอมเย็น	บำรุงหัวใจ
๘. ยารสเค็ม	ซึมซาบไปตามผิวหนัง
๙. ยารสเปรี้ยว	กัดเสมหะ ^{๓๔}

นอกจากรสยา ๙ รสนี้แล้ว ท่านยังจัด ยารสจืด เพิ่มอีก ๑ รส, ใช้สำหรับแก้ในเตโช, ขับปัสสาวะ, ดับพิษร้อน, แก้ไข้.

ส่วนรสอาหารประจำธาตุ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ มีดังนี้

- ๑) ธาตุดิน ควรรับประทานอาหารรสผาต หวาน มัน เค็ม ได้แก่ มังคุด ฝรั่งดิบ ฟักทอง เผือก ถั่วต่างๆ เงาะ นํ้านม นํ้าอ้อย และเกลือ
- ๒) ธาตุน้ำ ควรรับประทานอาหารรสเปรี้ยว รสขม ได้แก่ มะกรูด มะนาว ส้ม สับปะรด มะเขือเทศ มะระ และสะเดา
- ๓) ธาตุลม ควรรับประทานอาหารรสเผ็ดร้อน ได้แก่ ขิง ข่า ตะไคร้ กระชาย พริกไทย โหระพา และกะเพรา
- ๔) ธาตุไฟ ควรรับประทานอาหารเย็นจืด ได้แก่ ผักบุ้ง ตำลึง แตงโม บัวบก และซีเหล็ก

นอกจากนี้ การรักษาโรค พืชสมุนไพรรักษา หรือพืชสมุนไพรรักษา เช่น พญาอโรคยาเริม ฟ้าทะลายโจร แก้เจ็บคอ และแก้ท้องเดิน ขมิ้นชัน แก้ท้องอืดเฟ้อ เป็นต้น

๑) การรักษาด้วยพืชสมุนไพรรักษาด้วยการปรับธาตุตามคัมภีร์ธาตุบรรจบ ใช้สำหรับรักษาโรคที่มีความยุ่งยาก เรื้อรัง เมื่อรักษาด้วยการใช้ยาสมุนไพรรักษาตามอาการหรือปรับธาตุพื้นฐานต่างๆ ไปแล้วยังไม่หาย ให้นำธาตุกำเนิดมาจัดยาเพิ่มเข้าไป หากยังไม่ดีขึ้นให้ใช้ธาตุแม่มาบรรจบเข้าด้วยกับยานั้นๆ ซึ่งสรุปภาพรวมของหลักการรักษาดังในแนวทางการรักษาและฟื้นฟูสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทย

๒) การรักษาด้วยการอบและการนวด การประคบด้วยพืชสมุนไพรรักษา การนวดมือเกลือเป็นวิธีการที่นำมาเสริมการบำบัดรักษาด้วยการนวด ซึ่งการนวดแบบไทยมี ๒ แบบ คือ นวดแบบเชลอสศักดิ์เป็นการนวดพื้นบ้าน ใช้วิธีนวดหลายส่วนนอกเหนือจากมือ เช่น เข่า ศอก เท้า เป็นผ่อนแรง และการนวดมีวัตถุประสงค์ คือ นวดแก้ปวดเมื่อยทั่วไปและนวดเพื่อการรักษา การนวดอีกแบบหนึ่งคือการนวดแบบราชสำนัก ซึ่งเป็นการนวดเพื่อการรักษาโรคเป็นส่วนใหญ่ การนวดราชสำนักมีการพัฒนาท่านวดที่สุภาพและใช้เพียงแต่นิ้วหัวมือนั่น

เมื่อได้พิจารณาถึงการแพทย์แผนไทยในด้านที่มา ซึ่งได้ตรวจสอบกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์แล้ว จะเห็นว่าการแพทย์แผนไทยมิได้เกี่ยวข้องโดยตรงกับการแพทย์อายุรเวทแบบ

^{๓๔} วุฒิ วุฒิธรรมเวช, ร่วมอนุรักษ์มรดกไทยสารานุกรมสมุนไพรรวมหลักเวชกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นต์เฮาส์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๑๙.

ศาสนาฮินดูหรือศาสนาพราหมณ์ แต่จะเกี่ยวเนื่องกับแนวคิดทางปรัชญาของการแพทย์แบบ “ติ๊กิฉา” ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาโดยตรง แต่เมื่อพิจารณาจากแนวทางการปฏิบัติการวินิจฉัยและการรักษาแล้ว จะเห็นว่าเป็นลักษณะผสมผสานกันระหว่างปรัชญาทางพุทธศาสนาและความเชื่อแบบพื้นบ้าน

อนึ่ง หลักเภสัช ๔ ประการ (เภสัชกรรมแผนไทย) มีดังนี้

ผู้ประกอบโรคศิลปะแผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรมนั้น จะต้องศึกษาในหลักใหญ่ ๔ ประการ ซึ่งเป็นหลักวิชาที่สำคัญที่สุดของเภสัชกรรมแผนไทยที่จะเว้นเสียมิได้ เรียกว่ารู้ในหลักเภสัช ๔ ซึ่งมีดังต่อไปนี้ **เภสัชวัตถุ**^{๓๕} คือ ต้องรู้จักวัตถุธาตุณานชนิดที่จะนำมาใช้เป็นยารักษาโรคและบำรุงร่างกายได้ แบ่งเป็น ๓ ชนิด คือ พืชวัตถุ สัตว์วัตถุ และ ธาตุวัตถุ

๑) พืชวัตถุ ได้แก่ พืชพรรณไม้นานาชนิดที่จะนำมาใช้ปรุงเป็นยารักษาโรค จะต้องรู้จักว่าเอาส่วนใดมาทำยา เช่น ราก แก่น เปลือกต้น กระพี้ ดอก ใบ ลูก เปลือกลูก ผัก เมล็ด เกสร ยาง หัว เหง้า หรือ ใช้ทั้ง เป็นต้น และจะต้องรู้จัก ตัวยา ๕ ประการ คือ รูป ลักษณะ สี กลิ่น รส ชื่อ ว่าเป็นอย่างไรและท่านแบ่งไว้ ๕ จำพวก คือ ๑. จำพวกต้น, ๒. จำพวกเถา-เครือ, ๓. จำพวกหัว-เหง้า ๔. จำพวกผัก ๕. จำพวกหญ้า

๒) สัตว์วัตถุ ได้แก่ สัตว์ชนิดต่างๆ ซึ่งนำเอา ร่างกายหรืออวัยวะต่างๆ มาใช้ทำยารักษาโรค ต้องรู้จักส่วนที่จะนำเอามาทำเป็นยา เช่น ตัว ขน หนัง เขา นอ งา เล็บ กลีบ กระดุก ฟัน กราม กรวด ดี หัว หาง เนื้อ น้ำมัน เลือด เป็นต้น และจะต้องรู้จัก ตัวยา ๕ ประการ คือ รูป ลักษณะ สี กลิ่น รส ชื่อว่าเป็นอย่างไรท่านได้แบ่งสัตว์วัตถุออกเป็น ๔ จำพวก คือ ๑. จำพวกสัตว์บก ๒. จำพวกสัตว์น้ำ ๓. จำพวกสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ ๔. จำพวกสัตว์อากาศ

๓) ธาตุวัตถุ ได้แก่ แร่ธาตุที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือที่ประกอบขึ้น จากแร่ธาตุต่างๆ ที่จะนำมาใช้เป็นยารักษาโรค ต้องรู้จักตัวยา ๕ ประการ คือ รูป ลักษณะ สี กลิ่น รส ชื่อ ว่าเป็นอย่างไรท่านแบ่งธาตุวัตถุออกเป็น ๒ จำพวก คือ ๑. จำพวกสลายตัวย่าง ๒. จำพวกสลายตัวยาก^{๓๖}

๒. สรรพคุณเภสัช คือ ต้องรู้จักรสและสรรพคุณของยา และวัตถุธาตุที่จะนำมาใช้ปรุงเป็นยารักษาโรค โดยต้องรู้จักรสของตัวยา ซึ่งรสของตัวยานั้นจะบอกถึงสรรพคุณของยาแบ่งรสาออกเป็นยาประธาน ๓ รส และรสา ๙ รส ดังกล่าวแล้วข้างต้น

^{๓๕} วุฒิ วุฒิธรรมเวช, รามอนุรักษ์มรดกไทยสารานุกรมสมุนไพรรวมหลักเวชกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นต์เฮาส์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๑๔.

^{๓๖} วุฒิ วุฒิธรรมเวช, เภสัชกรรมไทยรวมสมุนไพร ฉบับปรับปรุงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นต์ เฮาส์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๓.

๓. คณาเภสัช(พิกัดยา) คือ ต้องรู้จักพิกัดยา คือตัวยาลายสิ่งหลายอย่าง ที่โบราณจารย์ นำมาจัดไว้เป็นหมวดหมู่ รวมเรียกเป็นชื่อเดียวตัวยานำมาจัดนั้นจะต้องมีรส หรือสรรพคุณไม่ขัดกัน แบ่งออกเป็น ๑.จุลพิกัด ๒.พิกัดยา ๓. มหาพิกัด

๔. เภสัชกรรม คือ ต้องรู้จักการปรังยาตามวิธีกรรมแผนโบราณ ตลอดจนรู้จักมาตราชั่ง ตวง วัด ของไทยและสากล^{๓๗}

จะเห็นได้ว่า การแพทย์แผนไทย และการแพทย์แผนปัจจุบันสิ่งสำคัญก็คือ รู้หลักเภสัชกรรมแผนไทย คือ การปรังยาคือการนำวัตถุตั้งแต่ ๒ ชนิดขึ้นไป นำมาแปรสภาพโดยเภสัชกรผู้เชี่ยวชาญปรังเป็นยา เพื่อใช้บรรเทาหรือบำบัดและรักษาโรค หรือเป็นปฏิกิริยาต่อต้านอาการของโรคได้ การปรังยา รักษาโรคนั้นเป็นหน้าที่ของเภสัชกรผู้ซึ่งจะต้องรู้หลักวิชาการแพทย์แผนไทยและองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการรู้จักตัวยา และสิ่งที่ใช้แทนยาล้วนมาจากเภสัชวัตถุ, สรรพคุณเภสัช, คณาเภสัช, เภสัชกรรม เป็นต้น

๓.๒.๔ สรรพคุณของยาสมุนไพโร

ในส่วนของสรรพคุณยาหรือสรรพคุณทางยานั้น จะได้กล่าวถึงคุณสมบัติของพืชพันธุ์ไม้ หรือสิ่งปรุงแต่งที่มีฤทธิ์ในทางรักษาโรค หรือ เภสัชวัตถุที่มีคุณสมบัตินำไปปรังให้เกิดฤทธิ์ในทางรักษาโรค หรือตัวยานำมาซึ่งนำมาใช้ปรังเป็นยานั้น ว่าแต่ละอย่างมีสรรพคุณอย่างไร เมื่อรู้จักรสของตัวยาแล้ว รสนั้นจะแสดงถึงสรรพคุณทันที ในเรื่องรสนานี้ กำหนดเอารสเป็นประมาณ มีรสประธาน ๓ รส รสยา ๙ รส และรสพิเศษ โดยรสประธานแบ่งตามลำดับหมวดหมู่ ดังนี้

หมวด ก. ยารสเย็น ได้แก่ ยาที่เข้าไปไม่ (ที่ไม่ร้อน) เกสรดอกไม้ที่ไม่ร้อน ใบไม้ รากไม้ที่ไม่ร้อนสัตว์เขา^{๓๘}

เนาวเขี้ยว^{๓๙} และของที่เผาเป็นถ่านแล้วปรังเป็นยา เช่น ยามหานิล ยามหากาฬ เป็นต้น เมื่อปรังสำเร็จเป็นยาแล้วจัดเป็นยารสเย็น มีสรรพคุณ สำหรับแก้ในทางเตโชธาตุดับพิษร้อน

ถอนพิษไข้ แก้ไข้ตัว แก้ไข้เพื่อเตโชธาตุกำเริบ^{๔๐} เช่น

๑. ยามหานิล

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓

^{๓๘} สัตว์เขา หมายถึง เขาทั้ง ๗ ได้แก่ เขาควาย เขาเลียงผา เขากวาง เขาวัว เขากะทิง เขาแพะ และ เขาแกะ

^{๓๙} เนาวเขี้ยว คือ เขี้ยวสุกร เขี้ยวหมี เขี้ยวเสือ เขี้ยวแรด เขี้ยวช้าง (งา) เขี้ยวสุนัขป่า เขี้ยวปลาพยูง (ปลาพะยูน) เขี้ยวจระเข้ เขี้ยวเลียงผา

^{๔๐} บุชบา ประภาสพงค์ และคนอื่นๆ, แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ : ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวรรณกรรมของชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ สกสค.ลาดพร้าว, ๒๕๕๔), หน้า ๘๗๒-๘๗๓.

๒. ยามหาเมฆ
๓. ยามหากาฬ
๔. ยากวาดเทพมงคล
๕. ยาเขียวเบญจขันธุ์

ตัวยาที่ปรุงเข้าเป็นยารสเย็นได้ เช่น

- ๑) ใบเงิน ใบทอง รสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ไข้ ตัวร้อน
ดับพิษ
- ๒) ใบหมากผู้ ใบหมากเมีย รสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ตัว
ร้อน ดับพิษ อมดับกลิ่นปาก แก้ร้มนานาพิษ
- ๓) ใบพิมเสน รสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ถอนพิษร้อน แก้ไข้
ทำให้ความร้อนในร่างกายลดลง
- ๔) ใบฝักข้าว รสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคถอนพิษทั้งปวง
- ๕) ดอกสารภี รสหอมเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคบำรุงหัวใจให้ชุ่ม
ชื่น ชูกำลัง
- ๖) เถาตำลึง รสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้โรคตา ดับพิษร้อน
ถอนพิษทั้งปวง
- ๗) เถาหนามไก่ รสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคดับพิษร้อน ถอนพิษ
ทุกชนิด แก้อาการชัก และคลั่งเพ้อ (ใช้จับสั่นขึ้นสมอง)
- ๘) เถาโพกพาย รสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคถอนพิษไข้ ขับ
ปัสสาวะ แก้กษัย ไตพิการ แก้วมตามตัว
- ๙) เถารางจืด รสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคถอนพิษของเบื่อเมา
ต่างๆ
- ๑๐) เปลือกหุ้มเมล็ดสำโรง รสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ร้อนใน
แก้กระหายน้ำ ทำให้จิตใจชุ่มชื่น
- ๑๑) รากกระชับ รสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคระงับความร้อน ขับ
เหลือ ขับปัสสาวะ
- ๑๒) รากมะเฟือง รสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคระงับพิษร้อน ถอน
พิษไข้ ถอนพิษผิดสำแดง
- ๑๓) รากสามสิบ รสเย็นหวานชุ่ม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคบำรุงครรภ์
รักษา บำรุงตับ ปอด ทำให้เกิดกำลัง
- ๑๔) รากลำเจียก รสเย็นหวานเย็นเล็กน้อยสรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้
พิษไข้ แก้พิษเสมหะและโลหิต ขับปัสสาวะ

๑๕) รากคัตเค้า รสเย็นฝาดสรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้กัฏฐะปิตตะโรค แก่ไข้เพื่อโลหิต

๑๖) รากสลอดน้ำ รสเย็นจืดสรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก่ไข้พิษ ไข้เหนือ

๑๗) รากอัญชันดอกขาว รสเย็นจืดสรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก่โรคตา แก่ปวดฟัน ขับปัสสาวะ

๑๘) มะหาดำ รสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก่ไข้กาฬ แก่พิษในกระดูก

หมวด ข. ยารสร้อน ได้แก่ ยาที่เข้าตัวยามีรสร้อนต่างๆ เช่น เบญจกุล หัสคุณเทศ หัสคุณไทย เหง้าชิง เหง้าชิง ข่า พริกไทย เมล็ดพริกไทย ลูกกระวาน กานพลู การบูร กระชาย กระเทียม เป็นต้น เมื่อสำเร็จเป็นยาแล้ว เมื่อปรุงสำเร็จเป็นยาแล้ว จัดเป็นยารสร้อน สำหรับแก้ทางวาโยธาตุ บำรุงธาตุ^{๔๑} เช่น

๑. ยาไฟประลัยกัลป์

๒. ยาประสะกานพลู

๓. ยาชุมนุมาโย

๔. ยาประสะชิงแห้ง

๕. ยาประสะไพล

ตัวยานี้จัดปรุงเข้าเป็นยารสร้อน เช่น

๑) ใบกระเพราป่า รสเผ็ดร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ลม แก้อาเจียน บำรุงธาตุ ขับโลหิตให้เดินสรรพางค์การ

๒) กระเพราแดง รสเผ็ดร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ลม ตานชาง แก่ท้องขึ้นจุกเสียด แก่ปวดท้อง ขับผายลม บำรุงธาตุ

๓) ใบกระวาน รสร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคขับผายลม ขับเสมหะ แก่ไข้เพื่อลม

๔) ลูกกระวาน รสร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ขับเสมหะและโลหิต ขับลม บำรุงธาตุ

๕) ใบพลูทองกลาง รสเผ็ด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้แผลสด แก่เด็กท้องขึ้นอืดเฟ้อ

๖) ดอกดีปลี รสเผ็ดร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ปฏิวีธาตุ ๒๐ ประการ แก่หืดไอ แก่ลมวิเวียน แก่ริดสีดวงทวาร

^{๔๑} บุษบา ประภาสพงศ์ และคณะ, แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ : ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ สกสค.ลาดพร้าว, ๒๕๕๔), หน้า ๘๗๒.

๗) เมล็ดพริกไทย รสร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้สรรพลม ทั้งปวงอันเกิดในทรวงดับเสมหะฟุ้งซ่านในงวดลง บำรุงธาตุให้เป็นปกติ

๘) เถาพริกไทย รสเผ็ดร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ไอติสาร (ท้องร่วงอย่างแรง) แก้เสมหะในทรวงอก

๙) เถาจิงจ้อขาว หรือจิงจ้อหลวง รสร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้บวม แก้เสมหะ โลหิตกำเดา ช่วยย่อยอาหาร แก้พรรตึก

๑๐) เปลือกกลุ่มบก รสร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้โรคผิวหนัง บำรุงหัวใจ บำรุงธาตุ ท้องร่วง คุมธาตุ

๑๑) ข่าต้น รสเผ็ดปร่า สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคขับเลือด ขับน้ำเหลือง ขับลมในลำไส้ เหง้าแก่ นำมาตำให้ละเอียด ใช้ทางบริเวณที่โรคผิวหนัง กลากเกลื้อน ใช้เป็นยารักษา ภายนอก หรือจะตำใช้ทำกระสายเป็นเหล้าโรง ทำเป็นยารักษาอาการคันในโรคลมพิษ ทาบ่อยๆ จนกว่าลมพิษจะหาย^{๔๒}

๑๒) คัดลื่น รสร้อนจัด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้เส้นเอ็นพิการ บำรุง เส้นเอ็น

๑๓) คนทีสอทะเล รสเผ็ดร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้เสมหะและ ลม แก้พอกบวม แก้ตัวพยาธิ

๑๔) เชือกเขาไฟเนื้อไม้ รสร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคระบาย แก้จุก เสียด แก้เสมหะ และแก้ลม แก้ระส่ำระสาย (ยางเป็นอันตรายแก่กายทุกส่วน)

หมวด ค. ยารสสุขุม ได้แก่ยาที่เข้า โภฏ เทียน กฤษณา กระลำพัก อบเชยเทศ ชะลูด ขอนดอก จันทน์เทศ และเครื่องเทศที่ไม้อ่อนไม่เย็น เป็นต้น เมื่อปรุงสำเร็จเป็นยาแล้วจัดเป็นยารส สุขุมมีสรรพคุณสำหรับแก้ทางโลหิต แก้ลมต่างๆ แก้เสมหะ และกองลมละเอียด^{๔๓}

๑. ยาหอมอินจักษ์

๒. ยากล่อมนางนอน

๓. ยาจันทฤทัย

๔. ยาสว่างอารมณ์

๕. ยาหอมสมมิตรกุมาร

ตัวยานี้จัดปรุงเข้าเป็นยารสสุขุมได้ เช่น

๑) ใบสันพร้าวหอม รสสุขุม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ไข้ ชูกำลัง

^{๔๒} ศ.ดร. วิทย์ เทียงบุญธรรม, พจนานุกรมสมุนไพรไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : อักษร พิทยา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๓.

^{๔๓} บุษบา ประภาสพงศ์ และคณะ, แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ : ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทาง วรรณกรรมของชาติ, หน้า ๘๗๒.

๒) ดอกบุนนาก กลิ่นหอมสุ่ม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคบำรุงโลหิต ชูกำลัง บำรุงหัวใจให้ชุ่มชื้น

๓) ดอกมะลิ กลิ่นหอมเย็นรสสุ่ม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคบำรุงหัวใจให้ชุ่มชื้น แก้โรคตา แก้หวัดคัดจมูก

๔) ดอกการเกต กลิ่นหอมรสสุ่ม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้เสมหะ แก้เจ็บหน้าอก บำรุงหัวใจ บำรุงธาตุ

๕) แก่นตะเคียนทอง รสขมหวาน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้เสมหะ แก้โลหิตกำเดา แก้ไข้สั่มประชน

๖) แก่นประดู่เสน รสขมหวาน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้คุดทะราด แก้เสหะ โลหิตกำเดา

๗) กฤษณา รสขมกลิ่นหอม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคคุดทะราด แก้ลมชาง บำรุงหัวใจ แก้ลมวิงเวียนหน้ามือ บำรุงตับปอดให้เป็นปกติ

๘) เนื้อไม้จันทน์ขาว รสขมเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ไข้ แก้ร้อนในกระหายน้ำ บำรุงประสาท บำรุงตับปอดให้เป็นปกติ

๙) เนื้อไม้จันทน์ชมพู รสสุ่ม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุงหัวใจ แก้ลมวิงเวียนคลื่นเหียนอาเจียน ชูกำลัง

๑๐) รากแฝกหอม รสหอมเย็นสุ่ม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคขับลมในลำไส้ให้หาเรอ ทำดวงจิตให้ชุ่มชื้น

๑๑) รากจุกโรหิณี รสสุ่ม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้เพื่อโลหิต แก้ขับลมปลายไข

๑๒) รากละหุ่งทั้ง ๒ รสสุ่ม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้พิษร้อนเอนพิษไข แก้เชื่อมซึม แก้ฟกบวม

๑๓) รากชะลูดขาว กลิ่นหอมรสสุ่ม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคบำรุงกำลัง แก้ใจสั่นหวุดหวิด แก้เสมหะ และพิษไข้

๑๔) รากกรงเขมา กลิ่นหอมรสสุ่ม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ไข้ แก้ดีลัน แก้ดีรั่ว ดีช่าน แก้ลมโลหิตกำเดา แก้โรคตา

๑๕) ขี้เหล็กทั้ง ๒ รสขมหวานสรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้เสมหะ แก้โลหิตกำเดา เจริญไฟธาตุ

๑๖) ขอนดอก รสเผ็ดจีต สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้เสมหะ แก้เหงื่อ แก้ไข้ไขตัวร้อนเพื่อตรีโทษ บำรุงครรภ์รักษา บำรุงตับ ปอด หัวใจ

๑๗) กระลำพัก รสขมหวานเย็นมัน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ลมอัมภิมังกานุสารี แก้ตรีสมุฏฐาน แก้โลหิต

๑๘) หัวกระชาย รสสุขุม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ปวดมวนในท้อง แก้บิดมูกเลือด แก้ปัสสาวะพิการ บำรุงกำลัง

ในตำราแพทยศาสตร์สงเคราะห์และเวชศึกษา ท่านได้จำแนกรสยาออกเป็น ๙ รส คือ

๑. ยารสฝาด สำหรับสมาน
๒. ยารสหวาน สำหรับซึมซาบเข้าไปตามเนื้อ
๓. ยารสเมาเบื่อ สำหรับแก้พิษ
๔. ยารสขม สำหรับแก้ทางโลหิตและดี
๕. ยารสเผ็ดร้อน สำหรับแก้ลม
๖. ยารสมัน สำหรับแก้ทางเส้นเอ็น
๗. ยารสหอมเย็น สำหรับบำรุงหัวใจ
๘. ยารสเค็ม สำหรับซึมซาบเข้าไปตามผิวหนัง
๙. ยารสเปรี้ยว สำหรับกัดเสมหะ

ทั้งนี้ มีรายละเอียด ดังนี้

๑. **ตัวยารสฝาด** สำหรับขอบสมานแผล ปิดธาตุ คุมธาตุ แก้อท้องร่วง แก้บิด (แสดงกับโรคท้องผูกพรรตัก)^{๔๔}

๑) ใบจิว รสฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ท้องร่วง แก้บิด แก้ปวดมวน

๒) ใบชา รสฝาดชุ่มคอ สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ท้องร่วง แก้ร้อนในกระหายน้ำ บำรุงหัวใจให้ชุ่มชื้น ชะล้างบาดแผล

๓) ผลตะโกนา รสฝาดฝืดเหนียวเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ท้องร่วง แก้ตกโลหิต แก้บวม แก้เน่าเปื่อย แก้พยาธิ

๔) ลูกเบญจกานี รสฝาดจัด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค คุมสมาน แก้ท้องร่วง แก้บิดปวดเบ่ง แก้อาเจียนโลหิต แก้ปวดมดลูก

๕) ลูกสมอพิเภกแก่ รสฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ไข้ แก้โรคตา บำรุงธาตุ แก้บิด แก่ริดสีดวง

๖) เปลือกขี้เถ้า รสฝาด สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรคคุดมธาตุ แก้อุจจาระเป็นฟอง แก้ท้องร่วง ปวดเบ่ง แก้บิดเรื้อรัง ชะล้างบาดแผล

^{๔๔} บุษบา ประภาสพงศ์ และคณะ, แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ : ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวรรณกรรมของชาติ, หน้า ๘๗๒.

๗) เปลือกตาง รสฝาดเผื่อน สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ท้อง ลำไส้พิการ เป็นยาอายุวัฒนะ บำรุงเนื้อหนังเส้นเอ็นให้สมบูรณ์ แก้พยาธิ แก้ฝี ล้างแผลเน่าในโรคเรื้อนเรื้อรัง

๘) เปลือกเฉียงพร้านางแอ สรรพคุณรสฝาดเย็นหวานเล็กน้อย ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้พิษไข้ ระบายความร้อน กล่อมเสมหะและโลหิต

๙) เปลือกต้นตาเสือ รสฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้บวม กล่อมเสมหะและโลหิต

๑๐) เปลือกขนนทรี รสฝาด ประกอบทำเป็นยารักษาโรคสรรพคุณขับโลหิต ขับผายลม กล่อมเสมหะโลหิต แก้ท้องร่วง

๑๑) เปลือกปฐู รสฝาด สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้หืดไอ แก้ท้องปิตธาตุ

๑๒) เปลือกฝิ่นต้น รสฝาด สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้อาเจียน แก้ปวดเบ่ง แก้ท้องร่วง ลงแดง คุมธาตุ แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย

๑๓) เปลือกต้นเพลารสฝาดเย็นขมเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้เสมหะจุกคอ ดับพิษโลหิต ขับเลือดเน่าในเรือนไฟ แก้บิด แก้อาเจียน สมานแผล ทำน้ำเหลืองให้ปกติ

๑๔) พุทราทั้ง ๕ รสฝาดเผื่อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้บวม แก้ฝีทั้งปวง แก้พยาธิ แก้ท้อง แก้ตกโลหิต

๑๕) เปลือกต้นมะกอก รสฝาดเปรี้ยวเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้อาเจียนใน ดับพิษ ไข้กาฬ แก้ท้องปวดมวน แก้สะอึก

๑๖) เปลือกต้นมะกา รสฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคสมานลำไส้

๑๗) เปลือกต้นมะขามเทศรสฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ท้องร่วง ชะล้างบาดแผล

๑๘) เปลือกต้นมะเดื่อชุมพรรสฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ท้องร่วง ชะล้างบาดแผล

๑๙) เปลือกลูกมังคุด รสฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้บิด แก้ท้อง สมานบาดแผล

๒๐) เปลือกต้นสำโรง รสฝาดเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคกล่อมเสมหะอาจรม แก้บิด

๒๑) รากต้นตับเต่าน้อย รสฝาดเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ตัวร้อน ดับพิษไข้ทั้งปวง ดับพิษตานซาง แก้วณโรค

๒๒) เนื้อไม้และรากต้นตับเต่าใหญ่ รสฝาดเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค

๒๓) เนื้อไม้เนระภูสี รสฝาดเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคดับพิษไข้ ทั้งปวง แก้ไข้เหนือ ไข้กาฬ ไข้สันนิบาต แก้ท้องเสีย แก้บิดมูกเลือด

๒๔) เนื้อไม้ประดู่ลาย รสฝาดเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุง โลหิต คุมธาตุ ระงับเสมหะ แก้พิษไข้

๒๕) เนื้อไม้กระทกรก รสฝาดเผื่อนเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ถอนพิษเบื่อเมาทั้งปวง คุมธาตุ แก้บิดแผล

๒๖) รากหามกผู้หมากเมีย รสฝาดเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ปากเปื่อย ถอนพิษเนื่องจากสารปรอทกินพิษ ชะล้างบาดแผลเรื้อรัง แก้บิดเรื้อรัง

๒๗) กัลปิงหา รสฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค สมานบาดแผลอ่อนๆ แก้บาดแผลเรื้อรัง

๒๘) โกฎงปลา รสฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้อุจจาระธาตุลง อติสาร ลงแดง แก้บิด มูกเลือด

๒๙) โกฎน้ำเต้า รสฝาดมัน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคถ่ายท้องเสีย แก้ โรคตา แก่ริดสีดวงทวารหนัก ขับลมให้สู่คูดทวาร ทำให้ปัสสาวะ อุจจาระเดินสะดวก (ถ่ายเองปิดเอง)

๓๐) แคลฝอย รสฝาดเผื่อนหวาน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ท้องอืด แก้ตกลโลหิต แก้พยาธิ แก้บวม แก้ฝีเปื่อยพอง

๓๑) ครั่ง รสฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ไอ ห้ามเสมหะ แก้ท้องร่วง คุมอาเจม บำรุงโลหิต

๓๒) เทียนตันหรือเทียนย้อมมือ รสฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้โรคเลืบถอด แก้บิด แก้มูกเสีย

๓๓) ทับทิมทั้ง ๕ รสฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ท้องร่วง แก้บิด มูกเลือด

๓๔) ฝรั่งทั้ง ๕ รสฝาดเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ถอนพิษบาดแผล แก้ท้องร่วง แก้บิดมูกเลือด แก้ปวดบ่ง

๓๕) เถาคูย รสฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ประดงเข้าข้อ แก้ลม ชัดในข้อกระดูก แก้มือเท้าอ่อนเพลีย

๓๖) สีเสียด รสฝาดจัด สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้บิดมูกเลือด แก้ ลงแดง แก่อดิสาร คุมธาตุ ล้างบาดแผลที่ถูกไฟ และโรคผิวหนัง

๒. ตำยารสหวาน สำหรับชิมซาบไปตามเนื้อ ทำให้เนื้อชุ่ม บำรุงกำลัง แก้อ่อนเพลีย (แสดงกับโรค เพื่องเสมหะ และบาดแผล)เจริญอาหาร^{๔๕}

^{๔๕} บุชบา ประภาสพงศ์ และคณะ, แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ : ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทาง วรรณกรรมของชาติ, หน้า ๘๗๒.

- ๑) ดอกคำไทย รสหวาน สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรคบำรุงโลหิต แก้โลหิตจาง แก้แสบร้อนตามผิวหนัง แก้บิด แก้ไตพิการ
- ๒) ดอกคำฝอย รสหวาน สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุงโลหิตระดู แก้ น้ำเหลืองเสีย แก้แสบร้อนตามผิวหนัง
- ๓) ดอกแคแตร รสหวานเย็น สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรค ขับเสมหะและโลหิต ขับผายลม
- ๔) ดอกคาง รสหวาน สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ไข้ ดับพิษอักเสบ
- ๕) เปลือกต้นไขเฒ่า รสหวานชุ่ม สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้พิษตานซาง แก้กามโรค ขับพยาธิไส้เดือน
- ๖) เปลือกต้นอบเชยญวน รสหวานหอมเผ็ดเล็กน้อย สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรคบำรุงหัวใจ แก้อ่อนเพลีย บำรุงกำลัง แก้ลมวิงเวียน แก้จุกเสียด บำรุงธาตุ ขับผายลม
- ๗) เปลือกต้นอบเชยไทย รสหวานหอมเล็กน้อย สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรคบำรุงกำลัง บำรุงธาตุ แก้ไข้สันนิบาต
- ๘) แก่นขนุน รสหวานฝาด สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรคบำรุงกำลังและโลหิต ทำให้เลือดเย็น สมานลำไส้
- ๙) แก่นมะขาง รสหวาน สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้คุดทะราด แก้เสมหะและโลหิต กำเเดา แก้ไข้สำประชน^{๔๖}
- ๑๐) รากเข็มขาว รสหวาน สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้โรคตา เจริญอาหาร
- ๑๑) รากและดอกมะพร้าว รสหวาน สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ไข้ตานซาง แก้ไข้กำเเดา แก้ปากเปื่อย
- ๑๒) รากชะเอมจีน รสหวานชุ่ม สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุงหัวใจให้ชุ่มชื่น แก้ไอ แก้น้ำลายเหนียว ทำให้ชุ่มคอ
- ๑๓) รากชะเอมไทย รสหวาน สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้โรคในคอ แก้ลม แก้กัณโถย
- ๑๔) เถาจิงจ้อแดง หรือ จิงจ้อเหลี่ยม รสหวาน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้เสมหะและลม ทำอาหารให้งวอด แก้ธาตุไฟกล้า แก้ฟกบวม แก้พรรดิก
- ๑๕) น้ำอ้อยสด รสหวาน สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้เสมหะ และหืดไอ แก้ไข้สำประชน

^{๔๖} **ส้มประชน** หมายถึง ชื่อโรคชนิดหนึ่งเกิดขึ้นเพราะเลือด เสมหะ ดี เส้น และลมร่างกายผิดปกติทำให้เกิดพิษขึ้น, อ้างใน, บุชบา ประภาสพงค์, **คัมภีร์ฉันทศาสตร์ แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๔,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การค้ำชูสภา สกสค. ลาดพร้าว, ๒๕๕๔), หน้า ๕๐.

๑๖) ตาลหม่น รสหวานชุ่มเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้พิษตานซาง บำรุงเนื้อหนังให้ชุ่มชื้น คุมธาตุ ขับไล่เดือน

๑๗) งวงตาลโตนด รสหวานเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้พิษตานซาง ขับพยาธิ บำรุงดวงจิตให้ขึ้นบาน

๑๘) เทียนข้าวเปลือก กลิ่นหอมรสหวานเผ็ด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุงกำลัง บำรุงธาตุ ขับผายลม แก้ซีฟจรอ่อน แก่นอนสะดุ้ง (โทษน้ำดี)

๑๙) โกฎเชียง กลิ่นหอมรสหวานขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ไข้ แก่สะอึก แก่ไอ แก้เสียดแทงสองราข้าง

๓. ตำยารสเมาเบื่อ ยารสเมาเบื่อสำหรับแก้พิษต่างๆ แสลงกับโรคหัวใจพิการ

๑) ใบกรวยป่า รสเมา สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้พิษกาฬ แก่โรคผิวหนัง แก่ริดสีดวงจมูก

๒) ใบกระท่อม รสเมาเบื่อขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้บิดปวดมวน แก่ท้องร่วง ปวดท้อง แก่ปวดเมื่อยตามร่างกาย

๓) ใบกระทู้ขี้หมู รสเผื่อนขมเมา สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก่ท้องร่วง ปวดมวนในท้อง

๔) ใบทองพันชั่ง รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคดับพิษไข้ แก้กลากเกลื้อน ผื่นคัน แก่โรคผิวหนัง

๕) ดอกลำโพง รสเมาหวานเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้หอบหืด ใช้มวนเป็นบุหรี่สูบ

๖) ลูกมะเกลือ รสเมาเย็นสรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคขับพยาธิไล่เดือน ตัวตืดเส้นด้าย แก้พิษตานซาง

๗) ชุมเห็ดเทศทั้ง ๕ รสเมาเบื่อเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคขับพยาธิในลำไส้ รู้ถ่ายเองเปิดเอง

๘) เปลือกข่อย รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคดับพิษในกระดูกลิ้นเอ็น แก่โรคฟัน แก่พยาธิผิวหนัง

๙) เนื้อไม้สะแกแห้ง รสเมาสรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ริดสีดวงจมูก แก่โรคผิวหนังผื่นคัน เช่นกลากเกลื้อน น้ำเหลืองเสีย

๑๐) เนื้อไม้ชันทองพยาบาท รสเผื่อนเมา สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ลมพิษ แก้ประดง แก้พิษในกระดูก ฆ่าพยาธิผิวหนัง

๑๑) เนื้อไม้ต้นตาลขโมย รสเมาเบื่อ สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้พิษตานซาง ขับพยาธิทุกชนิด แก่ซางลงท้องรางตาลขโมย รสเมาเบื่อฝาดเล็กน้อย สรรพคุณ แก่ท้องร่วง แก้บิดมูกเลือด

๑๒) รากเนื้อไม้ตาลดำ รสเมาเย็น เค็มเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้พิษตานซาง แก้ผอมแห้ง ขับพยาธิไส้เดือน

๑๓) เนื้อไม้โลกทั้ง ๒ รสเมาเบื่อ ชืดขมเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้โรคผิวหนัง ผื่นคัน แก้โรคเรื้อน มะเร็ง คุดทะราด แก้น้ำเหลืองเสีย

๑๔) รากมะหวด รสเบื่อเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ไข้เพื่อฝึภายใน แก้พิษร้อน ขับพยาธิ

๑๕) รากพุ่มเรียงทั้ง ๒ รสเมาเบื่อ ชืดขมเล็กน้อย ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ไข้ร้อนใน ไข้เหนือ แก้ไข้สันนิบาต

๑๖) รากทับทิมรสเมา ประกอบทำเป็นยารักษาโรค สรรพคุณ ขับพยาธิไส้เดือน ตัวตืด พยาธิต่างๆ

๑๗) รากทองหลางหนาม รสเมาเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ลมแก้เสมหะ แก้พยาธิ

๑๘) รากกระทุ้งหมาบ้า รสเบื่อเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ปวดศีรษะ แก้ไข้เชื่องมัว แก้ดีกำเริบ กระทุ้งพิษไข้ แก้พิษฝี พิษไข้หัว ไข้กาฬให้ชานออกมา ระงับความร้อน ขับปัสสาวะ แก้ปัสสาวะพิการ

๑๙) กัญชา รสเมาเบื่อ กลิ่นเหม็นเขียว สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคเจริญอาหาร ชูกำลัง แต่ทำให้ใจซลาด (ยาเสพติด)

๒๐) โกฐกะกลิ้ง รสเมาเบื่อขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้โรคในปาก คอ แก้ลมอัมพาต บำรุงหัวใจ บำรุงประสาท เป็นยาเจริญอาหาร (ยาอันตราย)

๒๑) ยาดำ รสเบื่อเหม็นขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคขับน้ำดี ถ่ายพิษไข้ ขับถ่ายพยาธิเส้นด้าย ขับถ่ายพยาธิเส้นด้าย ถ่ายลมเบื้องสูงให้ลงเบื้องต่ำ กัดฟอกเสมหะและโลหิต

๒๒) ยางของต้นรงทอง สรรพคุณ รสเบื่อเย็น ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ขับพยาธิไส้เดือน แก้โรคตานขโมย

๒๓) สะแกทั้ง ๕ รสเบื่อเมา สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคขับพยาธิไส้เดือน แก้โรคตานซาง แก้ฝีตานซาง

๒๔) สลัดได รสเบื่อเมา สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคถ่ายเสมหะและโลหิต

๒๕) ต้นแสลงใจ รสเมาเบื่อขมเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคตัดไข้ดับพิษกระษัย เป็นยาบำรุงหัวใจ บำรุงประสาท

๒๖) เถากระไดลิง รสเมาเบื่อ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ไข้ แก้พิษฝี ขับเหงื่อ แก้เชื้องูซึม

๒๗) เถาพระขรรค์ไชยศรี รสเมา ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ขับเหงื่ออย่างแรง

๒๘) สบ้ามอน สบ้ำดำ สบ้ำลาย สบ้ำเลือด รสเมาเบื่อ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้โรคผิวหนัง หิด กลากเกลื้อน (สุม) แก้ไข้พิษ แก้ไข้เชื้องูซึม

๒๙) กำแพง ๗ ชั้น รสเมาเบื่อ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคเถา-ราก นำมาต้มหรือคองสุราดื่ม ฟอกโลหิต ฟอกขับธาตุสตรี บำรุงโลหิต แก้โลหิตเป็นพิษทำให้ร้อน แก้ปวดตามข้อ แก้อ่อนพิการ เข้าข้อ แก้ประดง ขับผายลม แก้ไข้ บำรุงหัวใจ^{๔๗}

๔. ตำยารสขม ยารสขมสำหรับแก้โลหิตและดี แก้ไขเพื่อดีและโลหิต บำรุงน้ำดีเจริญอาหาร (แสดงกับโรคหัวใจพิการ)

๑) ใบทองหลางใบมน รสขมเอียน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคขับพยาธิไส้เดือน แก่ริดสีดวง แก้ลมบวมตามข้อ แก้กามโรค แก้โรคตาและโรคฟัน

๒) ใบต้นผีหมอบ รสขมเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ฝีทุกชนิด แก้ปวดและอักเสบ ถอนพิษฝี

๓) ใบประคำไก่ รสขมเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ใบประคำไก่ทั้ง ๕ รสขมเบื่อเล็กน้อย ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ริดสีดวงทวารหนัก

๔) ใบมะระขี้นก รสขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ลูกมะระขี้นก รสขมประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ไข้ดับพิษร้อน แก้ปากเปื่อยเป็นขุม

๕) ใบเถียนใหญ่ รสขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคขับพยาธิ ขับปัสสาวะ บำรุงโลหิตประจำเดือน แก้นิ่ว แก้โรคผิวหนัง

๖) ใบสะเดา รสขมฝาดเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุงธาตุไฟ ทำอุจจาระให้ละเอียด เปลือกสะเดา รสขมเมา สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ไข้ ทำให้อาเจียน แก้โรคผิวหนัง สะเดาดอง รสขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ดับพิษร้อน แก้อ่อนในกระหายน้ำ

๗) ใบน้ำเต้าขม รสขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ดับพิษไข้ แก้อ่อนในกระหายน้ำ ถอนพิษแก้ฟกบวม แก้เริ่ม งูสวัด แก้โรคเรื้อนกวาง

๘) ใบและรากมะแว้งเครือ รสขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุงธาตุ แก้ไอ แก่น้ำลายเหนียว

๙) ลูกมะขามป้อมแก่ รสขมฝาดเปรี้ยวระคนกัน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ไข้เจือลม แก้ไขเสมหะ

๑๐) ลูกปะคำดีควาย รสขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ดับพิษทุกอย่าง ดับพิษร้อนภายใน แก้ไข้ แก้พิษตานซาง

๑๑) เมล็ดมะนาว รสขมจัดขึ้น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ขับเสมหะ แก้พิษตานซาง

^{๔๗} วุฒิ วุฒิชรรมเวช, คัมภีร์เภสัชรัตนโกสินทร์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทศิลปสยามบรรณภัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๔๘๗..

๑๒) เม็ดรักเทรสมผาดสรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรค ช่วยย่อยอาหาร แก้อาการท้องผูก แก้อาการท้องเสีย แก้อาการท้องอืด และริดสีดวง

๑๓) เม็ดราชดัด รสขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้อาการท้องผูก บำรุงน้ำดี บำรุงน้ำเหลือง แก้อาการเป็นโลหิต แก้อาการท้องอืด แก้อาการท้องเสีย

๑๔) ลูกสมอไทย รสขมผาดเปรี้ยว สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ไข้เพื่อสมหะ แก้พิษร้อนภายใน แก้กระหายน้ำ แก้ลมจุกเสียด ผายธาตุ ใช้ระบายในโรคป่วงหรือลมป่วง ต่างๆ รู้ถ่ายปิตเอง

๑๕) ลูกสมอติ่ง รสขมผาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้พิษดี แก้พิษโลหิต แก้ไอ ขับระดู เป็นยาระบาย

๑๖) ลูกกระดอม รสขมจัด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุงน้ำดี บำรุงธาตุ ขับพิษในโลหิต แก้ดีแห้ง ดีฝ่อ ดีเดือด เจริญอาหาร

๑๗) ลูกขี้กาแดงขาว รสขมจัด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ถ้ายแรงกว่าเถา แก้พิษตานซางแก้ตานขโมย

๑๘) เถาบอระเพ็ด รสขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้อาการร้อนในเวลากลางคืน แก้ไข้เหนื่อ ไข้พิษ แก้พิษฝีดาษ บำรุงกำลัง บำรุงธาตุ แก้อาการท้องอืด

๑๙) เถาชิงช้าชาลี รสขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้พิษฝีดาษ แก้ไข้เหนื่ออันเกิดเพื่อโลหิต แก้อาการร้อนในกระหายน้ำ บำรุงกำลัง แก้อาการท้องอืด บำรุงไฟธาตุเจริญอาหาร

๒๐) รากไคร้เครือ รสขมขึ้นปร่า สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ไข้เส้น ไข้พิษ แก้ไข้เหนื่อ อาหาร ชูกำลัง แก้ไข้จับสั่น แก้ไข้คลั่งเพ้อ แก้ไข้เชื่อมขัน

๒๑) รากคนทา รสขมเผื่อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค

๒๒) รากชิงชี รสขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้อาการอันเกิดในท้อง แก้ไข้เพื่อดีและโลหิต แก้อาการท้องอืด

๒๓) รากปลาไหลเผือก สรรพคุณ รสขมจัดเปื้อนเมาเล็กน้อย ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ถ้ายแรงกว่าเถา ถ้ายพิษต่างๆ แก้ไข้ทุกชนิด

๒๔) รากระย่อม รสขมเมา สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้อาการท้องอืด แก้ไข้เพื่อดีและโลหิต แก้ไข้ เจริญอาหาร ระงับประสาท

๒๕) เนื้อยาฝิ่น รสขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ระงับประสาท แก้บิดเรื้อรัง แก้ลมแดง แก้อาการท้องอืด ทวาร ระงับความเจ็บปวด และปวดเมื่อยร่างกาย

๒๖) ต้นพญารากดำ สรรพคุณ รสขมเล็กน้อย ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย เจ็บหลัง

๒๗) แก่นประคำไก่ สรรพคุณ รสขมเผื้อเล็กน้อย ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้อาการท้องอืด แก้ไข้เหนื่อ

๒๘) โกฐิสอ รสขมมัน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ไข้จับ แก้หืดหอบไอ ทำให้หัวใจชุ่มชื้นกว่า

๒๙) โกฐิล้านำร้าว รสขมจัดแก้ไข้สะอึก สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้หอบ แก้เสมหะ

๓๐) เทียนตาตึกแต่น รสขมจัดแก้ไข้สะอึก สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคบำรุงธาตุ แก้เสมหะพิการ แก้กำเดา

๓๑) เทียนลวด รสขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ดีพิการ แก้กำเดา (ให้นอนสะดุ้ง คลั่งเพ้อ) ขับน้ำดีให้ตกกล้าได้

๓๒) เทียนขม รสขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ไข้ แก้ดีพิการ แก้ครั่นเนื้อครั่นตัว แก้นอนสะดุ้งผวา หลับๆตื่นๆ

๓๓) ดิงดูตัน (กอมขม) รสขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ไข้จับสันทุกชนิด

๓๔) จันทน์แดง รสขมเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ไข้เนื่องจากน้ำดีพิการ แก้กระสับกระส่าย แก้เหงื่อตกหนัก แก้ไออันเกิดแต่ทรวงและดี ทำใจชุ่มชื้น แก่รัตตะปิตตะโรค แก้บาดแผล แก้พยาธิ

๓๕) กระลำพักตาตุ่ม รสขมสุขุม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุงหัวใจ แก้อ่อนเพลีย

๓๖) พิษนาศน์ รสขมมุขุม สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ไข้ดับพิษกาฬ แก้ไข้เชื่องซึม บำรุงน้ำนม

๓๗) ตาของอ้อยแดง รสขมเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ตัวร้อน ดับพิษตานซาง บำรุงธาตุน้ำ ทำให้เกิดกำลัง ขับปัสสาวะ

๕. ตัวยารสเผ็ดร้อน ยารสเผ็ดร้อน แก้จุดเสียด สำหรับแก้ลม บำรุงธาตุ (แสดงกับไข้มีพิษร้อน)ขับผายลม^{๔๘}

๑) ใบชาพลู รสเผ็ดเล็กน้อย สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรค ทำเสมหะให้แห้ง

๒) ใบและผลสมอทะเล รสร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคถ่ายเสมหะถ่ายลม ถ่ายโลหิตเป็นพิษ

๓) เม็ดเทียนดำ รสเผ็ดขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคขับเสมหะในร่างกายนให้ลงสู่คูทวารขับลมในลำไส้ แก่น้ำลายเหนียว บำรุงโลหิตให้บริบูรณ์ แก่คลื่นเหียนอาเจียน

^{๔๘}บุษบา ประภาสพงค์ และคณะ, แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ : ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวรรณกรรมของชาติ, หน้า ๘๗๒.

๔) เม็ดเทียนแดง รสเผ็ดร้อนขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้เสมหะ และลม แก้ดีพิการ แก้ลมเสียดแทง แก้คลื่นเหียนอาเจียน

๕) เม็ดเทียนขาว รสเผ็ดร้อนขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ดีพิการ ขับเสมหะ ขับระดูขาว

๖) เทียนเยาภาณี กลิ่นหอมรสร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคกระจาย เสมหะ ขับผายลม แก้คลื่นเหียนอาเจียน แก้จุกเสียด

๗) เทียนสัตตบุษย์ กลิ่นหอมรสร้อนเผ็ดเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ลม เป็นยาครรภ์รักษา แก่ระส่ำระสาย แก้ไข้หอบ ให้สะอึก

๘) เทียนตากบ รสเผ็ดร้อนขมหอม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคขับลมในลำไส้ ให้ผายไ้เรอ แก้กระเพาะอาหารพิการ บำรุงธาตุ

๙) เทียนเกล็ดหอย รสเผ็ดร้อนขมหอม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ลมวิงเวียนหน้ามืดตามัว แก้โลหิตจาง ปลายมือปลายเท้าเย็นๆ

๑๐) เทียนแกลบ รสเผ็ดร้อนร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ลมขึ้นเบื้องสูง ลมทำให้หูอื้อตาพร่าพราย ขนหัวลุก

๑๑) ลูกพิลังกาสา รสร้อนฝาดเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ไข้ ท้องเสีย แก้ลมเป็นพิษ

๑๒) เปลือกต้นมะรุ้ม รสร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคขับลมในลำไส้ ทำให้ผายไ้เรอ

๑๓) แก่นมะหาด รสร้อนเผ็ด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ขับเลือด ขับลม

๑๔) แก่นสักขี รสเผ็ดฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุงธาตุ บำรุงโลหิต แก่ริดสีดวงทวาร โรค แก้คุดทะราด ขับเสมหะ แก้ไข้พิษ แก่อุจจาระพิการ แก่อาเจียน

๑๕) แก่นไม้สัก รสเผ็ดเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคบำรุงโลหิต บำรุงกระดูก แก่อ่อนเพลีย

๑๖) รากเจตพังคี รสเผ็ดขึ้นเผ็ดเล็กน้อยกลิ่นหอมสรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ท้องขึ้น ปวดแน่นท้อง ขับผายลม แก้ท้องร่วง

๑๗) รากเจตมูลเพลิงขาว รสร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค กระจายลมในอก แก่ริดสีดวงทวารหนัก แก่บวม แก้คุดทะราด

๑๘) รากเจตมูลเพลิงแดง รสร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุงธาตุ ไฟทำให้ร่างกายอบอุ่น กระตุ้นเตือนลำไส้และกระเพาะอาหาร ช่วยย่อยอาหาร

๑๙) รากเปล้าใหญ่ รสร้อนเมาเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้โลหิตในท้องให้ตก แก่โรคผิวหนัง มะเร็ง คุดทะราด

๒๐) รากมะรุ้ม รสเผ็ดหวานขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้บวม แก้ลมเข้าข้อ บำรุงไฟธาตุ

๒๑) รากสลอด รสร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ถ่ายเสมหะ ถ่ายลม ถ่ายโลหิต

๒๒) ต้นมะไฟเดือน ๕ รสร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคบำรุงธาตุ แก้ฟกช้ำ เนื่องจากพลัดตกหกล้ม ดับปวดพิการ

๒๓) มะไฟทั้ง ๕ รสร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคเจริญไฟธาตุ แก้พิษฝี แก้ไข้ตรีโทษ

๒๔) มหาหิงค์ รสเผ็ดร้อนเมาเบื่อ สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้พรรดิก แก้จุกเสียด แก้ปวดท้อง ท้องขึ้นท้องเฟ้อ ขับผายลม แก้อาหิวโรค ๔ ประการ แก้โรคประสาท

๒๕) ว่านม้า รสเผ็ดขึ้นเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคบำรุงธาตุ น้ำ แก้ท้องขึ้น แก้โรคอันเกิดแต่ทรวง แก้ลมอุทึงคมาวาตา

๒๖) เอื้องเพชรม้า รสร้อนขับเลือด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ขับเสมหะ แก้กระษัย ขับลมในลำไส้ แก้เถาตานในท้อง

๒๗) เปราะทั้ง ๒ รสเผ็ดขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้เสมหะ เจริญไฟธาตุ แก้ลมท้อง

๒๘) การบูร กลิ่นหอมร้อนปราสาเมา สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุงธาตุ ทำให้อาหารงวด ขับลมให้ผาย แก้ปวดท้อง แก้เลือดลม บำรุงความกำหนัด ชูกำลัง (ห้ามใช้เกินขนาด) ใช้ทาภายนอก แก้ปวดเมื่อย ถอนพิษ

๒๙) กานพลูรสเผ็ดปรา สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ปวดท้อง กระจายเสมหะ แก้หืดหอบ ไอ ทำให้อาหารงวด แก้เหน็บชาทำอุจจาระให้ปรกติ แก้อึดทะปิดตะโรค ใช้จุดฟัน แก้อาหารเน่ากินพิษ

๓๐) พาดโผนอีลุ่ม รสร้อนเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคถ่ายเสมหะและโลหิต แก้โรคผิวหนัง แก้ลมหืดไอ เสมหะพิการ แก้โรคเรื้อนคุดทะราด

๖. ตัวยารสมัน ยารสมันสำหรับแก้ทางเส้นเอ็น บำรุงเส้นเอ็น ไขข้อ แก้เส้นเอ็นพิการ ให้ความอบอุ่นร่างกาย (แสดงโรคเสมหะพิการ)

๑) เมล็ดงาดำ รสมันฝาดหวาน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุงกำลัง ให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย แต่ทำให้ดีกำเริบ

๒) เมล็ดมะม่วงหิมพานต์ รสมัน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้กลากเกลื้อน โรคผิวหนังทุกชนิด บำรุงไขข้อ แก้เส้นเอ็นพิการ

๓) เมล็ดถั่วเขียว รสมัน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ขัดข้อ บำรุงเนื้อ และกระดูก

๔) แก่นสน รสมันขมเผ็ดเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุงน้ำมันในกระดูก กระจายลม แก้อ่อนเพลีย แก้ไข้เพื่อเสมหะ แก้กวางจิตฟุ้งซ่าน แก้กสันเหียนอาเจียน

๕) แก่นกันเกรา รสมันเผื่อนผาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุงไขมันในร่างกาย ขับลม บำรุงธาตุ เป็นยาอายุวัฒนะ แก้ไข้จับสั่น มองคร่อ หิดไธ แก่ริดสีดวง

๖) ต้นเลือดแรด รสมัน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้อาเจียนเป็นโลหิต เนื่องจากข้าใน

๗) รากชุมเห็ดเทศ รสมันขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคระบายอ่อนๆ แก่พยาธิผิวหนัง ขับพยาธิไส้เดือน

๘) รากหัวบัว รสมันผาด สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรคชูกำลัง แก่ร้อนในกระหายน้ำ

๙) เนื้อเม้ดมะขาม รสมันเมา สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ขับไส้เดือน

๑๐) เนื้อในฝักกระเจี๊ยะ รสมันหวาน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคชูกำลัง บำรุงครรภ์รักษาแก่อ่อนเพลีย

๑๑) โกลฐหัวบัว กลิ่นหอมรสมัน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก่ลมในกองริดสีดวง กระจายลมทั้งปวง

๑๒) โกลฐกระดุก กลิ่นหอมรสมัน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก่ลมในกองเสมหะ บำรุงกระดุก

๗. ตำยารสหอมเย็น ยารสหอมเย็นสรรพคุณทำให้สดชื่น บำรุงหัวใจ บำรุงครรภ์ (แสดงกับโรคลม)

๑) ดอกกุหลาบมอญ กลิ่นหอมรสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ตรีโทษ บำรุงหัวใจ ชับน้ำดี ทำให้ชุ่มชื้น

๒) ดอกสารภี กลิ่นหอมรสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคล้ามดับดับพิษ ทำดวงจิตให้ชุ่มชื้น

๓) ดอกขจร กลิ่นหอมรสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคบำรุงตับ ปอด แก่เสมหะ และโลหิต

๔) ดอกมะลิวัลย์ กลิ่นหอมรสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ถอนพิษ ผิดสำแดง แก่อ่อนเพลีย

๕) ดอกพิบูล กลิ่นหอมรสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก่ลม แก่เสมหะและโลหิต

๖) ดอกเบญจมาศบ้าน กลิ่นหอมรสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก่ร้อนในกระหายน้ำ ชูกำลัง แก่อ่อนเพลีย

๗) เม้ดมะกอก รสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ไข้กาฬ แก่ร้อนใน แก่หอบ แก่สะอึก

๘) รากมะเดื่อหอม กลิ่นหอมรสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้พิษงู พิษฝี บำรุงตับปอดและหัวใจให้เป็นปกติ

๙) ต้นเตยหอม กลิ่นหอมรสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุงหัวใจให้ชุ่มชื้น แก้อ่อนเพลีย

๑๐) น้ำดอกไม้เทศ กลิ่นหอมรสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุงหัวใจให้เบิกบาน แก้อ่อนเพลีย

๑๑) หนุ้าฝั้ว รสเย็น กลิ่นหอมรสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุงโลหิต

๑๒) พืชมเสนเกร็ด กลิ่นหอมรสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคกระจายลม แก้อ่อนเพลีย บำรุงหัวใจ

๑๓) พืชมเสนในปล้องไม้ไผ่ รสเย็น สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้หอบหืด แก้อ่อนเพลีย

๑๔) เกสรบัวหลวง กลิ่นหอมรสฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค บำรุงตับปอดหัวใจ

๑๕) ชะมดเชียง กลิ่นหอมรสเย็นคาวเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคชูกำลัง ทำให้สดใส แก้อ่อนเพลียโรค แก้โลหิตซึ่งตั้งอยู่ในรอบขอบอุทร ทำลายลม แก้อ่อนเพลีย แก้ไอ บำรุงหัวใจ

๘. ตำรายารสเค็ม ยารสเค็ม สำหรับชิมซาบไปตามผิวหนัง แก้โรคผิวหนังบางชนิด

๑) ใบเหงือกปลาหมอ รสเค็ม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้โรคผิวหนังผื่นคันทุกชนิด

๒) ใบกระชาย รสเค็มร้อน สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้โรคในปาก

๓) ใบหอม รสเค็ม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้โรคตา แก้ฟกบวม

๔) เปลือกต้นมะเกลือ รสเค็ม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้กระษัย แก้พยาธิ แก้พิษตานซาง

๕) เปลือกแค รสเค็มฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ท้องร่วง แก้บิดมูกเลือด

๖) รากไผ่ รสเค็ม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ไข้กาฬ บำรุงเสมหะและโลหิต ขับปัสสาวะ

๗) แสมทะเล รสเค็มเย็นขม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ลมในกระดูก แก้กระษัย ขับโลหิต

๘) น้ำด่างต่างๆ รสเค็ม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคล้างปัสสาวะ แก้โรคไต แก้นิ่ว

๙) ผักชะคราม รสเค็ม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ขับปัสสาวะ แก้หนองใน

๑๐) เกลือสินเธาว์ รสเค็ม สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้พรรดิก แก้จุกเสียด แก้ไข้กำเดา

๑๑) โศกกระสุน รสเค็มขมขึ้นเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ขับปัสสาวะ แก้ปัสสาวะ

๙. ตัวยารสเปรี้ยว ยารสเปรี้ยว สำหรับแก้เสมหะ ฟอกโลหิต ระบาย (แสดงกับโรค น้ำเหลืองเสีย และ โรคท้องร่วง)

๑) ใบกระเจี๊ยบ รสเปรี้ยวฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคกัดเสมหะ แก้ไอ ขับเมือกมัน

๒) ใบมะขาม รสเปรี้ยวฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคขับลมในลำไส้ แก้บิด แก้ไอ แก้หวัดคัดจมูก

๓) ใบมะดัน รสเปรี้ยว สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ระดูเสีย ขับฟอกโลหิต กัดเสมหะ ระบายอ่อนๆ

๔) ใบส้มเสี้ยว รสเปรี้ยว สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ขับโลหิตระดูและฟอกเลือดด้วย

๕) ใบส้มเช้า รสเปรี้ยว กลางวันจะหมดรสเปรี้ยวสรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคดับพิษฝี

๖) ลูกสมอพิเภก รสเปรี้ยว สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้ไข้ แก้ลม แก้เสมหะ

๗) เนื้อผลมะกอก รสเปรี้ยวฝาด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค อมแล้วหวานชุ่มคอ แก้กระหายน้ำ แก้ธาตุพิการ แก้รัตตะปิตตะโรค

๘) รากพิลังกาสา รสเปรี้ยว สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้กามโรค แก้พิษงู

๙) รากพุดดอ รสเปรี้ยว สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคแก้พิษตานซาง กระทุ้งพิษ แก้อ่อนใน แก้ไข้ แก้อังคักกำเนิดฟกบวม

๑๐) รากมะอึก รสเปรี้ยวขมเย็นเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ดีฝ่อ แก้ไข้สันนิบาต แก้น้ำลายไหล กัดฟอกเสมหะ กระทุ้งพิษ ดับพิษร้อนใน

๑๑) รากมะกล่ำตาช้าง (มะกล่ำต้น) รสเปรี้ยวเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้เสมหะ แก้อ่อนฝน แก้อาเจียน แก้หืดไอ แก้ลมป่วงในท้อง

๑๒) รากมะกล่ำตาหนู รสเปรี้ยวขึ้นเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคล้างเสมหะในลำคอ แก้เสียงแห้ง แก้สะอึก แก้ลมป่วงในท้อง

๑๓) รากส้มกุ้งทั้งสอง รสเปรี้ยวเล็กน้อย สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรคถ่ายเส้น แก้ไข้ใน กัดเสมหะและโลหิต

๑๔) เถาใบส้มสันดาน รสเปรี้ยว สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ขับเสมหะ
แก้ไอ แก้บิด ปวดเบ่งๆ

๑๕) น้ำลูกมะจั่ว รสเปรี้ยว สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ฟอกโลหิตระดู
กีดเสมหะ แก้ไอ แก้วรัตตะปิตะโรค

๑๖) น้ำมะนาว รสเปรี้ยว สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้วรัตตะปิตะโรค
กีดเสมหะ และ ฟอกโลหิต

๑๐. ตำยารสจืด ยารสจืดสำหรับแก้ทางเตโชธาตุ และช่วยขับปัสสาวะ

๑) ในรักขาว รสจืด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้วรัตตะตวงทวาร แก้
คุตทะราด โรคเรื้อน

๒) หล้าปากควาย รสจืด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ถอนพิษร้อน แก้
พิษไข้กาฬ

๓) แก่นปฐ รสจืด สรรพคุณประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้เสมหะพิการน้ำเหลืองเสีย

๔) ต้นขลุ รสจืด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้วชัยกร่อน แก้ปัสสาวะ
พิการ

๕) เถากวางดูถูก รสจืด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้พิษประดง แก้
รัตตะตวงจุมูก

๖) ต้นผักกาดน้ำ รสจืด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ขับปัสสาวะ แก้
ซำร้าวๆ

๗) รากต่อไส้ รสจืดสรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้ปัสสาวะ และไตพิการ

๘) รากแตงหนู รสจืด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้เสมหะ แก้ปัสสาวะ
พิการ

๙) รากผักบุ้ง รสจืด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ถอนพิษ แก้วผิดสำแดง
แก้โรคตา

๑๐) รากมะปรางหวาน รสจืด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ถอนพิษ แก้ว
ผิดสำแดง แก้ไข้

๑๑) รากระหุ้ง รสจืด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ขับน้ำนม แก้ปัสสาวะ
ซำร้าว

๑๒) รากหวายตะค้า รสจืด ประกอบทำเป็นยารักษาโรค กินแก้ไข้ ทาแก้พิษกาฬ

๑๓) รากเหมือดคน รสจืด ประกอบทำเป็นยารักษาโรคถอนพิษ แก้วผิดสำแดง แก้ไข้

๑๔) รากไทรย้อย รสจืด ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้วกระษัย โรคไต ขับปัสสาวะ

๑๕) ตะไคร่น้ำ รสจืด ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ขับปัสสาวะ ซำร้าว แก้วกระหาย
กล่อน

๑๖) ตะไคร้หางนาค รสจืด ประกอบทำเป็นยารักษาโรค ขับปัสสาวะ แก้
ลักปิดลักเปิด

๑๗) แสม้าทลาย รสจืด ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้พิษประดง แก้ น้ำเหลืองเสีย

๑๘) ครอบทั้ง ๒ รสจืด (ครอบจักรวาล ครอบตลับ ครอบฟันสี) สรรพคุณ ประกอบ
ทำเป็นยารักษาโรค แก้มตุ๋นกัด ปัสสาวะหวาน ลำไส้

๑๙) ตาไม้ไผ่ป่า รสจืด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้กระหายน้ำ ขับ
ปัสสาวะ

๒๐) ใ้หญ่ปล้อง รสจืด สรรพคุณ ประกอบทำเป็นยารักษาโรค แก้มตุ๋นกัด ขับล้าง
ปัสสาวะ^{๔๙}

สรุปความว่า ประเภทของยาสมุนไพรที่ดี องค์ประกอบของยาสมุนไพรที่ดี และ
สรรพคุณของยาสมุนไพรที่ปรากฏในตำราแพทย์แผนไทยนั้น พบว่าการนำสมุนไพรต่างๆ จะเป็น
ประเภทหรือองค์ประกอบรวมถึงสรรพคุณของสมุนไพรที่นำมาประกอบเป็นยา ล้วนเป็นภูมิปัญญา
สืบทอดไว้คนรุ่นหลัง กล่าวคือ ลูก หลาน จนจบปัจจุบันนี้ แม้ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าและพระ
สาวกก็ทรงใช้สมุนไพรที่เป็นยาในการรักษาโรคต่างๆ ดังปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุญาตว่า สมุนไพร
บำบัดรักษาโรคได้จริงๆ สืบมาจนปัจจุบัน

๓.๒.๕ สมุนไพรที่ใช้ประกอบเครื่องยาและสูตรตำรับยา

การใช้สมุนไพรในการประกอบเครื่องตำรับ มีประโยชน์ต่อการบำบัด และรักษาโรคเป็น
อย่างยิ่ง ครั้นพุทธกาล ยังหมอชีวกโกมารภัจ ซึ่งเป็นบรมครูในการปรุงยาสมุนไพร เพื่อบำบัดรักษา
พวชนในครั้งกระโน้น ซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียงในการรักษาโรคต่างๆ ด้วยสมุนไพรที่เป็นยา ได้ปรุงยา
รักษาโรค เช่น ประกอบเครื่องยาด้วยสมุนไพรปรุงยาและชนิดยาอื่นๆรักษาโรคปวดศีรษะภรรยา
เศรษฐีเมืองสาเกต โดยการปรุงยาหยอดทางช่องจมูกขนานเดียว ใช้เวลาไม่ถึงหนึ่งวันภรรยาเศรษฐีก็
หายจากโรคปวดศีรษะพลัน, ต่อมาก็รักษาโรคริดสีดวงทวารของพระเจ้าพิมพิสาร หมอชีวกโกมารภัจได้
ทำการตรวจวินิจฉัยโรคดูอาการของโรคพร้อมทั้งทำการรักษาด้วยการทายาเพียงครั้งเดียวเท่านั้น โรค
ริดสีดวงทวารของพระเจ้าพิมพิสารก็หาย, และยังสามารถเยียวยารักษาพระเจ้าปชโชตในกรุงอุชเชนี ทรง
ประชวรเป็นโรคผอมเหลือง ‘โดยหุงเนยใสให้มีสี กลิ่น รส เหมือนน้ำฝาด’ แล้วให้หุงเนยใสด้วยยา
สมุนไพรชนิดต่างๆ ทำให้มีสี กลิ่น รสเหมือนน้ำฝาด... และหมอชีวกโกมารภัจ ได้ถวายพระโอสถถวาย
๓๐ ครั้ง ด้วยการอบรมควันก้านอูบล ถวายพระผู้มีพระภาคสูดดมก้านอูบลก้านที่ ๑ นี้ วิธีนี้จะทำให้
พระผู้มีพระภาค ทรงถ่ายถึง ๑๐ ครั้ง... เป็นต้น^{๕๐}

^{๔๙} สุชาติ วงศ์สุวรรณพร และคณะ, ตำราหลักวิชาแพทย์แผนโบราณสาขาเวชกรรมของสมาคม
พ่อค้ายากรุงเทพมหานคร, หน้า ๔๖.

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๐-๓๓๖/๑๘๔-๑๘๖.

จะอย่างไรก็ตาม แต่การใช้สมุนไพรเป็นประโยชน์ในการประกอบยานั้นถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ และเป็นประโยชน์ แก่ผู้บริโภคเป็นอย่างมาก ผู้วิจัยขอยกพืชสมุนไพรที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มาเป็นที่ตั้งเพื่อจะได้มุมมองประกอบในการวิจัยสมุนไพรที่ใช้เป็นยาเพื่อบำบัดและรักษาใน พระพุทธศาสนา และรวมหยิบยกตำรับยา ที่ปรากฏในวงการแพทย์แผนไทย และที่ปรากฏในคัมภีร์ พระพุทธศาสนา ดังเช่นนักปราชญ์ท่านผู้รู้ ผู้ชำนาญในด้านการแพทย์แผนโบราณที่ได้เก็บรวม และได้ เขียนไว้ในตำรายา เครื่องประกอบตำรับยา หลายสำนักต่างก็ให้ความสำคัญในประโยชน์และคุณค่า ของสมุนไพรในการประกอบยา ทั้งนี้ เพื่อนำมาใช้บำบัดและรักษาโรคต่อไป

การใช้ยาสมุนไพรเพื่อรักษาโรคของการแพทย์แผนไทยในปัจจุบัน จะเกี่ยวข้องกับเรื่องของ ขนาดการให้ยา เวลาการให้ มาตรฐาน และวิธีใช้ยาสมุนไพรในแพทย์แผนโบราณ ดังที่ปรากฏใน ปัจจุบัน มีวิธีการ วิธีการใช้ยาสมุนไพรในการแพทย์แผนไทยในปัจจุบัน มีดังนี้

๑. วิธีการใช้ยาต้ม :

เป็นวิธีที่นิยมใช้และสะดวกมากที่สุด สามารถใช้ได้ทั้งตัวยาสดหรือแห้ง ในตัวยาก็ สารสำคัญสามารถละลายได้ในน้ำ โดยการนำตัวยามาทำความสะอาด สับให้เป็นท่อนขนาดพอเหมาะ และให้ง่ายต่อการทำละลายของน้ำกับตัวยา นำใส่ลงในหม้อ (ควรใช้หม้อดินใหม่ หรือเป็นภาชนะ เคลือบผิว ที่ไม่ให้สารพิษเมื่อถูกความร้อน การใช้หม้ออลูมิเนียมหรือโลหะจะทำให้ฤทธิ์ของยาลดลง หรือมีโลหะปนออกมากับน้ำยาได้) เติมน้ำให้ท่วมยา (โดยใช้มือกดลงจนยาเบาๆ ให้ตัวยายู้อยู่ใต้น้ำ) นำไปตั้งไฟ ต้มให้เดือด ตามที่กำหนดในตำรับยา หรือถ้าไม่มีกำหนดไว้ ให้กำหนด^{๕๑}

๑) ถ้าตัวยามีน้ำมันหอมระเหย เช่น จิง, กระวาน, กานพลู, โพร, ใบกะเพรา เป็นต้น ให้ต้มน้ำให้เดือดเสียก่อน จึงนำตัวยาใส่ลงไปปิดฝา ทิ้งไว้ให้เดือดนานประมาณ ๒-๕ นาที จึงรินเอาน้ำยามารับประทาน ครั้งละ ครั้งถึง ๑ ถ้วยกาแฟก่อนอาหาร หรือมีมีอาการ

๒) ถ้าเป็นตัวยาที่ให้ต้มรับประทานทั่วไป ให้นำตัวยาใส่ในหม้อเติมน้ำท่วมยา แล้วจึงนำไปตั้งบนเตา ต้มให้เดือดนานประมาณ ๑๕ นาที จึงรินเอาน้ำยามารับประทาน

๓) ถ้าเป็นการต้มเคี้ยว เช่น เคี้ยวให้เหลือ ๑ ใน ๓ หรือ ครั้งหนึ่งให้เอาตัวยาใส่หม้อ เติมน้ำท่วมยา ตั้งไฟต้มเคี้ยวไปจนกว่าจะเหลือปริมาณน้ำประมาณ ๑ ส่วน หรือครั้งหนึ่ง ตามกำหนด (เช่น ใส่ น้ำก่อนต้ม ๓ ชัน ให้ต้มเคี้ยวจนเหลือน้ำประมาณ ๑ ชัน หรือ ๑.๕ ชัน)

๔) ยาต้มที่ปรุงจาก ใบไม้ นิยมต้มรับประทานเพียงวันเดียวแล้วทิ้ง

๕) ยาต้มที่ปรุงจาก แก่นไม้ เครื่องเทศ โกรฐ เทียน ถ้าต้มอุ่นทุกวันนี้มีอายุได้ ๗-๑๐ วัน

^{๕๑} วุฒิ วุฒิธรรมเวช, สารานุกรมสมุนไพรรวมหลักเภสัชกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พรินต์เฮาส์ , ๒๕๔๐), หน้า ๕๕๒-๕๕๓.

๖) ยาต้มที่ปรุงจาก แก่นไม้ เครื่องเทศ โกฐ เทียน หัวของพืชแห้ง ถ้าต้มอุ่น เข้า-เย็น ทุกวัน มีอายุได้ ๗-๑๕ วัน

๒. วิธีการใช้ยาขง :

เป็นการเตรียมยาที่ง่ายและสะดวก ใช้กับตัวยาที่ละลายน้ำได้เร็ว ใช้ได้ทั้งตัวยาสดหรือแห้ง โดยใช้ใส่ตัวยาลงในถ้วยหนึ่งหยิบมือเทน้ำร้อนลงไปก่อนถ้วย ปิดถ้วยทิ้งไว้ประมาณ ๕ นาที รินเอาน้ำดื่ม ยาขง ตัวยาหนึ่งชุดนิยมใช้เพียงครั้งเดียว

๓. วิธีการใช้ยาตองเหล้า :

ใช้ได้ผลดีกับตัวยาที่สาระสำคัญละลายน้ำได้น้อย น้ำยาที่ได้จะออกฤทธิ์เร็วและแรงกว่าการใช้วิธีต้ม นิยมใช้กับตัวยาแห้ง โดยนำตัวยามาบดหยาบ หรือสับเป็นท่อนเล็กๆ ใส่ลงในขวดโหล หรือไห เทเหล้าขาว นิยมใช้เหล้าข้าวเหนียว หรือเหล้าโรง ๔๐ ดีกรี แต่อาจใช้เหล้า ๒๘ ดีกรีแทนได้ ใส่ให้เหล้าท่วมยาขึ้นมาพอประมาณ ถ้าเป็นตัวยาแห้ง ตัวยาจะพองตัว ทำให้เหล้าแห้งหรือพร่องไป ควรเติมเหล้าให้ท่วมยาอยู่เสมอ นิยมใช้ไม่ไผ่เล็กๆ ขัดกันไม่ให้ตัวยาลอยขึ้นมาควรคนกลับยาทุกวัน ปิดฝาทิ้งไว้ นานประมาณ ๓๐ วัน จึงรินเอาน้ำยามาใช้ หรือรับประทาน

ในกรณีที่สำคัญไม่สลายตัว เมื่อถูกความร้อนอาจย่นเวลาการคองได้โดยใช้ วิธีต้มน้ำร้อน คือ นำตัวยาห่อผ้าขาวบางสะอาดใส่โหล เทเหล้าลงไปให้ท่วมยา เอาขวดโหลที่ใส่ยาและเหล้า แล้ว วางลงในหม้อใบโตพอเหมาะ เติมน้ำธรรมดาลงในหม้อชั้นนอก ทำเหมือนการตุ๋น กะอย่าให้มากเกินไป นำไปตั้งไฟต้มให้น้ำเดือด แล้วยกขวดโหลออกมา ปิดฝาทิ้งไว้ประมาณ ๗-๑๕ วัน ก็สามารถรินเอาน้ำยามาใช้ได้

๔. วิธีการใช้ยาเม็ด :

ยาไทยส่วนมาก มักจะมีรสที่ไม่ค่อยชวนรับประทาน สำหรับตัวยาบางตัวสามารถนำมาทำเป็นยาเม็ด ทำให้การใช้สะดวกขึ้น การทำยาเม็ดนิยมทำเป็นแบบลูกกลอน (เม็ดกลม) และเม็ดแบน (โดยใช้แบบพิมพ์อัดเม็ด) ในปัจจุบัน มีการบรรจุแคปซูลเข้าไปอีกวิธีหนึ่ง

วิธีทำ

เตรียมตัวยา :

นำตัวยาที่ผ่านการอบให้แห้ง และฆ่าเชื้อแล้ว มาบดให้ละเอียด

เตรียมน้ำผึ้ง :

น้ำผึ้งที่ใช้ควรเป็นน้ำผึ้งแท้ น้ำผึ้งที่นิยมใช้ตามแบบโบราณควรเป็นน้ำผึ้งจากธรรมชาติ มีส่วนผสมของนมผึ้งเกสรดอกไม้และสารต่างๆ ครบถ้วน ไม่นิยมใช้ผึ้งเลี้ยงที่ถูกดูแลเอาส่วนสำคัญออกหมดแล้ว นิยมใช้สดๆ ไม่นำไปผ่านความร้อน เพราะจะทำให้สารอาหารและแร่ธาตุบางตัวสลาย

ไป แต่การใช้น้ำผึ้งแบบนี้ ยาที่ได้จะเก็บไว้ได้ไม่นาน มักจะสมบัติน้ำผึ้งเก็บไว้ใช้ไม่เกิน ๑-๒ สัปดาห์ ถ้าจะเก็บไว้นานๆ ต้องนำไปอบให้แห้งสนิทในอุณหภูมิประมาณ ๖๐ องศาเซลเซียส วิธีนี้จะได้สรรพคุณครบถ้วนตามแผนโบราณ ในปัจจุบันเพื่อให้สามารถเก็บยาได้นานจะต้องนำน้ำผึ้งมาเคี่ยวให้งวดจนได้ความเหนียวตามต้องการจึงนำมาใช้ผสมยา

ตัวยาที่บดเป็นผงแล้วใส่ในภาชนะตามปริมาณที่ต้องการ เทน้ำผึ้งลงไปทีละน้อยผสมคลุกเคล้าให้เข้ากัน ต้องระวังอย่าให้แฉะแล้วทิ้งไว้สักครู่เพื่อให้ น้ำผึ้งซึมเข้าไปในตัวยาอย่างทั่วถึง จึงนำมาปั้นเม็ดโดยใช้รางไม้ หรือ เครื่องปั้นเม็ดจะได้ยาเม็ดกลมที่เรียกว่ายาลูกกลอน หรือ นำมาอัดเม็ดด้วยแม่พิมพ์กดด้วยมือ จะได้ยาเม็ดแบน

นำเม็ดยาที่ได้ไปผึ้ง ในที่โล่ง ๑-๒ วัน หรืออบในอุณหภูมิประมาณ ๖๐ องศาเซลเซียส ๘-๑๒ ชั่วโมง เมื่อแห้งสนิทดีแล้วบรรจุในขวดสะอาดแห้งสนิท เก็บไว้ในที่แห้งไม่ถูกแสงแดด

ในการทำยาเม็ดตามกรรมวิธีแผนโบราณ นอกจากจะใช้น้ำผึ้งเป็นกระสายผสมยาเพื่อปั้นเม็ดแล้ว ยังสามารถใช้น้ำกระสายยาอื่นๆ มาผสม เพื่อปั้นเม็ดได้อีกมากมายเช่น น้ำดอกไม้เทศ, เหล้า เป็นต้น กรรมวิธีก็เช่นเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว แต่การปั้นเม็ดจะยากง่ายตามความเหนียวของน้ำกระสายยานั้นๆ ถ้าน้ำกระสายยาที่ไม่มีความเหนียวอาจเปลี่ยนมาใช้วิธีอัดเม็ดด้วยแม่พิมพ์กดด้วยมือ ซึ่งก็ได้ผลดีเช่นกัน

ขนาดการให้ยาสมุนไพรในการแพทย์แผนไทยในปัจจุบัน มีดังนี้

ขนาดการให้ยา :

ตัวยาสุมไพรมีปริมาณสารสำคัญที่ใช้ในการรักษาไม่คงที่แน่นอน เนื่องจากสาเหตุหลายประการ และนอกจากจะมีสารสำคัญที่ใช้ในการในการบำบัดรักษาแล้ว ยังมีสารอื่นๆ อีกหลายชนิด ทั้งที่เป็นสาระสำคัญ และกากยา ดังนั้น การใช้ยาสุมไพรจึงใช้โดยประมาณปริมาณ เพื่อให้การให้ยาแต่ละครั้งมีปริมาณสารสำคัญหรือสรรพคุณยาเพียงพอที่จะบำบัดรักษา และไม่เกินความต้องการ อันอาจก่อให้เกิดพิษภัยได้ การกำหนดขนาดของยาที่ใช้แต่ละครั้งจึงขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของหมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรายที่ป่วยหนัก โรคร้ายแรง หรือยาที่มีฤทธิ์แรง จะต้องอาศัยความรู้ความชำนาญซึ่งเป็นทั้งศาสตร์และศิลปะของผู้เป็นแพทย์

จะอย่างไรก็ตาม การใช้ยาสุมไพรเพื่อการพึ่งตนเอง สามารถกระทำตัวเอง เฉพาะในการใช้ตัวยาสุมไพรที่ไม่มีผลข้างเคียงไม่มีพิษ หรือที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไป ดังนี้

๑. ยาขง ใช้ตัวยาสุมไพรแห้ง หนักประมาณ ๗-๑๕ กรัม แห้ในน้ำร้อน ค่อนแก้วดื่มเฉพาะน้ำ ครั้งเดียว

๒. ยาต้ม รินเอาน้ำยาต้ม ครั้งละครั้ง ถึง ๑ ถ้วยกาแฟ เด็กลดลงตามส่วน

๓. ยาเม็ด ครั้งละ หนักประมาณ ๑-๒ กรัม หรือ เม็ดขนาด เท่าลูกมะแว้ง ๓-๕ เม็ด

ยกเว้นยาที่มีฤทธิ์แรง หรือยาถ่ายควรใช้ตามหมอสั่ง หรือ ตามธาตุหนักเบา

๔. ยาผง ครั้งละหนัก ครั้ง ถึง ๑ กรัม ละลายน้ำร้อนหรือกระสายยารับประทาน

๕. ยาตอง รับประทานครั้งละ ประมาณ ๒-๓ ช้อนโต๊ะ

เวลาให้ยาสมุนไพรในการแพทย์แผนไทยในปัจจุบัน มีดังนี้

เวลาให้ยา :

๑. ยาที่มีฤทธิ์กัดกระเพาะอาหาร ควรรับประทานหลังอาหาร

๒. ยาสมุนไพรส่วนมากนิยมรับประทานก่อนอาหาร เพื่อให้สรรพคุณยาเสียไปจาก

การย่อย

๓. ยาสมุนไพรส่วนใหญ่นิยมรับประทาน วันละ ๒ เวลา ก่อนอาหาร เข้า – เย็น

๔. ในกรณีที่อาการของโรครุนแรง อาจให้ วันละ ๓ เวลา เข้า-กลางวัน-เย็น

๕. ถ้าอาการหนัก อาจเพิ่ม ก่อนนอนอีกหนึ่งครั้ง

๖. ถ้าอาการหนักมาก อาจให้ยาทุก ๔ ชั่วโมง จนกว่าอาการจะดีขึ้น

๗. การให้ยาตามแผนไทย ยังต้องคำนึงถึง กาลสมุฏฐาน, กำลังยา, กำลังโรค, และกำลังคนไข้ด้วย^{๕๒}

สรุปความว่า วิธีการใช้และมาตรฐานของยาสมุนไพรในการแพทย์แผนโบราณไทยในปัจจุบันนั้น ผู้เป็นแพทย์ต้องมีความชำนาญในการวินิจฉัยโรค หมายถึงก่อนจะรักษาโรคของผู้ป่วย แพทย์ต้องตรวจดูอาการของโรค ว่าเป็นโรคอะไร มีอาการขึ้นแรกเป็นอย่างไร อุณหภูมิในร่างกายผิดปกติมากน้อยเพียงใด (ร้อน – เย็น) วัดระดับอุณหภูมิของร่างกาย ตรวจการเต้นของหัวใจ เป็นต้น แล้ววินิจฉัยและทำการเฝ้าระวังรักษา โดยต้องเฝ้าระวังอาการที่เปลี่ยนแปลงของระบบร่างกาย การหายใจของผู้ป่วย เมื่อเริ่มจ่ายยา เพราะอาการไข้เหล่านี้จะปรากฏเมื่อให้ขนาดของยา ถึงอย่างไรก็ดี แพทย์หรือเภสัชกรผู้ปรุงยาเข้าเครื่องยา ต้องมีความมองครู่และชำนาญเป็นพิเศษว่ายาแต่ละตัวมีการออกฤทธิ์อย่างไร ต้องใช้ให้ถูกส่วน ถูกวิธี โดยเฉพาะต้องถูกโรค เรียกว่า รู้ขนาดให้ยา เวลาให้ยา และรู้มาตรฐานของยา และวิธีการใช้ที่ถูกต้อง จึงจะได้ผลมีประสิทธิภาพ ยิ่งหมอชวกโกมารภัจ ผู้เป็นปรมาจารย์แห่งการแพทย์แผนโบราณและแผนปัจจุบันจวบจนทุกวันนี้

พืชและสมุนไพรในประเทศไทยมีมากมาย มีทั้งพืชที่เป็นไม้ดอกไม้ประดับ ไม้ผล ผักและวัชพืช โดยที่พืชบางชนิดเป็นพืชสมุนไพร แต่ก็มี บางชนิดอาจจัดเป็นได้ทั้งพืชเครื่องเทศและสมุนไพร เช่น มะนาว มะกรูด มะขาม ข่า ตะไคร้ พริก พริกไทย แมงลัก สะระแหน่ โหระพา ขิงกระเทียม กานพลู ผักชี ขมิ้น หอมไทย เป็นต้น ซึ่งขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการนำไปใช้ ดังนั้น การลำดับความรู้ในช่วงแรกจึงกล่าวถึงพืชเครื่องเทศอื่นๆ และพืชสมุนไพรอื่นๆ ทั้งนี้จะขอยกตัวอย่างลักษณะการใช้ยาสมุนไพรไทยในการแพทย์แผนไทยปัจจุบัน

^{๕๒} อ่างใน, วุฒิ วุฒิธรรมเวช, สารานุกรมสมุนไพรรวมหลักเภสัชกรรมไทย, หน้า ๕๕๒-๕๕๓.

๑. มะนาว^{๕๓}

มะนาว เป็นได้ทั้งพืชเครื่องเทศและสมุนไพร

ชื่อท้องถิ่น : โกรยชะม้ หรือ โกรจชะมรร (เขมร-สุรินทร์), ปะนอเกล, มะนอกเละ, มะเน้าดเล (กระเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน), ปะโหน่งกลยาน (กระเหรี่ยง-กาญจนบุรี), ส้มมะนาว (ทั่วไป)

ชื่อสามัญ : Lime, Common Lime

ชื่อวิทยาศาสตร์ : Citrus auratifolia Swing.

วงศ์ : Rutaceae

ส่วนที่ใช้ : ผล เปลือกผลแห้ง

สารที่พบ : ในผิวมะนาวมีน้ำมันหอมระเหยซึ่งประกอบด้วย d-limonene, linalool, terpineol, Citric acid, Mali acid และ Ascorbic acid

คุณสมบัติทางยาในการบำบัดรักษาโรค :

๑. ใช้ประโยชน์ในการรักษาโรคได้ เช่น แก้เจ็บคอ แก้ไอ แก้เสียงแหบแห้ง แก้ไอขับเสมหะ นอกจากนี้ยังเป็นน้ำกระสายผสมยากวาดคอเด็กแก้ไข้หวัด

๒. เป็นยาเจริญอาหารและเป็นยาอายุวัฒนะ

๓. รักษาโรคกระเพาะ แก้ท้องผูก ท้องร่วง แก้อาหารเป็นพิษและแก้บิด

๔. แก้โรคเลือดออกตามไรฟัน แก้เหงือกบวมตลอดจนคราบบุหรืติดตามไรฟัน

๕. แก้ปวดท้อง ท้องอืด ท้องเฟ้อ

๖. แก้ปวดศีรษะ แก้ลมวิงเวียน แก้อาการวิงเวียนเมื่อคลอดบุตร แก้ไข้หัดประดู

๗. แก้เมาเหล้า เมายา แก้นิ่ว แก้เหน็บชา แก้ตาแดง แก้กำกวมติดคอ

๘. บำรุงผิว แก้สิวฝ้า แก้สันเท้าแตก แก้พิษแมลงสัตว์กัดต่อย ดับกลิ่นเต่า

๙. แก้กกลากเกลื้อน หิด หูด แก้ฟุงพอง แก้น้ำกัดเท้า แก้ปูนซีเมนต์กัด

๑๐. แก้บาดทะยัก แก้ปลาตูกยัก

๑๑. แก้โรคออกตามไรฟัน

๑๒. แก้ลิ้นเป็นฝ้า

๑๓. แก้เหงือกบวม

^{๕๓} รุ่งรัตน์ เหลืองนทีเทพ, พืชเครื่องเทศและสมุนไพร, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์, ๒๕๔๐), หน้า ๓๓-๓๖.

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

ลำต้น มะนาวเป็นไม้พุ่มหรือไม้ยืนต้นขนาดเล็ก แผ่กิ่งก้านสาขากว้าง กิ่งแตกออกค่อนข้างไม่เป็นระเบียบ เปลือกลำต้นมีสีเทาปนน้ำตาล กิ่งอ่อนสีเขียวอ่อน เมื่อกิ่งแก่ขึ้นสีจะค่อยๆเข้มขึ้น ลำต้นมีหนามแหลมแข็ง อ้วนสั้น ซึ่งหนามมักจะเกิดที่บริเวณซอกใบ

ใบ เป็นใบเดี่ยว สีเขียวอ่อนรูปไข่หรือรูปลักษณะค่อนข้างยาว ปลายใบมีรูปร่างแหลม ขอบใบมีหยัก แผ่นใบกว้างประมาณ ๓-๖ เซนติเมตร ก้านใบสั้นมีปีกแคบหรืออาจไม่มีปีก ขึ้นอยู่กับชนิดของพันธุ์

ดอก เป็นดอกเดี่ยวหรือดอกช่อ เกิดบริเวณซอกใบ ดอกตูมจะมีความยาวประมาณ ๑-๒ เซนติเมตร ดอกสีขาว กลีบเลี้ยงมีสีเขียวอ่อน กลีบดอกสีขาวและด้านท้องมีสีม่วงปน เกสรตัวผู้มีจำนวนมาก ประมาณ ๒๐-๔๐ อันเชื่อมติดกันเป็นกลุ่มๆ ละ ๔-๘ อัน เกสรตัวเมียมีรังไข่รูปวงเกือบเป็นรูปทรงกระบอกหรือทรงถังเปียร์

ผล รูปไข่หรือรูปร่างยาว ที่ปลายผลมีลักษณะเป็นตุ่มเล็กๆ ผลมีขนาดเล็กมีความยาวประมาณ ๗-๑๒ เซนติเมตร ผิวของผลเมื่อสุกจะมีสีเหลืองหรือสีทอง มีต่อมน้ำมันที่ผิวเปลือกเห็นได้ชัด ผิวเปลือกมีลักษณะขรุขระ ใน ๑ ผลมี ๘-๑๐ กลีบ เนื้อสีเหลืองอ่อน เนื้อของผลประกอบด้วยถุงเล็กๆ ใสๆ รูปไข่มากมาย ภายในถุงมีน้ำและกรดจำนวนมาก

เมล็ด มีขนาดเล็กรูปร่างคล้ายรูปไข่ ส่วนหัวท้ายเมล็ดแหลม มีเนื้อเยื่อสะสมอาหารภายในเป็นสีขาว หากนำเมล็ดหนึ่งเมล็ดไปเพาะจะสามารถให้ต้นกล้าหลายต้น

๒. ขิง^{๕๔}

ขิง เป็นได้ทั้งพืชเครื่องเทศและสมุนไพร

ชื่อท้องถิ่น : ขิงแดง ขลิงแกลง (จันทบุรี) ขิงบ้าน ขิงแครง ขิงป่า ขิงเขา ขิงดอกเดี่ยว (ภาคกลาง) ขิงเผือก (เชียงใหม่) สะเอ (กระเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ชื่อสามัญ : Ginger, Zingiber

ชื่อทางวิทยาศาสตร์ : Zingiberofficinale Roscoe.

วงศ์ : Zingiberaceae

ส่วนที่ใช้ : เหง้า (Rhizome) แก่และอ่อน ทั้งสดและแห้ง ราก

สารที่พบ : น้ำมันหอมระเหย มีประมาณ ๐.๕-๔.๔ เปอร์เซ็นต์ ประกอบด้วย terpene, zingiberine, cineol

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐-๕๑.

คุณสมบัติทางยาในการบำบัดรักษาโรค :

๑. ช่วยขับลม ช่วยขยายหลอดเลือดใต้ผิวหนัง
๒. ช่วยย่อยอาหารให้เร็วขึ้นเจริญอาหาร
๓. แก้อักเสบแน่นท้อง ท้องอืด ท้องเฟ้อ คลื่นไส้อาเจียน
๔. ขับเสมหะ
๕. ทำให้เหงื่อออกมา ปรับอุณหภูมิร่างกายให้รู้สึกกระชุ่มกระชวย

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

ซึ่งเป็นพืชไร่และยังเป็นพืชผักประเภทหนึ่งชนิดล้มลุก

ลำต้น มีลำต้นใต้ดินเรียกว่า **เหง้าหรือเหง่ง** (Rhizome) เจริญขึ้นเป็นกอ ลำต้นแท้มีลักษณะเป็นข้อๆ แข็ง มีสีขาหรือสีเหลืองอ่อน มีเยื่อและเกล็ดเล็กๆ ห่อหุ้ม จะแตกขนานไปกับพื้นดิน ลักษณะการแตกแขนงเป็นแบบนิ้วมือ แง่อันแรกจะเจริญและแตกง่ามย่อยๆ ต่อกันไป เหง้าหรือลำต้นใต้ดินนี้สามารถดำรงชีวิตข้ามฤดูหรือหลายฤดู ซึ่งต่างจากลำต้นเหนือดินที่มีอายุเพียงฤดูเดียวหรือประมาณ ๘-๑๒ เดือน ลำต้นส่วนเหนือดินเป็นลำต้นเทียม (Clump) ส่วนนี้ประกอบด้วยกาบใบซ้อนทับกันหลายๆชั้น เจริญจากตาที่ปรากฏอยู่บนแงของขิง ลำต้นมีความสูงประมาณ ๕๐-๑๐๐

ใบ เป็นใบเดี่ยว รูปหอกแกมไข่ ยาวประมาณ ๑๕-๑๗ เซนติเมตร และกว้างประมาณ ๑.๘-๓ เซนติเมตร ใบออกเรียงสลับกันเป็นสองแถว หลังใบห่อจับเป็นรูปร่างน้ำ ปลายใบสอบเรียวแหลม โคนใบสอบแคบและจะเป็นกาบหุ้มลำต้นเทียม

ดอก มีสีขา ออกเป็นช่อ (Inflorescence) รูปเห็ดหรือรูปกระบองโบราณยาวประมาณ ๕-๗ เซนติเมตร ก้านช่อดอกยาวประมาณ ๑๕-๒๕ เซนติเมตร ดอกเกิดจากยอดที่ไม่มีใบหรือเกิดแยกกับลำต้นลักษณะดอกเป็นตุ่มมีเกล็ดเล็กๆ ดอกจะแซมออกมาตามเกล็ดนั้น ปกติขิงเป็นพืชที่ไม่ค่อยออกดอกหรือติดเมล็ด

ผล มีลักษณะกลม แข็ง โต มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ ๑ เซนติเมตร

สรุปความว่า ลักษณะการใช้ยาสมุนไพรไทยแผนโบราณ ให้มุ่มมอคือสมุนไพรแต่ละตัวนั้น มีความสมบัติในการรักษาโรค เป็นเอกเทศเฉพาะตัวของแต่ละชนิดของสมุนไพร ดังนั้น บุคคลผู้ที่ต้องการยาสมุนไพรในการบำบัดและรักษาอาการป่วยไข้ไม่สบาย ต้องคำนึงถึงว่าการบริโภคยาสมุนไพร จะเป็นส่วนราก ต้น ใบ ดอก ผล เปลือก เป็นต้น ต้องประกอบอยู่ในตำรับยา ต้องวินิจฉัยโรค ชักประวัติ เพื่อจะปรุงยาได้ถูกต้องและหายจากป่วยไข้ หากแต่ไม่รู้สมุฏฐานโรค ประกอบก็จะไร้ผล ไร้ก็ไม่หาย รายจ่ายก็มากขึ้น เสียทั้งเวลา เสียทั้งเงิน ดังจะเห็นได้ว่า สมุนไพรจะมีลักษณะ เฉพาะตัวดังกล่าว เช่น รูป รส สี กลิ่น แหล่งที่เกิด ขนาดบริโภคของยาสมุนไพรด้วยหากผู้บริโภคยา จะเห็นผลช้า แต่ชัวร์ จากประสบการณ์ ผู้วิจัย ว่า “ความเหมือนและความต่างของบุคคลไม่เหมือนกัน..” หมายความว่า ธาตุเจ้าเรือน ของแต่ละคนต่างกัน เปรียบเหมือนกรู๊ปเลือดของคน ไม่

เหมือน กรู๊ป เอ ก็อย่างหนึ่ง กรู๊ป บี ก็อีกอย่าง เป็นต้นเช่นกัน ดังนั้น จึงมีข้อบ่งชี้และขนาด จึงจะถือว่า การใช้ยาสมุนไพร ประโยชน์และผลสำเร็จ

๓.๓ วิธีการปรุงยาสมุนไพร

ยารักษากลุ่มอาการทางระบบไหลเวียนโลหิต(แก้ลม)

๑. ยาหอมทิพโอสถ^{๕๕}

สูตรตำรับ : ในผงยา ๑๔๒ กรัม ประกอบด้วย

๑. ดอกพิกุล ดอกบุนนาค ดอกสารภี ดอกมะลิ เกสรบัวหลวง ดอกกระดังงา ดอกจำปา ดอกบัวจงกลนี หัวหัวไทย กระจับ แก่นฝาง แก่นจันทน์แดง แก่นจันทน์ขาว แก่นจันทน์เทศ เนื้อไม้ กฤษณา เปลือกชะมุดเปลือกอบเชย เปลือกสมุลแว้ง แก่นสนเทศ เหง้าว่านน้ำ เหง้ากระชาย หัวเปราะหอม ดอกคำไทย รากชะเอมเทศ แก่นสุรามฤตลำต้นข่าต้น ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ หนักสิ่งละ ๔ กรัม

๒. โกศสอ โกฐเขมา โกฐหัวบัว โกฐเชียง โกฐจุฬาลัมพา โกฐกระดุก โกฐก้านพร้าว

๓. เทียนดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนขาวเปลือก เทียนตาตุ๊กแตน เทียนยาวพาลี เทียนสัตตบุษย์ หนัก ๒ กรัม การบูร หนัก ๑ กรัม

๔. พิมเสน หนัก ๒ กรัม การบูรหนัก ๑ กรัม

ข้อบ่งชี้ : แก้ลมวิงเวียน

ขนาดและวิธีใช้

ชนิดผง : รับประทานครั้งละ ๑-๑.๔ กรัม ละลายน้ำกระสายยา เมื่อมีอาการ ทุก ๓-๔ ชั่วโมง ไม่ควรเกินวันละ ๓ ครั้ง น้ำกระสายยาที่ใช้ น้ำดอกไม้น้ำหรือน้ำสุก

ชนิดเม็ด : รับประทานครั้งละ ๑-๑.๔ กรัม เมื่อมีอาการทุก ๓-๔ ชั่วโมง ไม่ควรเกินวันละ ๓ ครั้ง

ข้อห้ามใช้ :

ข้อควรระวัง : ควรระวังการรับประทานร่วมกับยาในกลุ่มสารกันเลือดเป็นลิ่ม (anticoagulant) และยาด้านการจับตัวของเกล็ดเลือด (antiplatelets) ควรระวังการใช้ยาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในผู้ป่วยที่มีความผิดปกติของตับไต เนื่องจากอาจเกิดการสะสมของการบูรและเกิดพิษได้

๒. ยาหอมเทพจิตร

สูตรต้นตำรับ : ในผงยา ๓๖๖ กรัม ประกอบด้วย

^{๕๕} ผศ.ญ. สาลี ใจดี, คู่มือการใช้ยาจากสมุนไพรในบัญชียาหลักแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์และการเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๑-๓๐.

๑. ดอกพิกุล ดอกบุนนาค ดอกสารภี เกสรบัวหลวง ดอกบัวชม ดอกบัวเผื่อน หนักสิ่งละ ๔ กรัม ดอกมะลิ หนัก ๑๘๓ กรัม

๒. ผิวมะกรูด ผิวมะงั่ว ผิวมะนาว ผิมส้มตรังกานูหรือส้มจุก ผิวส้มจีน ผิวส้มโอ ผิวส้มเขียวหวาน หนักสิ่งละ ๔ กรัม ผิวส้มซ่า หนัก ๒๘ กรัม

๓. โกฐสอ โกฐเขมา โกฐหัวบัว โกฐเชียง โกฐจุฬาลัมพา โกฐกระดูก โกฐก้านพร้าว โกฐพุงปลา โกฐขมิ้นส้ม หนักสิ่งละ ๔ กรัม

๔. เทียนดำ ดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนข้าวเปลือก เทียนตาตักแตน เทียนยาวพาดิ เทียนสัตตบุษย์ เทียนเกล็ดหอย เทียนตากบ หนักสิ่งละ ๔ กรัม

๕. ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ ลูกกระวาน ดอกกานพลู แก่นจันทน์แดง แก่นจันทน์ขาว เนื้อไม้ กฤษณา กระลำพัก ขอนดอก เปลือกชะลูด เปลือกอบเชย หัวเปราะหอม รากแฝกหอม หนักสิ่งละ ๒ กรัม

๖. พิมเสน หนัก ๔ กรัม การบูร หนัก ๑ กรัม

ข้อบ่งใช้ : แก้กมกอละเอียด ได้แก่ อาการหน้ามืด ตาลาย สวิงสวาย (อาการที่รู้สึกใจ หวิววิ้งเวียนคลื่นไส้ ตาพร่าจะเป็นลม) ใจสั่น และบำรุงดวงจิตใจให้ชุ่มชื่น

ขนาดและวิธีใช้ :

ชนิดผง : รับประทานครั้งละ ๑-๑.๔ กรัม ละลายน้ำสุก เมื่อมีอาการทุก ๓-๔ ชั่วโมง ไม่ควรเกินวันละ ๓ ครั้ง

ชนิดเม็ด : รับประทานครั้งละ ๑-๑.๔ กรัม เมื่อมีอาการทุก ๓-๔ ชั่วโมง ไม่ควรเกินวันละ ๓ ครั้ง

ข้อควรระวัง : ควรระวังการรับประทานร่วมกับยาในกลุ่มสารกันเลือดเป็นลิ่ม (anticoagulant) และยาต้านการจับตัวของเกล็ดเลือด (antiplatelets) ควรระวังการใช้ยาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในผู้ป่วยที่มีความผิดปกติของตับไตเนื่องจากอาจเกิดการสะสมของการบูรและเกิดพิษได้ ควรระวังการใช้ยาในผู้ป่วยที่แพ้เกสรดอกไม้

๓. ยาเบญจกุล

สูตรตำรับ : ในผงยา ๑๐๐ กรัม ประกอบด้วย ดอกดีปลี รากข้าวพลุ เกาสะค่าน รากเจตมูลเพลิงแดง เหง้าชิงแห้ง หนักสิ่งละ ๒๐ กรัม

ข้อบ่งใช้ : บรรเทาอาการท้องอืดท้องเฟ้อ

ขนาดและวิธีใช้ :

ชนิดขง : รับประทานครั้งละ ๑.๕-๒ กรัม วันละ ๓ ครั้ง หลังอาหาร

ชนิดผง : รับประทานครั้งละ ๘๐๐ มิลลิกรัม - ๑ กรัม วันละ ๓ ครั้ง หลังอาหาร

ชนิดลูกกลอน ชนิดเม็ด และชนิดแคปซูล : รับประทานครั้งละ ๘๐๐ มิลลิกรัม - ๑ กรัม วันละ ๓ ครั้ง หลังอาหาร

ข้อห้ามใช้ : ห้ามใช้ในหญิงตั้งครรภ์ ผู้ที่มีไข้ และเด็กเล็ก

ข้อควรระวัง : ไม่ควรใช้ยานี้ในฤดูร้อน เนื่องจากอาจทำให้ไฟฟ้าช็อตกำเริบ ไม่ควรรับประทานยาติดต่อกันนานเกิน ๗ วัน

๔. ยารักษาใหญ่

สูตรตำรับ : ในผงยา ๑๐๘ กรัม ประกอบด้วย

๑. ดอกดีปลี หนัก ๕๔ กรัม

๒. ลูกผักชีลา ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ หนักสิ่งละ ๘ กรัม

๓. ลูกกระวาน ดอกกานพลู โกฐสอ โกฐเขมา โกฐหัวบัว โกฐเชียง โกฐจุฬาลัมพา เปลือกอบเชย เปลือกสมุลแว้ง เนื้อลูกสมอเทศ เนื้อลูกสมอไทย เหง้าว่านน้ำ เถาบอระเพ็ด เหง้าชิงแห้ง รากพญารากขาว หนักสิ่งละ ๒ กรัม

ข้อบ่งใช้ : บรรเทาอาการท้องอืด ท้องเฟ้อ จุกเสียด

ขนาดและวิธีใช้ : รับประทานครั้งละ ๑ กรัม ละลายน้ำสุกหรือผสมน้ำผึ้ง ปั่นเป็นลูกกลอน ทุก ๔ ชั่วโมง

ข้อห้ามใช้ : ห้ามใช้ในหญิงตั้งครรภ์ และผู้ที่มีไข้

ข้อควรระวัง : ควรระวังการรับประทานร่วมกับยาในกลุ่มสารกันเลือดเป็นลิ่ม (anticoagulant) และยาต้านการจับตัวของเกล็ดเลือด (antiplatelets) ควรระวังการใช้ร่วมกับยา phenytoin, propranolol, theophylline และ rifampicin เนื่องจากตำรับนี้มีดอกดีปริมาณสูง

ข้อมูลเพิ่มเติม : ในสูตรตำรับได้ตัดไคร้เครือออก เนื่องจากมีข้อมูลงานวิจัยบ่งชี้ว่า ไคร้เครือที่ใช้และมีการจำหน่ายในท้องตลาด เป็นพืชสกุล Aristolochia ซึ่งพืชในสกุล Aristolochia มีรายงานพบว่าก่อให้เกิดความเป็นพิษต่อไต (nephrotoxicity) และเมื่อปี ค.ศ. 2002 องค์การอนามัยโลกได้ประกาศให้พืชสกุล Aristolochia เป็นสารก่อมะเร็งในมนุษย์

จะเห็นได้ว่า พืชผักผลไม้ ขนมหวาน อะไรหลายๆ “ หากรู้ทัน รับประทาน เพื่อรักษาโรค ” ก็จะเป็นผลดีต่อสุขภาพร่างกายทำให้ปลอดจากโรคได้ เช่นเดียวกัน “ หากแต่ว่า สักว่า รับประทานอาจสารตกค้าง ทำให้เป็นบ่อเกิดแห่งโรคได้ ” ผู้วิจัยมีแนวความคิดและเชื่อว่า ทุกสิ่ง ทุก

อย่างเป็นสิ่งที่อิงแอบอาศัยกัน มีทั้งดีและไม่ดีปนคละเคล้ากันอยู่ แต่ทว่าคนสามารถบริหารจัดการได้ด้วยความรู้เท่าทัน นึกคิด ตัดสิน ตรึกตรองมีสมาธิ จึงเป็นหนทางเดียวที่จะหยุด “โรค”

๓.๔ สมุฏฐานของโรคในการแพทย์แผนไทย

สำหรับแนวคิด และวิธีการวินิจฉัยโรคตามทฤษฎีการแพทย์แผนไทย ซึ่งมีปรากฏในเวชศาสตร์ฉบับหลวง และแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ได้กล่าวถึงสมุฏฐานของโรค สรุปได้ดังนี้

การแพทย์แผนไทยมีความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุที่ทำให้เกิดความเจ็บไข้ได้ป่วยในมนุษย์ แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม

กลุ่มที่ ๑ เชื่อว่าความเจ็บป่วยเกิดจากสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ได้แก่ ผีป่า ผีบ้าน หรือสิ่งที่มีอำนาจ หรือสิ่งของที่ผู้อื่นเสกมากระทำโทษ เชื่อในเรื่องเพทและเรื่องของเบื่องบนลงโทษผู้ทำผิดจารีตประเพณี

กลุ่มที่ ๒ เชื่อว่าความเจ็บป่วยเกิดจากธรรมชาติ ได้แก่ การเสียสมดุลของร่างกายอันประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ การเสียสมดุลของความร้อนและความเย็น และเสียสมดุลของโครงสร้างร่างกาย

กลุ่มที่ ๓ เชื่อว่าความเจ็บป่วยเกิดจากพลังจักรวาล ได้แก่ อิทธิพลของดวงดาวต่างๆ ซึ่งมีทั้งพลังที่สร้างสรรค์และมีพลังงานที่ทำลายสุขภาพ หากพลังฝ่ายใดมากกว่าก็จะส่งผลให้สุขภาพดีหรือร้ายไปตามนั้น

การรักษาจึงเป็นไปตามความเชื่อ คือ มีทั้งการใช้พิธีกรรม ได้แก่ การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การบวงสรวงเพทเบื่องบน การต่อชะตา ส่วนการรักษามาการใช้สมุนไพร และการกินอาหารและกินยาเพื่อปรับสมดุลของร่างกาย การนวด การอบ การประคบ และการปรับสมดุลทางจิตด้วยสมาธิ

ทฤษฎีการแพทย์แผนไทยเชื่อว่าสาเหตุแห่งการเจ็บป่วยเกิดจากสาเหตุใหญ่ๆ ๖ ประการ ดังนี้^{๕๖}

๑. มูลเหตุธาตุทั้ง ๔

สิ่งมีชีวิตเกิดมาล้วนประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ อันได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ที่เรียกว่าสมุฏฐานธาตุ ซึ่งอยู่ในภาวะสมดุลเกี่ยวข้องกันและกัน โดยแบ่งออกเป็น ธาตุดิน ๒๐ ประการ ธาตุน้ำ ๑๒ ธาตุลม ๖ ธาตุไฟ ๔

^{๕๖} พระยาพิศณุประสารทเวช, เวชศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : ดวงดีการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๓.

ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) คือ องค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตที่มีลักษณะเป็นของแข็ง มีความคงรูป เช่น อวัยวะต่างๆ เป็นธาตุดิน ได้แก่ ผม เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เส้นเอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้อยู่ ไข้ใหญ่ อาหารใหม่ อาหารเก่า และเยื่อในสมอง

ธาตุน้ำ (อาโป) คือ องค์ประกอบของสิ่งมีชีวิต มีลักษณะเป็นน้ำ เป็นของที่เหลว มีคุณสมบัติไหลไปมาซึมซับไปทั่วร่างกาย อาศัยธาตุดินเพื่อการคงอยู่ อาศัยธาตุลมเพื่อการเลื่อนไหล ได้แก่ น้ำดี เสดด น้ำหนอง น้ำเลือด น้ำเหลือง มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ น้ำปัสสาวะ น้ำมูตร และน้ำอุจจาระ

ธาตุลม (วาโย) คือ องค์ประกอบของสิ่งมีชีวิต มีลักษณะเคลื่อนไหวได้ มีคุณลักษณะคือ ความเบา เป็นสิ่งที่ร่างกายมีการเคลื่อนไหว เดิน นั่ง นอน คู้เหยียดได้ ธาตุลมอาศัยธาตุดินและธาตุน้ำ เป็นเครื่องนำพาพลัง ขณะเดียวกันธาตุลมพยุ้งดินและน้ำให้น้ำเคลื่อนไหวไปมาได้ ธาตุลมที่สำคัญมี ๖ ประการ จัดเป็นธาตุลมภายใน ลมพัดจากข้างล่างสู่เบื้องบน ลมพัดจากเบื้องบนสู่เบื้องต่ำ ลมพัดอยู่ในห้องนอกถ้าไส้ ลมพัดอยู่ในกระเพาะถ้าไส้ลมพัดทั่วร่างกาย และลมหายใจเข้าออก

ธาตุไฟ (เตโช) คือ องค์ประกอบของสิ่งมีชีวิต มีลักษณะเป็นความร้อน ไฟทำให้ลมและน้ำ ในร่างกายเคลื่อนที่ด้วยพลังแห่งความร้อนอันพอเหมาะ ไฟภายในมี ๔ ประการ ได้แก่ ไฟทำให้ร่างกายอบอุ่น ไฟทำให้ร่างกายเหี่ยวแห้งทรุดโทรม และไฟย่อยอาหาร^{๕๗}

ธาตุทั้งสี่จะต้องอยู่ในภาวะสมดุลกัน ร่างกายจะได้เป็นปกติไม่เจ็บป่วย โดยธาตุดินอาศัย น้ำที่ชุ่มชื้นและเต่งตึง อาศัยลมพยุ้งให้คงรูปและเคลื่อนไหว อาศัยไฟให้พลังงานอุ่นไว้ให้เนา น้ำต้อง อาศัยดินเป็นที่เกาะกุมซับไว้มิให้ไหลเหือดแห้งไปจากที่ควรอยู่ อาศัยลมให้น้ำไหลซึมซับทั่วร่างกาย ลมต้องอาศัยน้ำเป็นดินหรือเป็นที่อาศัยและนำพาพลังไปในที่ต่างๆ ดินปะทะลมให้เกิดการเคลื่อนไหว ที่พอเหมาะ ไฟอุ่นดิน และอาศัยดินเพื่อเผาผลาญให้เกิดพลัง ไฟต้องอาศัยน้ำเพื่อการเผาผลาญมากขึ้นได้ จะเห็นได้ว่าธาตุทั้ง ๔ ต่างอาศัยซึ่งกันและกัน จะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ได้ หากมีความแปรปรวน จะเสียสมดุลทันที^{๕๘}

สำหรับการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นจากสาเหตุของการเสียสมดุลของทั้ง ๕ นั้นมักแสดงออกด้วยอาการต่างๆ อาการที่เจ็บป่วยอยู่เสมอและการเจ็บป่วยในปัจจุบันมันเป็นอาการของธาตุใด อวัยวะกำเริบหย่อนหรือ อวัยวะใดกำเริบหย่อยหรือพิการ เป็นการหาสมุฏฐานว่าเจ็บป่วยด้วยเหตุใด

๒. อิทธิพลของฤดูกาล

ฤดูกาลที่มีผลทำให้ร่างกายแปรปรวน โดยช่วงรอยต่อระหว่างฤดูกาล เช่น หนาวต่อสู้อุณหภูมิร้อน ความเย็นจะเจือผ่านเข้าไป และความร้อนเริ่มเจือผ่านเข้ามา ฤดูร้อนต่อดัวยฤดูฝนความร้อน

^{๕๗} อ่างแล้ว.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔-๗.

ยอมเจ็บเข้าไปมีผลต่อธาตุลมที่กำลังมีผลกระทบ และธาตุลมยอมเจ็บเข้ามากระทบร้อนด้วย เมื่อถึงอากาศหนาวกำลังมา ละอองฝนปลายฤดูฝนธาตุลมเจ็บเข้าสู่ความเย็น ในขณะที่ความหนาวเย็นต้นฤดูหนาวเริ่มเจ็บเข้ามารับปลายฤดูฝน สภาวะดังกล่าวหากปรับตัวไม่ได้จะเกิดเสียสมดุลและเกิดการเจ็บป่วย^{๕๙}

ฤดูร้อนเจ็บป่วยด้วยธาตุไฟ ฤดูฝนเจ็บป่วยด้วยธาตุลม ฤดูหนาวเจ็บป่วยด้วยธาตุน้ำ ตัวคุมธาตุ คือ หทัยวัตถุ หัวใจ อุทริยะ อาหารใหม่ กรีสะ อาหารเก่า^{๖๐}

เมื่อธาตุใดธาตุหนึ่งเสียหายหรือแปรปรวนก็จะกระทบ “ทวาทศอาโป” คือ ธาตุน้ำ ทั้ง ๑๒ ให้มีปัญหาไปด้วย

ตัวคุมธาตุลม คือ หทัยวาตะ การเต้นของหัวใจ สัตถะกะวาตะ ลมคมเหมือนอาวุธ วมุนา วาตะ ลมกลางตัว

เมื่อธาตุใดธาตุหนึ่งเสียหายหรือแปรปรวนก็จะกระทบ “ฉกาลวาโย” คือธาตุลมทั้ง ๖ ให้มีปัญหาไปด้วย

ตัวคุมธาตุไฟคือ พัทธะปิตตะ ดีในอุ้งน้ำดี อพัทธะปิตตะ ดินนอกอุ้งน้ำดี กำเดา องค์ความร้อน

เมื่อธาตุใดธาตุหนึ่งเสียหายหรือแปรปรวนก็จะกระทบ “จตุกาลเตโช” คือ ธาตุไฟทั้ง ๔ ให้มีปัญหาไปด้วย^{๖๑}

๓. อายุที่เปลี่ยนไปตามวัย (อายุสมมุติฐาน)

ร่างกายมนุษย์จะเปลี่ยนแปลงไปตามอายุขัย แบ่งเป็น ๓ วัย คือ

ปฐมวัย	อายุ	๐-๑๖ ปี	เกิดโรคธาตุน้ำ
มัชฌิมวัย	อายุ	๑๖-๓๒ ปี	เกิดโรคทางธาตุไฟ
ปัจฉิมวัย	มากกว่า	๓๒ ปีขึ้นไป	เกิดโรคในธาตุลม ^{๖๒}

๔. สถานที่ ถิ่นที่อยู่อาศัย

ที่อยู่อาศัยหรือสิ่งแวดล้อมเรียกว่าประเทศสมมุติฐาน ย่อมมีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่และสุขภาพ ได้แก่ ประเทศร้อนสถานที่เป็นภูเขาสูง เนินผา มักเจ็บป่วยด้วยธาตุไฟ ประเทศเย็นสถานที่เป็นน้ำฝน โคนตม มีฝนตกชุก มักเจ็บป่วยด้วยธาตุลม ประเทศอุ่นสถานที่เป็นน้ำฝน กรวด ทราย เป็น

^{๕๙} เพ็ญภา ทรัพย์เจริญ, ประมวลทฤษฎีการแพทย์แผนไทย เล่ม ๑ พระคัมภีร์สมุทธานวินิจฉัย, หน้า ๒๘.

^{๖๐} อ่างแล้ว.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐-๓๖.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

ที่เก็บน้ำไม่อยู่ มักเจ็บป่วยด้วยธาตุน้ำ ประเทศหนาวสถานที่เป็นน้ำเค็มมีโคลนตมและขึ้นแฉะ ได้แก่ ชายทะเล มักเจ็บป่วยด้วยธาตุดิน^{๖๓}

๕. อิทธิพลของกาลเวลา

สาเหตุการเกิดโรคอันเนื่องจากเวลา คือ การเปลี่ยนแปลงในรอบหนึ่งวัน ยามใดเกิด จันทรุปราคาหรือสุริยุปราคามักเกิดปรากฏการณ์ทางธรรมชาติในโลกมนุษย์ เช่น น้ำท่วม แผ่นดินไหว เกิดการแปรปรวนของธาตุต่างๆ แตกต่างไป

เวลา ๐๖.๐๐-๑๐.๐๐ น. และ ๑๘.๐๐-๒๒.๐๐ น. ธาตุน้ำกระทำโทษ มักมีอาการน้ำมูกไหลหรือท้องเสีย

เวลา ๑๐.๐๐-๑๔.๐๐ น. และ ๒๒.๐๐-๐๒.๐๐ น. ธาตุไฟกระทำโทษ มีอาการไข้ หรือ แสบท้องและปวดท้อง

เวลา ๑๔.๐๐-๑๘.๐๐ น. และ ๐๒.๐๐-๐๖.๐๐ น. ธาตุลมกระทำโทษ คือ วิงเวียน ปวดเมื่อย และอ่อนเพลีย

ตัวแปรอีกหลายอย่างที่กำหนดความแตกต่างต่อไปในรอบหนึ่งเดือน คือดวงจันทร์ข้างขึ้น ข้างแรม และในรอบหนึ่งปีอิทธิพลของดวงดาวที่มีผลในเดือนต่างๆ เป็นรายเดือนรวม๑๒ เดือน เมื่อพระอาทิตย์สถิตในราศีต่างๆ เกิดผลต่อร่างกายต่างกันเรียกว่า ๑๒ ราศี และ อิทธิพลของดวงดาวที่มา มีอิทธิพลต่อชีวิตยาวนานหลายปีเรียกว่า ดาวเคราะห์เสวยอายุตามคัมภีร์มหาทักษา หากดาวเคราะห์ ส่งผลต่อชีวิตอย่างรุนแรงจะทำให้เกิดอาการเจ็บป่วย^{๖๔}

๖. พฤติกรรมมูลเหตุก่อโรค

เพราะสาเหตุตั้งนี้กินอาหารมากหรือน้อยเกินไป กินอาหารบูด หรืออาหารไม่เคยกินและ กินอาหารไม่ถูกต้องกับธาตุ

ฝืนอิริยาบถ ได้แก่ การนั่ง ยืน เดิน และนอน ไม่สมดุลกัน จนร่างกายมีโครงสร้างเสีย สมดุลและเสื่อมโทรม

อากาศไม่สะอาด หรืออยู่ในที่อากาศร้อนหรือเย็นเกินไป

การอดได้แก่ การอดข้าว อดนอน อดน้ำ และอดอาหาร

การกลืนอุจจาระและปัสสาวะ

ทำงานเกินกำลังมาก หรือมีกิจกรรมทางเพศมากเกินไป

มีความโศกเศร้าเสียใจ หรือดีใจจนเกินไป และขาดอุเบกขา

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐-๘๑.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖-๖๘.

มีโทษะมากเกินไป ขาดสติ^{๖๕}

จะเห็นได้ว่ามนุษย์มีธาตุเจ้าเรือนติดตัวมาตั้งแต่ปฏิสนธิในครรภ์มารดา เรียกว่าธาตุกำเนิด ต่อมาต้องเผชิญกับสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ ธาตุภายนอก อิทธิพลของฤดูกาล ถิ่น ที่อยู่อาศัย อิทธิพลของกาลเวลา สุริยจักรวาล และชีวิตที่เติบโตท่ามกลางการเลี้ยงดูของครอบครัวและพฤติกรรม แห่งตนจนเติบโตใหญ่ผ่านสามวัย มนุษย์ต้องปรับตัวซ้ำแล้วซ้ำเล่าเพื่อให้ร่างกายสมดุลไม่เจ็บป่วย หรือให้ทรمانน้อยที่สุดจนอายุขัย

พิจารณาเปรียบเทียบเกี่ยวกับสาเหตุการเกิดโรคตามทฤษฎีการแพทย์แผนไทยนั้นจะเห็น ได้ว่ามีสิ่งที่เหมือนกัน คือ ถ้าวาธาตุเป็นปัจจัยที่สำคัญเพราะมนุษย์คือส่วนหนึ่งของธรรมชาติ หากละเมิดกฎธรรมชาติ ก็จะเป็นต้นเหตุของการเกิดโรคร้ายไข้เจ็บชนิดต่างๆ

ศาสตราจารย์ นายแพทย์ เฉียว ปิยะชน^{๖๖} ได้แสดงแนวคิดและความเชื่อในงานเขียน เรื่อง “อายุรเวท ศาสตร์แห่งชีวิต” ในเรื่อง “โรค” ว่า สุขภาพ คือ ความอยู่ในระเบียบ โรคคือความ เป็นมีระเบียบ ภาวะแวดล้อมภายในร่างกายทำปฏิกิริยากับสิ่งแวดล้อมภายนอกอยู่ตลอดเวลา ความ ไม่มีระเบียบเกิดขึ้นเมื่อทั้งสองสิ่งไม่สมดุลกัน เมื่อเข้าใจภาวะของสุขภาพย่อมเป็นพื้นฐานของการหา ใจการเกิดโรค เมื่อระบบต่างๆ ที่ก่อให้เกิดสุขภาพดังได้กล่าวแล้วถูกรบกวนกระทบกระเทือน กระบวนการ เกิดโรคก็เริ่มขึ้น ทั้งนี้เพราะความสมดุลเหล่านั้นเป็นส่วนรับผิดชอบที่ก่อให้เกิดความต้านทานและ ภูมิคุ้มกันตามธรรมชาติ เมื่อสุขภาพดีแล้วแม้โรคติดต่อก็ไม่สามารถทำอะไรได้ ฉะนั้น การไม่สมดุล ของกายและจิตเป็นส่วนรับผิดชอบต่อร่างกายและจิตในการก่อให้เกิดความเจ็บป่วยขึ้น

การจำแนกโรค ตามแนวคิดและความเชื่อตามหลักอายุรเวทโรค อาจจำแนกได้ตาม

- ๑) จุดกำเนิด เช่น จากจิต จิตวิญญาณ หรือจากร่างกาย
- ๒) โรคอาจจำแนกได้ตามตำแหน่งที่มันแสดงออก เช่น หัวใจ ปอด ตับ หรือที่อื่น โรคเกิดที่อวัยวะหนึ่งแต่อาจไปแสดงอาการที่อวัยวะหนึ่งได้
- ๓) โรคอาจจำแนกได้ตามองค์ประกอบของสาเหตุและโทษ : วาติ ปิตตะ กัมพะ

โดยพื้นฐานของสาเหตุแห่งต้นกำเนิดของโรคอาจจำแนก ได้ ๓ กลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้

๑. อาธยาตมิกะ (adhyatmika) : โรคเกิดจากปัจจัยภายในร่างกายหรือจิตใจของบุคคล นั้น ซึ่งยังแบ่งได้ ๓ สาเหตุย่อย

- ๑.๑ อาทิพลชะ (adibalaja) : โรคพันธุกรรม
- ๑.๒ ชันมชะ (janmaja) : โรคพิการแต่กำเนิด

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔.

^{๖๖} ศาสตราจารย์ นายแพทย์เฉียว ปิยะชน, อายุรเวท : ศาสตร์แห่งชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พรินต์ติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๔), หน้า ๕๐-๕๒.

๑.๓ โทษะชะ (dosaja) : โรคเกิดจากโทษะไม่สมดุลซึ่งมีสาเหตุจากจิตใจ หรือ กายก็ได้

เมื่อกล่าวถึงต้นกำเนิดของโรคแล้ว อายุรเวทได้ชี้สรุปถึงสาเหตุของการไม่มีสุขภาพหรือเกิดโรคนั้นว่ามาจากสาเหตุใหญ่สาเหตุเดียว คือ การละเมิดกฎธรรมชาติ ซึ่งเกิดได้ ๔ ทาง คือ

- ๑) การกินอาหารหรือปฏิบัติตนไม่ถูกต้อง
- ๒) การรับรู้สัมผัสไม่ถูกต้อง
- ๓) การละเมิดในระดับปัญญา เช่น ความคิด การพูด และการกระทำไม่ดี
- ๔) การละเมิดเกี่ยวกับเวลา เช่น ปฏิบัติตนไม่ถูกต้องตามฤดู การเปลี่ยนแปลงของฤดู

สรุปความว่า สมุฏฐานของโรคในการแพทย์แผนโบราณนั้น คือ การละเมิดกฎธรรมชาติ ทั้ง ๔ ทางนั้นนับว่าเป็นการเข้าใจการเจ็บป่วย หรือการเกิดโรคในทัศนะที่ไม่เหมือนกับการแพทย์แผนปัจจุบัน แพทย์จะกล่าวได้ว่าการแพทย์แผนปัจจุบันไม่ได้คำนึงถึงสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นสาเหตุแห่งโรค ดังนั้นอายุรเวทหรือการแพทย์แผนโบราณจึงมีทัศนะที่ลึกซึ้งกว่า เพราะสมุฏฐานที่แท้จริงของการเกิดโรคต้องคำนึงถึงธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญ เพราะว่าคนก็คือส่วนหนึ่งของธรรมชาติ หากละเมิดกฎธรรมชาติก็จะเป็นต้นเหตุเบื้องต้นของการเกิดโรค ตามข้อบ่งชี้ของอายุรเวทหรือการแพทย์แผนโบราณ “ชีวิตที่ได้มา ก็คือเวลาที่เสียไป” ทำอย่างไรจึงจะทำให้ชีวิตมีมาตรฐานตามหลักอายุรเวท เพราะอายุรเวทเป็นศาสตร์แห่งชีวิต จะเจ็บไข้ได้ป่วยต้องมีการรักษา หมอหรือแพทย์ จึงเป็นเบื้องต้นยารักษาโรค คือปัจจัยหนึ่งที่ต้องมี และจำเป็นต่อชีวิต ความเป็นอยู่ จะเห็นได้ว่าชีวิตจำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์ และกติการะเบียบวินัยประสานเข้ากับชีวิตและธรรมชาติ

๓.๕ หลักทั่วไปในการใช้ยาสมุนไพร

แพทย์แผนปัจจุบันก็เป็นบุคคลกลุ่มหนึ่งที่เหมาะสมในการเป็นผู้นำในการใช้สมุนไพรจากพระภิกษุและแพทย์แผนปัจจุบันควรมีบทบาททางด้านนี้ โดยให้เหตุผลว่าแพทย์แผนปัจจุบันมีการศึกษาทางวิชาการแพทย์ที่สูง สามารถวินิจฉัยโรคและแนะนำวิธีการใช้ยาได้อย่างถูกต้องมีความรู้ทางด้านตัวยามากกว่าบุคคลอื่น มีความสามารถในการสกัดตัวยาละเอียดและสารที่ต้องการจากสมุนไพร นอกจากนี้ยังสามารถนำวิชาการแพทย์ทั้งแผนโบราณและแผนปัจจุบันมาประยุกต์ใช้ด้วยกันได้อีกด้วย

หลักการทั่วไปในการใช้ยาสมุนไพร แยกออกได้ ดังนี้

- ๑) การให้ยา มี ๒ แบบ คือให้ยารวันละ ๓-๔ ครั้ง เพื่อให้ยาออกฤทธิ์สม่ำเสมอตลอดวันแบบหนึ่ง และให้ยาตามอาการอีกแบบหนึ่ง เช่น ท้องเสียก็ให้กินยาทุกครั้งที่ยถ่ายหรือเป็นไข้ก็ให้กินยาทุกครั้งที่ยเริ่มจะเป็นไข้ หรือเป็นแผลก็เปลี่ยนยาทุกครั้งที่ยาแผล ทั้งนี้แล้วแต่โรคที่เป็น และอาการที่แสดงออก

๒) การปรุงยา โดยทั่วไปถือหลัก ดังนี้

ยาต้ม ใช้ยาประมาณ ๑ กำมือ ใส่ น้ำให้ท่วมยา ต้มจนยาสุก คือต้มให้เดือดประมาณ ๑๐ นาที นอกจากบางตำรับกำหนดไว้ว่าให้ต้ม ๓ เอา ๑ หมายถึง ใส่ น้ำ ๓ ส่วน ต้มจนเหลือน้ำ ๑ ส่วน อย่าใช้ไฟแรง ควรให้ยาค่อยๆ เดือด ขนาดรับประทาน ครั้งแก้ว หรือ ๑ แก้ว

ยาขง หั่นยาเป็นชิ้นเล็กๆ ๑ ส่วน เติมน้ำเดือดลงไป ๑๐ ส่วน ปิดฝาทิ้งไว้ประมาณครึ่ง ชั่วโมง จึงรินน้ำยามาดื่ม ขนาดรับประทาน ๑ แก้ว (เหมือนการชงใบชาดื่ม)

ยาต้องเหล้า เอายามาบดเป็นผงหยาบๆ ห่อผ้าขาวบางให้หลวมๆ ใส่ในโหลแก้ว เติมเหล้าให้ท่วมห่อผ้ายา แช่ไว้ประมาณ ๗ วัน ระหว่างที่แช่ให้บีบห่อผ้าบ่อยๆ เพื่อให้ตัวยาออกมา ขนาดรับประทาน ครั้งถ้วยชา หรือ ๑ ถ้วยชา

ยาผง ให้บดยาเป็นผงให้ละเอียดที่สุด ขนาดรับประทาน ครั้งช้อน หรือ ๑ ช้อนชา มีข้อควรระวัง คือ ยาบางตัวก่อนจะบดเป็นผงห้ามตากแดด เพราะจะทำให้ยาเสีย ต้องใช้วิธีผึ่งลมจนแห้งก่อน จึงนำมาบดเป็นยา

ยาปั้น เป็นลูกกลอน ใช้ยาผงผสมน้ำผึ้งหรือเชื่อม ปั้นเป็นเม็ดขนาดเท่าปลายนิ้วก้อยกินครั้งละ ๒-๓ เม็ด วันละ ๓ เวลา

ยาตำ คั้นเอาน้ำ ยาบางอย่างมีน้ำน้อย ก็ให้เติมน้ำ ลงไปพอให้คั้นเป็นน้ำออกมาได้ ขนาดรับประทาน ครั้งถ้วยชา หรือ ๑ ถ้วยชา^{๖๗}

อย่างไรก็ตาม นอกจากแพทย์แผนโบราณ พระภิกษุและแพทย์แผนปัจจุบัน มีความเหมาะสมในการเป็นผู้นำในการใช้สมุนไพรแล้วยังมีชาวบ้านควรเป็นผู้นำในการใช้สมุนไพร โดยชาวบ้านบางคนมีประสบการณ์ในการใช้สมุนไพรด้วยตนเอง มีความรู้เรื่องสมุนไพรจากการถ่ายทอดต่างๆ กันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ และยังเป็นกำลังเสริมให้ชาวบ้านรู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ด้วยอีกทาง ที่สำคัญคือ ผู้สื่อข่าวสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (ผสส.) และอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ควรเป็นผู้นำในการใช้สมุนไพร เนื่องจากเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐในระดับท้องถิ่น และได้รับการอบรมความรู้ทางด้านสาธารณสุขมาก่อนย่อมสามารถให้คำแนะนำในการใช้สมุนไพรให้ถูกต้องควรปฏิบัติดังนี้

๑. ใช้ให้ถูกต้องสมุนไพรมีชื่อพ้องหรือซ้ำกันมากและบางท้องถิ่นก็เรียกไม่เหมือนกันจึงต้องรู้จักสมุนไพร และใช้ให้ถูกต้อง

๒. ใช้ให้ถูกส่วน ต้นสมุนไพรไม่ว่าจะเป็นราก ใบ ดอก เปลือก ผล เมล็ด จะมีฤทธิ์ไม่เท่ากัน บางทีผลแก่ ผลอ่อนก็มีฤทธิ์ต่างกันด้วย จะต้องรู้ว่าส่วนใดใช้เป็นยาได้

^{๖๗} ประเวศ วะสี, สมุนไพรชาวบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอ็ดมันเพรสโปรดักส์, ๒๕๒๕), หน้า ๕.

๓. ใช้ให้ถูกขนาดและปริมาณ สมุนไพรถ้าใช้น้อยไป ก็รักษาไม่ได้ผล แต่ถ้ามากไปก็อาจเป็นอันตราย หรือเกิดพิษต่อร่างกายได้

๔. ใช้ให้ถูกวิธี สมุนไพรบางชนิดต้องใช้สด บางชนิดต้องปนกับเหล้า บางชนิดใช้ต้มจะต้องรู้วิธีใช้ให้ถูกต้อง

๕. ใช้ให้ถูกกับโรค เช่น ท้องผูกต้องใช้ยาระบาย ถ้าใช้ยาที่มีฤทธิ์ผาดสมานจะทำให้ท้องผูกยิ่งขึ้น

๓.๖ โทษและอันตรายจากการใช้ยาสมุนไพร

อาการแพ้ที่เกิดจากสมุนไพร สมุนไพรมีคุณสมบัติเช่นเดียวกับยาทั่วไป คือมีทั้งคุณและโทษ บางคนใช้แล้วเกิดอาการแพ้ได้ แต่เกิดขึ้นได้น้อยเพราะสมุนไพรมีใช้สารเคมีชนิดเดียวเช่นยาแผนปัจจุบัน ฤทธิ์จึงไม่รุนแรง (ยกเว้นพวกพืชพิษบางชนิด) แต่ถ้าเกิดอาการแพ้ขึ้นควรหยุดยาเสียก่อน ถ้าหยุดแล้วอาการหายไป อาจทดลองใช้ยาอีกครั้งโดยระมัดระวัง ถ้าอาการเช่นเดิมเกิดขึ้นอีกแสดงว่าเป็นพิษของยาสมุนไพรแน่ ควรหยุดยาและเปลี่ยนไปใช้ยาอื่น หรือถ้าอาการแพ้รุนแรงควรไปรับการรักษาที่สถานอนามัยและโรงพยาบาล

อาการที่เกิดจากการแพ้ยาสมุนไพรชนิดนี้

๑. ผื่นขึ้นตามผิวหนังอาจเป็นตุ่มเล็กๆ ตุ่มโตๆ เป็นปื้น หรือเป็นเม็ดแบบคล้ายลมพิษ อาจบวมที่ตา (ตาปิด) หรือริมฝีปาก (ปากเจ่อ) หรือมีเพียงดวงสีแดงที่ผิวหนัง

๒. เบื่ออาหาร คลื่นไส้ อาเจียน (หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง) ถ้ามีอยู่ก่อนกินยาอาจเป็นเพราะโรค

๓. หูอื้อ ตามัว ชาที่ลิ้น ชาที่ผิวหนัง

๔. ประสาทความรู้สึกทำงานไวเกินปกติ เช่น เพียงแตะผิวหนังก็รู้สึกเจ็บ ลูบผมก็สับหนังศีรษะ เป็นต้น

๕. ใจสั่น ใจเต้น หรือรู้สึกวูบวาบคล้ายหัวใจจะหยุดเต้น และเป็นบ่อยๆ

๖. ตัวเหลือง ตาเหลือง ปัสสาวะเหลืองและเมื่อเขย่าจะเกิดฟองสีเหลือง (เป็นอาการของดีซ่าน) อาการนี้แสดงถึงอันตรายร้ายแรงต้องรีบไปหาแพทย์ อาการเจ็บป่วยและโรคที่ไม่ควรใช้สมุนไพรหรือซื้อยามารับประทานเอง^{๖๘}

^{๖๘} นิตยา หวงหิรัญย์, “ปัจจัยที่มีต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการส่งเสริมสุขภาพด้วยสมุนไพร : กรณีศึกษาพระสงฆ์อำเภอเมืองเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๒.

ประโยชน์ของการใช้สมุนไพรเพื่อการบำบัดรักษาโรค

๑. ใช้ในการทำเป็นยา
๒. ใช้เป็นวัตถุดิบเบื้องต้นในการสกัดสารเคมีต่างๆ เพื่อใช้ในการผลิตยาแผนไทย
๓. ใช้ในการปรุงแต่งรส กลิ่น สี ของอาหาร
๔. ใช้เป็นอาหาร
๕. ใช้ในอุตสาหกรรมต่างๆ เช่น เครื่องดื่ม เครื่องสำอางและอาหาร
๖. เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่แล้ว
๗. มีความปลอดภัยการใช้ ยาสมุนไพรส่วนมากมีฤทธิ์อ่อนไม่ค่อยมีพิษภัย
๘. ประหยัด ราคาถูก
๙. เหมาะสำหรับผู้ที่อยู่ห่างไกลทุรกันดาร
๑๐. ไม่ต้องกลัวปัญหาการขาดแคลน
๑๑. เป็นพืชเศรษฐกิจ ทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้อยา^{๒๙}

๓.๗ อาการเจ็บป่วยและโรคที่ไม่ควรใช้ยาสมุนไพร

หากผู้ป่วยเป็นโรคร้ายแรง โรคเรื้อรัง หรือโรคที่ยังพิสูจน์ไม่ได้แน่ชัดว่ารักษาด้วยสมุนไพรได้ เช่น วัณโรค สุนัขบ้ากัด บาดทะยัก กระดูกหัก มะเร็ง วัณโรค กามโรค ความดันโลหิตสูง เบาหวาน โรคเรื้อน ดีซ่าน หลอดลมอักเสบเรื้อรัง ปอดบวม อาการบวม ไทฟอยด์ โรคตาทุกชนิด ไม่ควรใช้ยาสมุนไพร ถ้าผู้ป่วยมีอาการโรค อาการเจ็บป่วยที่รุนแรง ต้องนำส่งโรงพยาบาลทันที ไม่ควรรักษาด้วยการซื้อยารับประทานเอง หรือใช้สมุนไพร อาการที่รุนแรงดังนี้

๑. ไข้สูง (ตัวร้อนจัด) ตาแดงปวดเมื่อยมาก ชี้น บางทีพูดเพ้อ (อาจเป็นไข้หวัดใหญ่หรือไข้ป่าชนิดขึ้นสมอง)
๒. ไข้สูงและดีซ่าน (ตัวเหลือง) อ่อนเพลียมาก อาจเจ็บในแถวชายโครง (อาจเป็นโรคตับอักเสบ ถุงน้ำดีอักเสบ)
๓. ปวดแถวสะดือ เวลาเอามือกดเจ็บปวดมากขึ้น หน้าท้องแข็ง อาจท้องผูกและมีไข้เล็กน้อยหรือมาก (อาจเป็นโรคไส้ติ่งอักเสบอย่างแรงหรือลำไส้ส่วนอื่นอักเสบ)

^{๒๙} อ่างใน, พระครูอินทสารวิจิตรอินทสโร (กิจไธ), “ศึกษาการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๘๓.

๔. เจ็บแปลบในท้องคล้ายมีอะไรฉีกขาด ปวดท้องรุนแรงมาก ท้องแข็ง อาจท้องผูกและมีไข้เล็กน้อยหรือมาก (อาจเป็นโรคไส้ติ่งอักเสบอย่างแรงหรือลำไส้ส่วนอื่นอักเสบ)

๕. อาเจียนโลหิตหรือไอเป็นเลือด (เป็นโรคร้ายแรงของกระเพาะอาหารหรือปอด) ต้องให้คนไข้นอนพักนิ่งๆ ก่อน ถ้าแพทย์อยู่ใกล้ควรเชิญมาตรวจที่บ้าน ถ้าจำเป็นต้องพาไปหาแพทย์ควรให้เลือดหยุดไหลก่อน และควรพาไปโดยมีการกระเทือนกระแทกน้อยที่สุด

๖. ท้องเดินอย่างแรง อุจจาระเป็นน้ำ บางทีมีลักษณะคล้ายน้ำซาวข้าว บางทีถ่ายพุ่งถ่ายติดต่อกันอย่างรวดเร็ว คนไข้อ่อนเพลียมาก ตาลึก หน่งแห้ง (อาจเป็นอหิวาตกโรค) ต้องพาไปหาแพทย์โดยด่วน ถ้าไปไม่ไหวต้องแจ้งแพทย์หรืออนามัยที่ใกล้ที่สุดโดยเร็ว

๗. ถ่ายอุจจาระเป็นมูกและเลือด บางทีเกือบไม่มีเนื้ออุจจาระเลย ถ่ายบ่อยมาก อาจจะต้องสับครั้งในหนึ่งชั่วโมง คนไข้เพลียมาก (อาจเป็นโรคบิดอย่างรุนแรง)

๘. สำหรับเด็ก โดยเฉพาะเด็กอายุไม่เกินสิบสองปีมีอาการไข้สูง ไข้มาก หายใจมีเสียงผิดปกติ คล้ายๆ กับอะไรติดอยู่ในลำคอ บางทีมีอาการหน้าเขียวด้วย (อาจเป็นโรคคอตีบ) ต้องรีบพาไปหาแพทย์โดยด่วน

๙. อาการตกเลือดเป็นเลือดสดๆ จากทางไหนก็ตาม โดยเฉพาะทางช่องคลอดต้องพาไปพบแพทย์โดยเร็ว^{๗๐}

ข้อปฏิบัติในการอบยาสมุนไพร

๑. ควรตรวจวัดความดันโลหิตและชั่งน้ำหนักก่อนและหลังของการอบยาสมุนไพรทุกครั้ง
๒. นั่งในหอบอบ ในท่าผ่อนคลาย ไม่เกร็งตัว
๓. ให้อาบน้ำสัปดาห์ละครั้งอย่างสม่ำเสมอ
๔. ใช้เวลาอบแต่ละครั้งไม่เกิน ๑๐-๑๕ นาที แล้วออกมาพัก ๑๐ นาที แล้วเข้าอบใหม่ ๑๕ นาที ไม่ควรเกิน ๓ รอบ ควรเว้นช่วงการอบห่างกัน ไม่น้อยกว่า ๓-๕ วัน
๕. หลังจากอบสมุนไพรเสร็จแล้วควรซับตัวให้แห้งและนั่งพักในที่อากาศถ่ายเทได้ดี นาน ๒๐-๓๐ นาที จึงอาบน้ำได้ตามปกติ
๖. หลังอบสมุนไพรหากมีอาการอ่อนเพลีย ควรดื่มน้ำอุ่น หรือน้ำส้มคั้น หรือน้ำมะนาว ไม่เย็น ๑ แก้ว ห้ามดื่มน้ำเย็น

^{๗๐} อ้างใน, พระครูอินทสารวิจิตรอินทสโร (กิจไธ), “ศึกษาการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๘๓.

๗. ท่านที่อบสมุนไพรเพื่อรักษาโรค หรือเพื่อลดความอ้วนอาจกำหนดระยะเวลาการอบได้ตามความเหมาะสม แต่ต้องคำนึงถึงการสูญเสียน้ำและเกลือแร่ของร่างกายที่เกิดขึ้นในระหว่างอบ ถ้าอบถี่เกินไปอาจทำให้ร่างกายขาดเกลือแร่ที่สำคัญ และเกิดอันตรายได้

ผู้ที่ไม่ควรอบสมุนไพร

๑. ผู้ที่ป่วยเป็นโรคหัวใจ ความดันโลหิตสูง โรคลมชัก โรคไต ตกเลือดหรือเสียเลือดมากมาก่อนเสียเลือดมาก เช่น ท้องเสีย หรือหลังจากเล่นกีฬา

๒. สตรีมีครรภ์และผู้ที่มีไข้

๓. สตรีหลังคลอดบุตรโดยการผ่าตัด ควรอบหลังจากคลอดแล้วไม่น้อยกว่า ๑๕-๓๐ วัน

สรุป ได้ความว่า การบริโภคยา หรือการใช้ยานั้น ต้องใช้ตามคำสั่งของแพทย์เท่านั้น ขึ้นชื่อว่ายาแล้วย่อมมีคุณและโทษเท่าๆ กัน ดังคำกล่าวที่ว่า “มีคุณอนันต์ มีโทษมหันต์” ก่อนใช้ทุกครั้งควรได้คำแนะนำจากแพทย์หรือเภสัชกรเสียก่อนจึงจะปลอดภัย การที่ซื้อยามารับประทานเองไม่ควรกระทำ เพราะอาจเป็นอันตรายถึงชีวิตก็ได้ สังเกตการรับรักษาโรคจากนายแพทย์จะต้องได้รับคำถามจากแพทย์ หรือเภสัชกรเสมอด้วยคำว่า “แพ้ยาอะไรหรือไม่” หรือ โปรดอ่านฉลากยาก่อนใช้บริโภคยา หรือกลัวยาและฉลากย้อมเขียนบันทึกไว้เสมอว่า “ยาอันตราย” เป็นต้น นั้นแสดงให้เห็นว่าไม่ว่าจะเป็นยาแผนโบราณหรือยาแผนปัจจุบัน ย่อมมีการแพ้ยาได้เช่นกัน

เมื่อกรายชื่อสมุนไพรตามทีระบุไว้ในเภสัชชันธกะ แห่งพระวินัยปิฎกในบทที่ ๒ เปรียบเทียบกับสมุนไพรไทยในปัจจุบันในบทที่ ๓ นี้ จะแสดงเป็นตารางได้ดังต่อไปนี้

๑. เปรียบเทียบยาสมุนไพรในคัมภีร์พระพุทธศาสนากับยาสมุนไพรไทยในการรักษาโรค

สมุนไพรในคัมภีร์ฯ	รักษาโรค	สมุนไพรไทย	รักษาโรค
ขิง	ช่วยขับลม	ขิง	ช่วยขับลม ช่วยขยายหลอดเลือดได้ผิวหนัง
บอระเพ็ด	แก้ไข้ ขับเหงื่อ	บอระเพ็ด	แก้ร้อนใน, แก้พิษฝีดาษ
ขมิ้น	แก้ไข้	ขมิ้น	เป็นยาสมานแก้ท้องร่วง
อุตุพิศ	แก้ไข้	อุตุพิศ	เป็นน้ำมันใส่แผล
แห้วหมู	ป่ายตา, หยอดตา	แห้วหมู	บำรุงครรภ์, บำรุงธาตุ

เกลือสินเธาว์	ขับพยาธิในท้อง	เกลือสินเธาว์	แก้ไข้ตรีโทษ,เสมหะกำเดา และลมให้โทษ ^{๗๑}
น้ำต่างดิบ	แก้ท้องผูก	น้ำต่างดิบ	ล้างปัสสาวะ, แก้紐
น้ำเหง้าบัว	แก้โรคลงแดง, แก้ร้อนในกาย	น้ำเหง้าบัว	แก้ร้อนใน, บำรุง กำลัง
การบูร	บำรุงหัวใจ	การบูร	บำรุงธาตุ, ขับลมในลำไส้, แก้ไอ
จันทน์เทศ	แก้ไข้	จันทน์เทศ	บำรุงตับ, แก้น้ำดี, แก้จุก เสียด, แก้ปวดมดลูก
ผลสมอไทย	แก้โลหิตในอุทร	ผลสมอไทย	ระบายท้อง, บำรุงธาตุ
เขากวางอ่อน	แก้ไข้	เขากวางอ่อน	บำรุงประสาท, บำรุง กำลัง
ต้นกระดอมหรือขี้กา	บำรุงน้ำดี,แก้ไข้	ต้นกระดอมหรือ ขี้กา	ฆ่าเชื้อเลือดโร, ล้าง เสมหะ
มะขามป้อม	ยาระบาย,สมานแผล	มะขามป้อม	ทำให้เนื้อหนังสมบูรณ์
ว่านน้ำ	บำรุงหัวใจ, แก้ปวดฟัน	ว่านน้ำ	แก้ปวดท้อง, แก้จุกเสียด
กระถินพิมาน	แก้ปวดฝีในหู	กระถินพิมาน	แก้พิษงู, แก้งูสวัด

๒. เปรียบเทียบยาสมุนไพรในคัมภีร์พุทธศาสนากับ ยาสมุนไพรไทย ในการรักษาโรค

สมุนไพรในคัมภีร์	รักษาโรค	สมุนไพรไทย	รักษาโรค
งา	รักษาหูด	งา	ทำให้ร่างกายอบอุ่น, น้ำมันใส่ แผล
กฤษณา	แก้วิงเวียนศีรษะ, ขับเสมหะและลม	กฤษณา	บำรุงโลหิต, บำรุงหัวใจ
กะล่ำฟัก	ถ่ายพยาธิในท้อง	กะล่ำฟัก	แก้ลมกััดศีรษะ, แก้มูกเลือด
กานพลู	แก้ปวดท้อง, แก้ลม	กานพลู	แก้ปวดฟัน, ขับผายลม

^{๗๑} ตรีโทษ อาการไข้หนักมาก อยู่ในระยะที่ปิตตะ (ดี) สาตา (ลม) เสมหะ บังเกิดเป็นพิษหรือโทษขึ้น
พร้อมกันในร่างกาย ,อ้างใน, บุษบา ประภาสพงค์, แพทย์ศาสตรสงเคราะห์ : ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดก
ทางวรรณกรรมแห่งแห่งชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ สกสค. ลาตพรวัว จำกัด, ๒๕๕๔),
หน้า ๓๓.

มูลโค	แก้ตุ่มพุพอง, แก้ฝีดาษ	มูลโค (ขี้วัว)	ดับพิษร้อน, ถอนพิษไข้
แมงลัก	รักษาโรคผิวหนัง, แก้หัวด	แมงลัก	แก้โรคลำไส้, แก้พิษตานซาง
ยี่โถ, ดอกยี่โถ	รักษาโรคผิวหนัง	ยี่โถ, ดอกยี่โถ	แก้บวม, แก้ไข้ป่า, บำรุงหัวใจ, แก้ปวดศีรษะ, ขับปัสสาวะ
ฝ้าย	แก้ไข้, ขับเหงื่อ, ขับโลหิตระดู	ฝ้าย	รักษาน้ำว, แก้พิษ, แก้สตรีตกเลือด
ต้นชุมเห็ด	รักษาโรคเรื้อน	ต้นชุมเห็ด	แก้กลากเกลื้อน, ยาระบาย, แก้พยาธิตัวสัตว์, ไล่เห็บ
มหาหิงค์	ลดอาการปวดท้อง, ขับเสมหะ, ยากล่อมประสาท	มหาหิงค์	แก้ลม, แก้เส้นเอ็นพิการ
ผักโขม (ผักหัวแหวน)	ทำให้ชุ่มชื้น, แก้โรคบวม	ผักโขม (ผักหัวแหวน)	ขับปัสสาวะ, แก้ตกเลือด
โมกมัน	ขับน้ำเหลืองเสียสำหรับคนท้องมาน	โมกมัน	รักษาวัณโรคแรกเริ่มที่ต่อมน้ำเหลือง
หญ้าแฝก	แก้กระหาย, แก้ปวดศีรษะ	หญ้าแฝก	ทำให้จิตใจชุ่มชื้น, ขับลมในลำไส้, จุกเสียด, ขับปัสสาวะ
บุนนาค, ไม้โลท	รักษาโรคโลหิต, ละลายเสมหะ, รักษาโรคน้ำดี, รักษาโรคเบาหวาน	บุนนาค, ไม้โลท	สมานแผลสด, แก้พิษงู, แก้ใจสั่นหวิว, ชูกำลัง, บำรุงโลหิต, แก้กลิ่นสาบสาบในร่างกายน, บำรุงครรภ์, แก้ไข้, แก้เสมหะในคอ, แก้เลือดออกตามไรฟัน
สะเดา	แก้โรคผิวหนัง, รักษาแผลพุพอง, บำรุงน้ำดี, แก้พิษโลหิต	สะเดา	บำรุงไฟธาตุ, ช่วยย่อยอาหาร, ทำให้อุจจาระละเอียด
สีเสียด	ใช้สีฟันทำให้ฟันสะอาดปราศจากโรค	สีเสียด	สมานและคุมธาตุ, แก้บิด, แก้ท้องร่วง
น้ำมัน	ใช้ทาแก้แตก	น้ำมัน	ใช้ทาศีรษะ, แก้เคล็ดยอกขัดแผลง, แก้เส้นตึง
น้ำอ้อย	ใช้รักษาโรคลงแดง	น้ำอ้อย	แก้เสมหะ, แก้หืดไอ, แก้ไข้สำหรับชวร
เนือดิบ	รักษาโรคฝี	เนือดิบ	ในหนังสือไม่ได้กล่าวไว้

กระเทียม	แก้ลมเสียดท้อง	กระเทียม	ขับลมในลำไส้, แก้โรคผิวหนัง, แก้กลากเกลื้อน, แก้แผลเน่า, ขับโลหิตระดู
----------	----------------	----------	---

จากตารางการเปรียบเทียบพบว่า ระหว่างสมุนไพรในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาซึ่งเป็นคัมภีร์หลักและใช้สมุนไพรจากตำรางานเขียน ดูแล้วอาจจะไม่แตกต่างกันมากนัก ด้วยเหตุว่าผู้เขียนตำรา รอนั้นก็คงเอามาจากคัมภีร์และมาย่อย หรือเพิ่มเติมตัวยาในการรักษาจากประสบการณ์ โดยได้ใช้ การทดลอง ซึ่งคนที่ใช้ยาสมุนไพรบำบัดและรักษาในครั้งโบราณ ตามสมุฏฐานโรคก็จริงอยู่ แต่วิทยา การแพทย์ในยุคปัจจุบันเจริญก้าวหน้า หรืออาจจะเป็นเพราะการปรับอุณหภูมิ ของร่างกายของ ผู้บริโภคย่อมไม่เท่ากัน หรือ วันเวลา เดือน ปี เปลี่ยนไป อุตุนิยมวิทยา ก็เปลี่ยนไป ตามเหตุปัจจัยด้วยนั้น คือ “สังขธรรมความจริง”